

HOLMI

XXI. évfolyam 2. szám

2009. február

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Gergely Ágnes*: A Liffey-parton • 123
Nemes Nagy Ágnes: [Elindultak a négy tehénnel] • 123
Egy férfihez • 124
Bankó lánya • 125
[Az aranszínű trombitavirágok] • 128
Ferencz Győző: Nemes Nagy Ágnes
négy hátrahagyott verse • 129
Ijjas Tamás: Magház • 132
Bari Károly: Gázél Maszúd modorában • 133
Demény Péter: Rachel és Jozefin • 134
Perpetuum mobile • 135
Kulcsár Szabó Ernő: Budapest – Bécs – Berlin: a Nyugat
és a közép-európai modernség • 136
Robert Frost: A völgyben • 151
A szellemjárta ház • 152
Vízért megyünk • 153
Csillagok • 153
Miért kell lelket képzelni
a vidéki tájba? • 154
(*Szabó Szilárd fordításai*)
Szabó Szilárd: „Kirohadtak, mint a megoldás a gondból”
(*Részlet egy műhelytanulmányból*) • 155
Kodolányi Gyula: Üzenetek W. Sh.-tól • 162
Bíró Zsófia: Mélyülő sóhajok • 163
Halász Margit: Az utolsó hajdú • 171

- Vincze Ferenc:* Leborulok előttetek, véreim • 174
Szálinger Balázs: Lélekvesztő • 179
 Milyen szisztéma szerint • 180
k.kabai lóránt: jöttment • 180
 súly és a lövés • 182
Horváth Elemér: villásreggeli oázisban • 183
 este a nirvánában • 183
Allen W. Wood: A hazugságról (*Erdélyi Ágnes fordítása*) • 184
Kerékgyártó István: Trüffel Milán pályakezdése • 205
Babiczy Tibor: A belső élet balladája • 226
Gerevich András: Naphegy tér • 226
 Inszomnia • 227
Beck Tamás: Jelen • 228
 Költözés • 228
 Ünnepek után • 229
Georg Klein: Harmadik látogatás Peter Nollnál
 (*Kúnos László fordítása*) • 229

FIGYELŐ

- Radics Viktória–Bazsányi Sándor:* Két bíráló egy könyvről (Józsa Márta:
 Amíg a nagymami megkerül) • 235
Darabos Enikő: Reflexív delírium testközélebről
 (Spiegelmann Laura: édeskevés) • 242
Szegő János: Kritikus a középpályán (Keresztesi
 József: Hamisopera) • 245
Radnóti Zsuzsa, Moresányi Géza: Búcsú Czímer Józseftől (1913–2008) • 253

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
 További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
 Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
 Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Gergely Ágnes

A LIFFEY-PARTON

Patrick lett volna a vejünk,
Patrick lett volna ő,
tornyos Dublinban születik,
ha a világra jó.

Szemerklő eső alatt,
mely védőfüggöny is,
nézi, milyen közel került
a Trinity College.

Párnás-fehér kódexlapok,
írók álmodtak itt –
vejünk a Liffey-parton áll,
s lányunkról álmodik.

Vigyáztunk rá, a neve is
Georgiána lett,
kétfelől kapta a tüzet
s a védőszenteket.

Mozgása késő hajnalon
a fénykerekeké,
el is sugárzott egy napon
a Liffey-part felé.

Fény tölti be azóta is
sötét életemet.
Mindhárman nekem címzitek
az első levelet.

Nemes Nagy Ágnes

[ELINDULTAK A NÉGY TEHÉNNEL]

Elindultak a négy tehénnel
az országúton Pál s Bakó.
Elindultak a négy tehénnel,
s majdhogynem térdig ért a hó.

Fehérben bujdosott a tájék,
több hó talán már rá se fér,
s mert fűtlen állt öt hosszú kémény
a gyár körül is hófehér.

Egy Messerschmidt jött arra akkor,
felsüvített, úgy berregett,
hogymeglátta a nagy fehérben
lent, a négy tarka tehenet.

Lecsapott. Terepszín hasa
majd az első szarvát súrolja,
az leszegett fejével hátrahúzó,
lába merev, füstöl az orra.

Bakó lapul az oldalán
s ahogy köröz a repülő,
kerüli ő is sebesen
a hátamögé kerülőt.

Kerüli, táncol, karikáz,
Pál a másik hasa alatt,
felbődül ez, és összerogy,
Bakó kering, Bakó szalad –

aztán elment. Ki tudja, hogy?
Szarvon fogták a három épet.
A bánya torkolata nyílik.
A negyedik is odaérhet.

Öt kilométer alagút.
Száz bányaláng. Ragyog a szén.
És hétezeren felsűrögnek,
hogymitt van. Megjött négy tehen.

EGY FÉRFIHEZ

Nem érdekel, kívánod-e:
amit kívánok, add ide.
Nem kérdezem, szeretsz-e.
Oly elnyomott, akár a nép:
hideg hatalma síkra lép,
jogod csupán a lecke.

Tanuld meg. Te voltál, aki
lezártad elmém ajkait,
hogy az ígét te kezdjed,
kétezer éve lengsz, haladsz,
s gyermekként is, a pad alatt
te loptad el a meggyet.

Vitorlád volt, meséd, lovad,
s mesédbe illő lány karok
mind neked szüreteltek;
csurrant a perc, de csurranón
most én belőled szomjazom
a kétezer szerelmet.

Vadászom rád! Nincs védelem.
E táj vadászterületem,
megillet íze, vadja,
csordulj, remegj, zuhanj nekem,
légy kezem közt a győzelem,
akárcsak gyöngé fattya.

Szöknél? Kisiklasz? Jó, legyen.
Elrejtlek és tovább megyek.
De te maradsz megesten,
és vinnyogón vonod tovább
fogam nem forradó nyomát
az elefánt-súlyú estben.

BANKÓ LÁNYA

Kihirdeté Béla király,
hogy akinek van keze-lába,
ifjú, siessen fel Budára.

Szóval szólott Bankó leánya:
– Adj, apám, adj vitéz-ruhát,
fiad nincs, próbálnám Budát. –
– No menj. – Porzott a szuvas ászok:
vén Bankó vígan vihorászott.

Gyűlt fent, gyűlt a sok dalia.
– Király, ez a Bankó fia. –
S az úr a hadból kiszemelve,
súlyos szemét reávetette.

– Be ifiú vagy! Lány-pofájú,
s járásod férfi-mód vagon.
Ha netalántán... ha vajon...
Szép vagy, képre, formára szép...
No majd kitudjuk móddal, okkal.
Végigvizslatta, s nagy marokkal
mérlelte válla perecét.

– Arany-ezüst rokkát a rétre!
Más oldalt puzdrát és nyilat!
Lássuk, mit választ. Lessetek. –
S a lány sebtén ijjat ragad,
s hogy lenne háta félkörívnyi,
két ujjal bizton kifeszíti.

– Célba lőjünk. – Ezüst sereggel,
nyilaktól cikázik a reggel.
Bankó lányáé célba érve,
rezeg, rezeg a tolla vége.

– Kőhajítás. – Két singnyivel
a lány köve elébb ivel.
– Pályafutás. – A tér fele:
s már hagyja őket elfele.

– Felséges úr! Elég a próba,
súnynak az udvar urai,
léhog a harcedzett nemesség,
nem lány ez, tisztesség ne essék,
uram-király, de kurafi. –

– No, lakomázzunk. – Lakomáznak.
Némán ül az asszonyi állat.
Csemcsegnek, csuklanak a borra,
s hogy pilláját immár az úr is
nagy, vérhálós szemére vonta,
a vászonszemély emelé
a serleget s ekép kiálta:
– Egészségünkre, s a királyra! –
Kiitta, s a földre vetette,
tompán dobbant a szőnyegen.
S át lábon, csápon és kezen
kigázolt a palota-kertbe.

*

Magasan állott kint a hold.
Belévésve fekete párkány,
s körötte óriási ív,
a halvány, fátylas holdszivárvány.

Messziről rókaugatás.
 Az ég alján egy csillagocska
 úgy lüktet, mint a béka torka.
 S a hegy bársony-hajlatú ormán
 ahogy a három bükkfa áll,
 mint az a néhány, hosszú szál
 a hegyi-ló bársonyos orrán.
 Hogy hajladozott ott a pázsit!
 Szúróan, harmatos-puhán,
 akárcsak szöllő taposáskor
 a talp alatt bogyó, kocsány,
 faodvakban buzog a forrás,
 ott gyökerét a tölgy kihúzza,
 s nagy, lomha kígyó-lábakon
 hullámszik az úttalan útra,
 ott torkig ér a keserű
 füvek érdes lehellete,
 hogy tántorog, ki arra jár,
 s színültig eltelik vele,
 lerogy, két karja szétterül,
 fölötte csapzott ág-bogak,
 s a hegy talpától égis érve
 az óriási szél suhog.

*

– Fürödni menjünk! – Így az úr.
 S máris a kupola alatt
 bukdosnak a fiú-halak.
 A nagyúr meg a pamlagon,
 lehúnyva alvatlan szemét,
 játszatta izmait vakon.
 – A Bankó kölyke hol vagy? –

A nőszemély jön. Öltözöten.
 Fekete toll, fekete ködmen,
 a fürdő-szagú, lanyha pára
 rávetődik a homlokára,
 sarkantyús csizmája alatt
 csúszik a szétfreस्कelt latyak,
 jön és merev térdel megáll.
 – Uram! Apámon a tatár. –

Kapdosnak. – Fuss! – A gálya kész. –
 – No most fiam, no most vitéz!

S a lány, hogy a palló behúzva,
 s a kormányos rádólt a rúdra,
 kiállt a hajó hegyibe.

Kamuka dolmányán a pityke
pattant, almáit kivetette
és fennszóval szól: – Nézz ide!

Király! Terem-e kertjeidben
effajta alma, mint ez itten,
ilyen gyümölcsöt ád-e fa?
Reá hiába áhitoztál,
beléharapni mégse tudtál,
nem is harapsz soha!

Rajta legények! A lapátra! –
Előreszökken, fut a gálya,
minden borda beleremeg,
a nád, a gyékény felhuhognak,
s az agyagpartok Duna-hosszat:
Bankó lánya nevetett.

[AZ ARANYSZÍNŰ TROMBITAVIRÁGOK]

Az aranyszínű trombitavirágok,
kis réztrombiták
fújták a zsoldárt, skáláztak
serdülő trombiták

Tó, aranyszín; sárga padok,
világos falak

Árvácskák cirmos arca
mopszlik, tigrispofácskák
voltaképp, csak kicsinyek

akkor még és
ma már megint,
még-már áttetsző alakok, ti
belefogni

Ott jártak ők
Nem is tudom, mit kellene
hogy kellene, hiszen
a prózára-hangolás se számít
az idézőjel sem segít,
meg únom is trükköket

Az élet utáni vágy kitart
egy darabig, egy darabig még
az élet után is, ott lebeg
a negatív idom felett
amit a test hagy, túlszalad
körvonalán a volt alak

A kerti pad fölé hajlott a fa
egy gesztenyefa ága a pad fölé,
ezt fentről láttam, a tanulószoba
ablakából, úgy másfél emelet
magasból, és sokszor láttam,
télen, koranyáron,
ezerszer láttam, hogyan hajlott a fa
a sárga pad fölé, mindennap
láttam, hajlott, napomba
többször; évszaktalan, időtelen,
jelvény, mottó, megfejthetetlen,
hogy mit jelent; de jelent
a megvilágítás is csendes,
se fény, se árny, vagy mégis árny
üvegablakfestmény

Ferencz Győző

NEMES NAGY ÁGNES NÉGY HÁTRAHAGYOTT VERSE

Ez a négy vers Nemes Nagy Ágnes kéziratos hagyatékában maradt fenn. Véletlenszerűen kerültek egymás mellé; azonban jól jelzik Nemes Nagy költészetének formai, műfaji és tematikai változatosságát. Az első vers a költői pálya kezdetén írt háborús pillanatkép, a második ifjúkori szerelmes vers, a harmadik politikai élű balladaparódia, a negyedik kései töredék. Ekképpen fellépésétől elhallgatásáig átfogják Nemes Nagy költészetének hatalmas ívét.

Az [ELINDULTAK A NÉGY TEHÉNNEL] kezdetű vers szövege egy 150 x 210 mm-es, szürkés színű papírlapon maradt fenn fekete töltőtollírással. A kéziratot keltezés nem olvasható. Nemes Nagy Ágnes a lap mindkét oldalát használta, azaz a lap első és hátoldalára is négy-négy versszakot írt. Feltehetőleg korai, a második világháború éveiben vagy közvetlenül azután. Stílusában és témájában rokon a valószínűleg 1945 körül írt, ugyancsak hagyatékból publikált VONATOK című verssel (Nemes Nagy Ágnes ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI, második, javított kiadás, Osiris, 2003 = NEMES NAGY, 2003, 212–213.).

Az EGY FÉRFIHEZ című vers két töltőtollal írt kézírata abban a füzetben maradt fenn, amelybe Nemes Nagy Ágnes 1938 novembere és 1946. október 14. között írta verseinek és fordításainak tisztázataát. A fedél nélküli, 244 x 198 mm-es füzet 55 lapból (110 oldalból áll). A vers a füzet 93–94. oldalán olvasható, évszám nélküli, március 2-i keltezéssel. Mivel előtte a 88. oldalon a FÉRFI, NŐ című vers után 1946. január 13-i, utána a 108. oldalán, a CSALÁD című vers után pedig 1946. október 16-i keltezés szerepel (az utóbbi idegen kéztől), és a versek az egész füzetben időrendben követik egymást, nagy valószínűséggel állítható, hogy a vers 1946-ban a fenti két időpont között keletkezett.

A BANKÓ LÁNYA című vers két változatban maradt fenn.

(1) Nemes Nagy Ágnes egy 296 x 205 mm-es, keményfedelű, 67 lapos (134 oldalas) spirálfüzetbe írta le 1947. január 6. és 1960. június 14. között keletkezett verseinek tisztázataát. A BANKÓ LÁNYA című vers két töltőtollal írt kézírata a füzet 73–77. oldalán olvasható. A szöveg nincs keltezve, azonban a keletkezés hozzávetőleges időpontjára következtetni lehet az előtte és utána olvasható versek keltezéséből. A szöveg előtti utolsó, keltezéssel ellátott vers a füzet 67. oldalán szereplő EGY KÖLTŐHÖZ, amely után 1953. április 19-i; a 78. oldalán szereplő NOVEMBER című vers után pedig 1953. novemberi dátum áll. A BANKÓ LÁNYA tehát minden valószínűség szerint 1953 áprilisa és novembere között keletkezett.

(2) A versnek négy darab A4-es lapon fennmaradt egy írógéppel írt változata. A lapoknak csak az egyik oldalán van szöveg. A gépirat nincs keltezve. Ebben a változatban nem szerepel a csillagokkal elkülönített, „Magasan állott kint a hold” kezdetű huszonhét soros részlet. Mivel a gépirat és a kézirat keletkezésének sorrendjét nem sikerült megállapítani, az sem állapítható meg, Nemes Nagy Ágnes melyik változatot tekintette véglegesnek.

A csillagokkal elkülönített rész afféle betétnek hat, szinte zenei melléktémának, amely hangütésében erősen eltér a szöveg többi részétől. De épp ezért szerkezetileg fontos szerepe van a történet végkifejlete előtt. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy ebben a versrészletben olvasható az ÉJSZAKAI TÖLGYFA című, jóval későbbi versének alapmotívuma: a földből gyökereit kitépvé útnak eredő tölgyfa képe (NEMES NAGY, 2003, 113.).

A történet forrása a 16. századi, Semptei Névtelen néven ismert szerző AZ BÉLA KIRÁLYRUL VALÓ ÉS AZ BANKÓ LEÁNYÁRUL SZÉP HISTÓRIA (1570) című munkája. Nemes Nagy Ágnes nagyrészt híven követi az elbeszélés menetét, a végét azonban megváltoztatta: nála a történet azzal a jelenettel ér véget, hogy Bankó lánya a Dunán sebesen haladó gályán áll és nevet. A Semptei Névtelennél azonban a lány hazatér, és az apa, Bankó nevet, amikor lányától meghallja, hogyan csapta be a királyt. Az apró eltérés jelentősen megváltoztatja a vers egyik lehetséges értelmezését.

Erősen valószínűsíthető, hogy az 1953-ban keletkezett BANKÓ LÁNYÁ-ban Nemes Nagy Ágnes a politikai hatalomhoz való viszonyát allegorizálta. Nemes Nagy Ágnes többször is elmondta, hogy egy alkalommal éjjel két órakor csöngettek a lakásán: a Magyar Írószövetség táviratban értesítette, hogy három napon belül verset várnak tőle Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapjára („Látkép, gesztenyefával. Kabdebő Lóránt interjúja”. In: Nemes Nagy Ágnes: AZ ÉLŐK MÉRTANA, 2. kötet, Osiris, 2004, 233.). Az eset nyilván 1952-ben történhetett. A verset nem írta meg. A Bankó lányát olvasva azonban elképzelhető, hogy ezt a verset afféle válasznak szánta. A vers keletkezési körülményeiről nem találtam adatot, csak feltevésekre tudok szorítkozni. Valószínűnek tartom, hogy a történelmi széphistóriát Nemes Nagy azért fogalmazta újra Arany János balladaköltésze-

tének modorában, mintegy Arany-paródiaként, hogy A WALESÍ BÁRDOK-ra emlékezve saját állásfoglalásáról beszéljen. Nem találtam nyomát, hogy megjelentette volna vagy próbálkozott volna a megjelentetésével.

Kéziratossági tanúsága szerint Nemes Nagy máskor is kísérletezett a ballada műfajával, az első kéziratossági füzet 86–87. oldalán szerepel egy keltezetlen, 1945-ben vagy 1946-ban keletkezett VIIÉZ KOCSORD című, publikálatlan vers, amelynek címe alatt zárójelben a ballada műfajmegjelölés olvasható. A történet egyébként egy lányrablást beszél el, amelynek során a lány nevetve feláldozza életét, hogy a rablólovag ne kaphassa meg. Azaz a balladaforma és a téma (a nő szembeszegülése a rajta uralkodni akaró férfival) korábban is foglalkoztatta.

A vers további érdekessége és önportréjellegét erősíti, hogy hangsúlyosan fiatal és szép nő az, aki férfiakat megszegyenítő bátorsággal áll ellen a hatalmi önkénynek. Megjegyzendő, hogy a Sempetei Névtelen versében Bankó lánya ugyan a legszebb kilenc testvére közül, de járása férfias. Ez a motívum Nemes Nagynál elmarad, a lány női szépsége minden mozdulatán átsugárzik, ugyanakkor erősebb a férfiaknál, akik ebben az értelmezésben Rákosi pártköltői. Nemes Nagy saját helyzetének kétszeres nehézségét fogalmazta meg ebben a korai balladaparódiában.

Az [AZ ARANYSZÍNŰ TROMBITAVIRÁGOK] kezdetű verstöredék szövege egy 130 x 201 mm-es, perforált lapokból álló, drapp vászongerincű, fedél nélküli, negyven lapból álló noteszben maradt fenn. A notesz első tizenöt lapjának első oldalán van kék színű tintával, golyóstollal írt bejegyzés. A vers a notesz 11. és 12. oldalán olvasható. A notesz első oldalán egy nehezen olvasható feljegyzés Kiss Lajos szegedi egyetemi tanár véleményét rögzítette, mely szerint a szellemi élet minden irányzata között dialógus szükséges. A 2–5. oldalon a Magyar Írószövetség 1986. decemberi ülésén megválasztott Választmány és az Elnökség névsora szerepel, a nevek mellett a szavazatok számával. A 6–8. oldalon az Elnökségre és egyéb írószövetségi tisztségekre tett javaslatok állnak, a 9. oldalon egy feljegyzés olvasható az *Újhold-Évkönyv*vel kapcsolatosan; a 11. oldalon a f...l...k mássalhangzósor közti kipontozott részeket egészítette ki szavakká (összesen harmincöt változatban, egyet áthúzott). A 13. oldalon a Magyar Írószövetségből kiléptettek és vidéki titkárok, a 14. és 15. oldalon Új tisztikar cím alatt a tisztségviselők névsora olvasható.

A noteszben háromszor szerepel dátum: az 5. oldalon 1986. december 4., a 6. oldalon 1986. december 9., a 13. oldalon 1986. december 18. Ebből arra lehet következtetni, hogy a töredék is ezekben a napokban keletkezett.

A notesz 10. oldalán is verssorok olvashatók: „*A kertre kell. A kertre mindig. / Emlékezni. Vagy inkább / a mintha-most-is, mintha-volna mellől / eltörölni a minthát. // Emlékezni? Gondolni? Vagy inkább*”. Ezeket a sorokat az utolsó, töredékben maradt sor kivételével felhasználta A KERTBEN című, Áprily Lajosnak és Jékely Zoltánnak ajánlott versében (NEMES NAGY, 2003, 306–307.).

Az [AZ ARANYSZÍNŰ TROMBITAVIRÁGOK] a notesz 11–12. oldalán olvasható. Nyilvánvaló, hogy ugyanazt a kertmotívumot folytatja, amelyet a 10. oldalon szereplő versrészletben kezdett el. A KERTBEN Áprily Lajosnak szóló dedikációjából, valamint a töredék utalásából saját iskolaéveire biztosan megállapítható, hogy a Baár-Madas Református Gimnázium kertjét idézte meg. (Amelynek gesztenyefái ma is állnak.)

A kézirat rendezett, javítás három helyen olvasható. A töredék 10. sora eredetileg a „*még és már*” szavakkal kezdődött, ezt Nemes Nagy áthúzta. A következő, 11. sor ere-

detileg így szólt: „*ma már áttetsző megint*”, ebből a költő az „*áttetsző*” szót kihúzta. Végül a 24. sor eredetileg így kezdődött: „*amit a hiány hagy*”. A költő a „*hiány*” szót áthúzta, és fölé a „*test*” szót írta.

A szöveg töredékessége ellenére is figyelemre méltó, hiszen Nemes Nagy Ágnes költészetének kései hangján szólaltatja meg a búcsú motívumát. Jelentőségét növeli, hogy Nemes Nagy Ágnes ezekben az években már alig írt, így a töredék egyik utolsó verskísérlete.

Köszönet illeti Kerek Verát, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kéziratokat.

Ijjas Tamás

MAGHÁZ

Amit az időről tudok, az körülbelül
ennyi. Műanyag hordót görgetsz
a kertben, gyűjtöd az esővizet
szobanövényeidnek, sietsz, mert
mindjárt szakad. A kerítés mögül
bámullak, talán a rácsok miatt,
de idősebbnek tűnsz, pedig ugyanabban
a percben születünk, a különbség
köztünk legfeljebb hét szívdobbanásnyi.

Ha elfelezzük az időt, majd újra félbevágjuk,
az első negyed végén te táncolsz a zuhéban,
én félek, nem vagy cukorból, nevetsz,
sós vagy, és lenyalogatod a könnyeimet.
A harmadik negyed elején, 17 évesen,
úgy lestem át hozzátok, mint most, Sanyit
megpofoztad, s kirántotta kezét a szoknyád
alól. Mossa meg, követelted, de
gondosan, mint egy gyümölcsöt, amivel
megkínál. A negyedik negyed most
kezdődik, ahogy az első csepp eléri
a tarkóm, rohansz befele, hogy nem
vagy cukorból, a torkomban bennragad.

Ha csak félbeszeljük, akkor a legszebb
a magház, de mintha sértetlen lenne az
alma, úgy csókolódzunk 15 évesen.
Egymástól tanuljuk, aztán félbehagyjuk
a leckét, még megjegyzed, hogy

málnaszörpöt ittam, és hogy finom
volt azt is kipipálad, a többi feladathoz
beír a tanár úr egy hiányjelet.

Évismétlőkként újra megpróbáljuk, de
mikor összetapadnánk, fejemre
koppint a fa, és felnyihog a két 16
éves hülyegyerek. Neked adjam
a tiltott gyümölcsöt? Csak ha megmosod
alaposan. Én jártam hittanra, te nem,
nyugodt lehettem, hogy az alma
a Jóisten ujjbegye. Mióta
anyád fekvőbeteg lett, a bátyád
azt a fát is kivágta. Te addig is
csak virágot neveltél. Ez nárcisz,
ez krókusz, ez tulipán, a markodban
a hagymákat így memorizálad.

Nem vagyok cukorból, maradok
még egy kicsit, lyukakat furkállok
az ujjammal a földbe, mintha lenne
bármim is, ami majd az esőzések
után kihajt. Mégsem keserű a szájjíz,
s lám a bolygó gyümölcshúsa is
megkásásodott, talán valaki
gondosan lemos a héjáról mindent,
s becsukott szemmel beleharap.

Bari Károly

GÁZEL MASZÚD MODORÁBAN

Ildikónak

A kelő fényt ki megedzi: te vagy az,
aki szemeimben lakik: te vagy az,
a kihajtott gallérú ég kérdezi:
csak az létezhetsz, aminek neve van?
a szívemben amit érzek, nevenincs,
de nem múlik, egyre előbb, létezik,
titokzatos mélység a sors, jól tudom,
aki hidat tett fölédre: te vagy az,
földből kinyúló kezek közt szaladok,

aki az álomból kiment: te vagy az,
a leomló idő elől ki elránt,
s aki jövőt, múltat készít: te vagy az.
Tükre szikrás életünknek én vagyok,
aki a tüzet táplálja: te vagy az.

Demény Péter

RACHEL ÉS JOZEFIN

*Roger Martin du Gard-nak
és Karácsony Benőnek*

Az ember Rachelről olvas,
az érzéki fiatalasszonyról,
aki tiszta szívből szereti az ő Antoine-ját,
szellemes és kalandvágyó
és fergeteges szerető,
és végül tiszta szívből elhagyja,
mert tiszta szívének túl sok a nyugalom,
vágytalan vágy.

Visszateszi a kötetet a polcra
és naivan azt hiszi,
ezzel vége minden rachelkedésnek,
távozz tőlem, Sátán!

Ám hirtelen egy másik könyv
kerül a kezébe,
amelyben Jozefin ragaszkodik
a drága kis Hektor úrhoz,
miközben szüntelenül Michelt
emeleti, azt a dögöt a hülye ecsetjeivel,
felfújja kis arcát, úgy utánozza az embereket,
megennivaló és elszalad a kópé Ferdinánddal,
bár továbbra is imádja a kis Hektor urat.

És az ember nem érti, mi szüksége
az antoine-oknak rachelekre
és a hektoruraknak jozefinekre
és úgy tesz, mintha minden rendben lenne,
holott nem mindig alszik éjszaka
és titokban megért minden antoine-t
és nála senki jobban a kis hektor urat,

és mégsem érti, az ördög vigye el,
illetve, pardonnez-moi, sacré és au diable,
mit esznek ezek minden rachelen
és mit enne ő,
ha megadná az élet.

PERPETUUM MOBILE

Hát ide figyeljen, tisztelt uram,
nem akarom én megbántani, dehogya,
annyi és olyan közünk nem volt és nem lehet egymáshoz,
mindössze azt szeretném leszögezni,
hogya mókuserékben –
tudja, ugye, mi az? –,
mókuserékben tehát,
ebben a nem is annyira külső, testi, fizikai,
mint sokkal inkább belső, lelki, pszichikai jellegű,
végeérhetetlen mozgásban,
ahol a vég rögtön kezdet,
a kezdet pedig azonnal véggé válik maga is,
és így nem is tudni tulajdonképpen,
minek a kezdete vagy vége és mi is,
ebben az utolérhetetlen valamiben,
rabságba szerkesztett szabadságban,
és annak minden –
szeretném, ha pontosan megértene –:
MINDEN fajtájában,
melyeket bizonyára szintén ismer, úgymint:
a szerelem-mókuserékben,
a szeretet-mókuserékben,
a megalkuvás-mókuserékben,
a bűntudat-mókuserékben,
a barátság-mókuserékben,
egyszóval minden számban,
amelyben bajnokságot szoktak rendezni
különféle egzotikus helyszíneken,
ezekben tehát mind, egytől egyig
páratlan vagyok, nyugodtan mondhatom,
egyedüli példány,
az örökös, túlszárnyalhatatlan és megismételhetetlen
(érti, uram?!)
mókuserék-bajnok.

Kulcsár Szabó Ernő

BUDAPEST – BÉCS – BERLIN: A NYUGAT ÉS A KÖZÉP-EURÓPAI MODERNSÉG

„Minden láng csak részekben lobban”

(Ady Endre: KOCSI-ÚT AZ ÉJSZAKÁBAN)

„A tűz egyáltalán nem [téryszerű] test, hanem folyamat”

(Ernst Mach: ERKENNTNIS UND IRRTUM)

„...ha teremői nem is, együttthatói vagyunk a világ ké-
pének, s ahogy a világot látjuk, önmagunk által látjuk
úgy, és ez a jelenség velünk együtt jelenik meg és tűnik
el [...] minden örök folyamat része csupán, az egyik ál-
lapotból a másikba árad át, és így semmiről se mondhat-
juk, hogy »van«, minden csak »válík« valamivé éppen.”

(Hermann Bahr: IMPRESSIONISMUS)

Van a *Nyugat* recepciójának egy régóta tisztázatlan s minél gyakrabban reflektált, annál szövevényesebb kérdése, amely körül még ma is inkább felületinek bizonyul az – egyébként meglévő, de épp ezért törekeny – közmegegyezés, mintsem alapkutatásokkal alátámasztott tudásnak. Ez pedig a kulturális, illetve az irodalmi megújulás viszonyának kérdése.¹ Közelebről is annak a feltáratlansága, hogy az irodalmi megújulás egy átfogóbb kulturális átalakulásnak volt-e a része vagy pedig fordítva, ez utóbbi hozta volna magával az örökölt irodalmi hagyomány arculatának átformálódását. Talán bizonyos tanácsstalanságot is leplezhet ez ügyben a *Nyugat*-szakirodalomnak az a módszer-tani nagyvonalúsága, amellyel rendszerint a párhuzamos lezajlású folyamatok esemény-szerkezetének kölcsönösségében szemléli és tekinti rendezettnek azt a dilemmát, vajon elsősorban irodalmi horizontban merült-e föl a kultúra kérdése, avagy maga az irodalom – közelebről is annak létmegértési potenciálja – vált kulturális problémává.

A folyamatok kellős közepén és komoly riválisok szorításában a folyóirat maga persze nemigen kárhozzatható azért, hogy ez ügyben még a harmincéves jubileumán is nyilvánvaló ellentmondásokba bonyolódik. Mert míg egyfelől azt tekinti egyetlen vezérlő-elvének, hogy „minden irodalmon kívüli befolyás ellen” megvédje az írói megnyilatkozás szabadságát, „hítet és önbizalmat” viszont annak folytonosságából akar meríteni, „amelynek célja ugyanaz, mint induláskor volt: a nyugat-európai kultúrába illeszkedő magyar irodalomért dolgozni”.² A rövid szerkesztőségi cikk ily módon egyszerre állítja az irodalom autonómiáját, illetve egy optimális kulturális modellbe való beillesztésének szükségességét. Amennyiben ugyanis a kulturális beilleszkedés követelményének érvényesítése nem szá-

¹ Jelen értelmezési kísérletnek is főként abban van a kockázata, hogy a kultúra és az irodalom jelenségének lényegi összekapcsolhatóságában sem lehetünk egészen bizonyosak. Nemcsak Benn, hanem Heidegger is úgy látta, „a művészet nem tekinthető sem a kultúra teljesítmény-területének, sem a szellem jelenségének, [a művészet] abba a történetébe tartozik, amelyből »a lét értelme« [...] egyáltalán meghatározódik”. Martin Heidegger: HOLZWEGE. Frankfurt/M.: Vittorio Klostermann, 19947. 73.

² HARMINC ÉVFOLYAM. *Nyugat*, 1937. I. 3.

mít az irodalom külső befolyásolásának, akkor logikailag az irodalomnak kényszerűen egybe kell esnie a kulturalitással. Ám ha az utóbbi kettő mégsem tekinthető azonosnak egymással, akkor csupán arról lehet szó, hogy az irodalom autonómiája olyan kulturális modellnek a sajátja, amely nincs (teljes) érvényben a századelő Magyarországn. Vagyis az irodalmi rendszer autonómiája ebben az értelmezésben mégiscsak a külső befolyás alá helyezés árán biztosítható, ami aztán a kulturalitás magasabb integráló rendszereként szavatolná az írói szó szabadságát. A kultúra e következtetés szerint nem eshet egybe az irodalommal.

Kultúra és irodalom viszonyának tisztázatlanságából következik persze az is, hogy a *Nyugat* hol annak ideológiáját követi, hogy az irodalom megújulása maga ösztönzi az olvasói ízlés korszerűsödését, hol pedig azt hangsúlyozza, hogy az innovatív potenciálnak csak egy már meglévő, vékony polgári olvasóréteg új iránti érzékenységében van meg a létfeltétele. A két feltétel kölcsönös összekapcsolódása egy olyan homályos jelentésű lélektani-fiziológiai médiumon keresztül megy végbe, amelyet kezdetben az „ideg(i) élet” érzékenységének³ metaforáival, a húszas évektől fogva pedig inkább az „(új) életérzés”⁴ kifejezésével jelölnék. Az irodalmi kommunikációnak ez a különösen kitüntetett antropológiai médiuma,⁵ miközben kiválóan alkalmas volt a modernség új tapasztalatának és kezdetben nem könnyen artikulálható tartalmának jelzésére, közvetve az egyik legmeggyőzőbb bizonyítékát adja annak, hogy a *Nyugat* döntően még XIX. századi összefüggések szerint értelmezte az esztétikai tapasztalat mibenlétét. Nemcsak azzal, hogy – annak fennen hangoztatott függetlensége ellenére – az irodalmat a szociokulturális térben megjelent új élettartalmak megszólaltatására rendelte,⁶ hanem

³ „A »modernség« pedig a legjelentősebb, legcsodálatosabb kultúrhelyzet. Ha az evolváló emberiséget hosszú oszlopban, hegyen-völgyön ismeretlen vidékek felé vonuló tábornok képzelem, akkor a modernnek az első sor. Azok, akik az első lépcsőt teszik a még ismeretlenbe, akik szentől szemben állnak a kaósszal, melyből lassan és folytonosan az új ember születik. [...] Első! Szinte vallásos borzongást érzek, ha ezt intenzíven elgondolom. [...] Nagyon érthető és nagyon komolyan veendő, hogy a modernnek vallásos szektákhoz hasonló szektákba verődve választottaknak érzik magukat és gögösek vibráló idegeik érzékenységére, mint azok extatikus látomásaira és a művész zsenijére.” Így például Balázs Béla: MŰVÉSZETFILOZÓFIAI TÖREDÉKEK (FOLYTATÁS) VI. *Nyugat*, 1909. II. 157–158. (Kiem.: K. Sz. E.)

⁴ „A dolgok ekképp elvesztik sziklaszerű merevségüket, valami lebegő szabadságot kapnak és belső csillogást. A költőben pedig áhítatos, metafizikus új életérzés kíséri ezt a szemléletet. A szokatlan új kapcsolások esztétikai gyönyört adnak a léleknek és jólesett az a különös borzongás is, amelyet az érzéki tapasztalatok világának szimbolista fellazítása nyújtott.” Így pedig Komlós Aladár: ADY ENDRE. *Nyugat*, 1926. I. 103. (Kiem.: K. Sz. E.)

⁵ Hermann Bahr már 1891-ben egy „ideges romantika”-tól, majd ezt pontosítva „az idegek misztikájától” várta a naturalizmus legyőzését, és úgy vélte, a modernségnek ez az „új idealizmusa” mindenekelőtt „az idegek parancsát” követi majd. De az „idegi élet” nála is inkább a naturalizmus külső irányultságával van szembeállítva. Vagyis miközben „belülre” helyezve félreérthetetlenül *fiziológizálja* a világhoz való viszony megváltozását jelző antropológiai tapasztalatot, annak nem a medializáltságát vagy a közvetítettségét, hanem csupán a jelentéstani hozzáférhetlenségét hangsúlyozza: „Az új idealizmus az új embereket fejezi ki. [...] Ők már csak az idegekkel élnek át a dolgokat, csak az idegek felől reagálnak. Az idegek szintjén történnek velük az események, s az idegektől jönnek azok hatásai. A szó azonban értelmes és érzéki; ezért azt csak virágnyelv gyanánt használhatják: beszédük mindig jelkép és hasonlat.” Hermann Bahr: ZUR ÜBERWINDUNG DES NATURALISMUS. THEORETISCHE SCHRIFTEN 1887–1904. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Kohlhammer, 1968. 156. k. Ugyanakkor az is jól látható itt, hogy az új korszak egyik halmozottan használt vezérszava egyidejűleg maga is legalább két kontextusba illeszkedik bele. Önmagát olykor még korrigálva is képes hol XIX. századi, hol pedig századvégi horizontban „megszólalni”.

⁶ Kiss József – írja 1908-ban Ignótus – „ott a legerősebb, ott jelent nálunk újságot és nyereséget, s a maga bélyegét ott nyomta rá (mert bizony rányomta) nemzeti irodalmunkra, ahol az ipari és kereskedelmi élet levegőjétől körülvevett mai ember szól belőle, aki másképp érez, másképp szenved, a természetet is másképp nézi, mint a, hogy úgy mondjam, agrárius világ neveltje, s ahol mindezek számára új hangot, új ritmust csal ki gömöri nyelvkincséből. S éppen ebben senki sem folytatása nálunk, legkevésbé annak az Arany Jánosnak, aki a városi fejlődést az anyafölddel összenőtt lélek tartózkodásával szemlélte...” Ignótus: HAGYOMÁNY ÉS EGÉNYSÉG. *Nyugat*, 1908. I. 105.

azzal is, hogy ezt az alárendelést ekkor már igen naivnak számító hermeneutikai implikációkkal hajtotta végre. Minthogy a művészetben Ignotus szerint az olvasó csak a maga egyéni „*lelke mására*” rezonál, az irodalmi művel való találkozásból így éppen annak lehetősége zárul ki, hogy a befogadót a sajátjától idegen értékvilágok is esztétikai tapasztalatban részesíthessék. Az irodalmi kommunikáció ilyen módon mind a befogadás, mind az alkotás felől az érzések kondicionálta hasonló érzések csereforgalmára egyszerűsödik, melyet az alkalmazkodás megfelelő volta és az (egymástól egyébként elszigetelt) individualitások közeledésének reverzibilitása tart mozgásban. Így jön létre egy olyan művi, még a divinatorikusnál is egyszerűbb kommunikációs szimmetria, amelyben az egymásra hangolt fiziológiai kondíciók („*idegi lehetőségek*”) biztosítják a továbbított nyelvi üzenet tökéletes átvehetőségét.⁷

Attól persze még, hogy az esztétikai hatás Ignotusnál elsősorban jelentéstovábbítás és érzések, idegi hangoltság dolga, az induló *Nyugat* XIX. századi kötődései távolról sem zárják ki a művészeti modernség új tapasztalatának megszólaltathatóságát. Kosztolánczy Tibornak az a megfigyelése, hogy *A Hét* korszaka után kialakuló irodalmi rendszerben különös jelentőségre tesznek szert a „*fejlődés*”, az „*idegzet*” és a „*lélek*” terminusai,⁸ filológiai oldalról is azt támasztják alá, hogy a magyar modernség vezérfogalmait jelentős százalékban egybehanganak az európaiakkal, még ha karakteres eltérés mutatkozik is közöttük. A berlinihez képest nagyobb hatású bécsi modernség meghatározó képzetkörei Gotthart Wunberg szerint lényegében négy vezérfogalom (a „*lélek*”, az „*idegek*”, az „*én*” és az „*álmom*”)⁹ körül rendeződnek másutt meg nem ismétlődő hálózatos struktúrába.¹⁰ És valóban, elegendő egyetlen pillantást vetnünk az irodalmi modernség Ignotus-féle elképzelésének premisszáira, hogy lássuk: Ignotus hasonló elgondolásait főként az választja el Heinrich Hart berlini, illetve Hermann Bahr bécsi programjaitól, hogy bár maguk az irodalom diszkurzusán belül artikulálódnak, érvelésmódjuknak a másik kettőhöz képest feltűnően gyöngye az irodalmi beágyazottsága. Úgy is mondhatnánk, igen hézagosan és csak felszínesen illeszkednek az irodalom kortárs nemzetközi folyamataihoz.

Míg Heinrich és Julius Hart rövid életű lapjai az új művészet (s különösen a naturalizmus) világ- és emberképpformáló hivatását¹¹ hangsúlyozták, Bahr komplexebb kifejtésű elképzelésain kevésbé érződik a *Bildung* diszkurzusának emlékeztete. A „*legyőzendő*” naturalizmusnak szentelt esszéiben mechanikusnak és alulartikulálótnak vélte az „*idegek művészetének*” referenciális formáját.¹² Valamivel korábbi modernségességében

⁷ A művészetben a siker tehát azon múlik, hogy „*sikerült[-e] felebarátaimba belevinnem – még pedig teljesen belevinnem – azt, ami addig csak bennem magamban élt. Áll ez minden művészetre, de különösen az írásra...*” Ignotus: A NYUGAT MAGYARTALANSÁGAIROL. *Nyugat*, 1911. II. 1037.

⁸ Kosztolánczy Tibor: „RETTENETESEN KÖVETELŐ FÉRFÜ” – IGNOTUS ÉS A MAGYAR IRODALMI MODERNÉG LEGITIMÁCIÓJA. Bp., 2002. (Doktori disszertáció, kézirat.) 145.

⁹ Gotthart Wunberg: DEUTSCHER NATURALISMUS UND ÖSTERREICHISCHE MODERNE. In: Jacques Le Rider–Gérard Raulet (Hg.): VERABSCHIEDUNG DER (POST-)MODERNE? EINE INTERDISZIPLINÄRE DEBATTE. Tübingen: Narr, 1987. 92.

¹⁰ A korszak e vezérszavai Bécsben „*változatos fénytörésekben mutatkoznak meg. Már pusztán a gyakorisági statisztika is a korszak előtérbe állított problémáiként támasztaná alá őket*”. Uo.

¹¹ „*Az ókorak az volt a feladata, hogy az embert kiszabadítsa az állati lét posványából, a modernség célja pedig az, hogy az emberit művelve emelje föl az istenihez.*” Heinrich Hart: DIE MODERNE. EINE VORLÄUFIGE BETRACHTUNG. *Die Moderne*, 1891/1. 4.

¹² „*Minden lelki jelenség visszavezetése azok valódi, azaz természeti okaira.*” Eugen Wolff: DIE JÜNGSTE DEUTSCHE LITERATURSTRÖMUNG UND DAS PRINCIP DER MODERNE. In: Gotthart Wunberg (Hg.): DIE LITERARISCHE MODERNE. DOKUMENTE ZUM SELBSTVERSTÄNDNIS DER LITERATUR UM DIE JAHRHUNDERTWENDE. Frankfurt/M.: Athenäum, 1971. 22.

(DIE MODERNE, 1890) az esztétikai világtapasztalat olyan formáit tekinti igazán korszerűnek, amelyekben konstitutív érvénytel jelenik meg a test, az érzések és a gondolatok közt megoszló érzékelés összetettsége: „a külső élet belépése a belső szellembe, ez az új művészet. De hármias az igazság, hármias az élet és ezért hármias az új művészet hivatása is. Egy(ik) igazság a test, egy igazság van az érzésekben, egy igazság a gondolatokban”.¹³ Miként a Hofmannsthal-féle „nyelvválság” (EIN BRIEF) poétikai következményeinek, úgy e megbomló aiszthészis irodalmi antropológiájának is – lényegében Babits¹⁴ kivételével – kevés nyomát találjuk az induló magyar modernség szerzőinél.¹⁵

Ugyanakkor, mivel Berlin és Budapest – kulturális tér gyanánt is – lényegében párhuzamosan (Gründerzeit, Kiegyezés) nyeri el a maga klasszikus-modern arculatát, az irodalmi modernség kibontakozásának logikájában annak ellenére vannak bizonyos hasonlóságok, hogy mind Eugen Wolff, mind pedig a Hart fivérek programjaiban át-tételesebben (de nemegyszer a későbbi avantgárdok intenzívebb retorikájával) kapnak hangot az irodalmon kívüli tényezők. Az a hang és érvelésmód azonban, amellyel Ignótus az irodalomról szólva hivatkozik a (nagyvárosi) „fejlődés”, a szociális átrétegződés és az ízlésvilág változásának dinamikájára,¹⁶ távolról sem ismeretlen a berlini modernség alapszólamában. „Minden erjedésben és mozgásban van – írja Wolff még 1888-ban. – A tudomány törvénye a fejlődés, a vallásos meggyőződésnek meg az a parancsa, hogy szenteld meg a munkanapot! És századunk minden felfedezése és találmánya a mozgás törvényein alapul.”¹⁷ A Nyugat irodalmi modernségének egyik sajátos paradoxona éppen abból adódott, hogy míg irányzatszerkezetének képződése a szecesszióból kibontakozó bécsi modernség alakulására emlékeztet, addig a kultúra- és irodalomszemléleti struktúrája – a mintegy húszéves ütemkülönbség ellenére – inkább a naturalizmussal induló berlinivel mutat hasonlóságokat.

Az újnak az a centrális fogalma, amelyre minden értékfogalom vonatkozik, itt erős szociális-kulturális potenciállal van felruházva, és a kultúraalkotó értelmiség körében egy ideig a társadalmi átrétegződési folyamatok dinamikája közepette is bizonyos köz-

¹³ Bahr: ZUR ÜBERWINDUNG DES NATURALISMUS, 37.

¹⁴ Nála viszont nemcsak a korai értekező prózában vannak meg e szinkron tájékozódásnak a bizonyítékai. Mert Babits gondolkodásának bármily „erős [volt is a] kötöttsége a XIX. század közepének nemzeti-nemesi liberalizmusához” (Németh G. Béla [előadása]. In: Kabdebó Lóránt [szerk.]: VITA A NYUGATRÓL. Petőfi Irodalmi Múzeum & Népművelési Propaganda Iroda, 1973. 173.), költészetében is hamar versalkotó tényezővé válik a szenzualizált világtapasztalat nyomatéka. Rába György már 1972-ben rámutatott, hogy „Babits szeriálitása [...] – például az Anyám nevére vagy az Esti kérdés című versében – a tudat állandó mozgását és tartalmának lényegi azonosságát ragadja meg. Amikor Babits versmondta a szeriálitással megszakít egy-egy kijelentést, ezeknek a villámfényeknek a vibrálása a közvetlen, a hirtelen életet (mi úgy helyesbíthetnénk: életjelenséget) adja vissza”. (Rába György [előadása]. Uo. 39. [Kiem.: K. Sz. E.]) A tudat itt tehát elsősorban a freudi értelemben vett érzékszervként viselkedő tudat, azaz inkább a vitalitás szenzuális „szerve”, mintsem az absztrakt gondolaté. Ami Rába szerint e versekre jellemző, az „a tudatban visszaverődött és sűrűsödött benyomások, emlékképek, legendák szuggesztív megjelenítése, a tárgyias érvényesség zárait feszegető alanyiség dinamikus együttese”. Uo. 38.

¹⁵ Igen jellemző e szempontból, hogy Szabó Dezső 1911-ben Verlaine „csodálatos érzék-képzelet”-ét állítja szembe a „logikai folyamatok, bizarr mondatrend, keresett szavak” Mallarmé-jával. Szabó Dezső: PAUL VERLAINE. Nyugat, 1911. II. 764.

¹⁶ „...a hónap művészete más lesz, mint a tegnapi volt... (...Ez mindenütt így van, s nálunk most csak azért oly felöltő, mert akik ma Magyarországon húsz-harminc évesek, teljesen más kohóból kerültek ki, mint apáik. Városi élet, kereskedelem, ipar, tudós foglalkozás, utazás és faji elvegyülés olyan sokféleségből, mely mára valósággal új magyar fajtát teremt a tegnaphoz képest.” Ignótus: IRODALMI MODERNÉG. In: IGNOTUS VÁLOGATOTT ÍRÁSAL. Szépirodalmi, 1969. 626. (Eredeti könyvbéli megj.: Ignótus: KÍSÉRLETEK. Bp., 1910.)

¹⁷ Eugen Wolff: DIE JÜNGSTE DEUTSCHE LITTERATURSTRÖMUNG UND DAS PRINCIP DER MODERNE 38.

megegyezés övezi az érvényét. A kulturális innováció főbb értékeszményei tekintetében a háborúig nagyjából egy irányba mutatnak a hagyományos és az új liberalizmus szemléleti vektorai. John Lukács tárgyilagos – és Schorske Bécs-könyvének hatásától sem érintetlen – munkája is arra emlékeztet, hogy a *Nyugat* modernségprogramját támogató értelmiség körében kialakult átmeneti konszenzus jelentős hátszelet biztosított a magyar modernség kibontakozásának.¹⁸

Jóllehet, a maga átfogó – a zenétől az irodalmon át a bölceletig korszakképző – jelentősége szerint Bécszet szokás a századfordulós modernség szülőhelyének tekinteni, az új megkerülhetetlenségének nyomatéka az előbbi két kulturális térben bizonyul erőteljesebbnek. Mert igaz ugyan, hogy a nyolcvanas években nemcsak Bécs, de még München és Drezda regionális művészeti hagyományainak is nagyobb a vonzereje a berlininél. De az 1902-ben Bécsből Berlinbe érkező fiatal Stefan Zweig – szűk kultúrafogalma ellenére is oly jellemző – megfigyelése szerint, „a kísérletező kedvű ifjúságot éppen az vonzotta ide, hogy Berlinnek nem volt évszázados hagyománya, kiforrott kultúrája. Hiszen a hagyomány mindig gátol is. Bécs szervesen kötődött a régihez, istenítette önmaga múltját, így óvatos volt, várakozó álláspontra helyezkedett a fiatal tehetségekkel szemben, gyanakvóan nézte a merész kísérletezést. Berlin azonban gyorsan óhajtott fejlődni, személyes formát öltve, s ezért nagyon is hajhászta az újat. Természetes volt tehát, hogy az egész birodalomból, de még Ausztriából is áradtak Berlinbe a fiatalok, és a tehetségesebbeket a siker igazolta; a bécsi Max Reinhardt Bécsben két évtizedig várhatott volna türelemmel, hogy megkapja azt a pozíciót, amelyet Berlinben két év alatt kivívott magának”.¹⁹

A *Nyugat* önértelmezése szerint nálunk is a kulturális cezúra és a hagyomány megszakításának jelzései a hangsúlyosabbak, következésképp a *fin de siècle*, a dekadencia szölamait is felülírja a haladáshit és a változás szilárd reménye. „Az Arany János Magyarországá [...] – így Schöpflin 1927-ben – általában véve egy egységes világfelfogás alapján állt. A kor kíséző zenéje, a költészet, ennek megfelelően egyszólamú volt, unisono zengette az összes magyarok életideáljait. Ebbe az egyszólamúságba aztán a fentebb nagyjában felsorolt körtevényzőknek a nemzeti életbe és az egyes emberek életébe való behatolása alapján, lassanként új és új hangok hangzottak bele, [...] a magyar ének kezdett egyre polifonabbá válni, mint ahogy polifonná vált az egész magyar világ.”²⁰ Az persze többé-kevésbé érthető, hogy amikor a *Nyugat* a népnemzeti epigonköltészet anakronisztikus szölama ellenében hangsúlyozza saját, „polifon” eredetiségét, az érvelésnek rendszerint az epika éppen nem „unisono” újításai szorultak ki a látóteréből. Előtérbe ezért szükségszerűen hol a liberális-polgári tradíciók hiányának kritikus láttelelei, hol pedig – némelykor a modernizáció szerkezetű anomáliáinak jelzésével is²¹ – a kulturális izlésvilág elmaradottságának következményei kerültek. (Ex negativo támasztja alá a berlini és a budapesti modernség hasonlóságait annak a radikális-konzervatív kritikának a hangneme is, amely már a századvégen megelőlegezte a világnézeti és politikai szándékutalajdonítás 1918 utáni ko-

¹⁸ „1906 után mintha létrejött volna valamiféle erősödő és viszonylag békés egymás mellett élés a legrégebbi és azóta már asszimilálódott fővárosi zsidó burzsoázia és a nem zsidó középosztály meg a felsőbb osztályok alacsonyabb rangú rétegei között. Még a kultúrák és az ideológiák képviselői között is.” John Lukács: BUDAPEST, 1900. A VÁROS ÉS KULTÚRÁJA. Európa, 1991. 219.

¹⁹ Stefan Zweig: A TEGNAP VILÁGA. Európa, 2008. 151.

²⁰ Schöpflin: A KETTÉSZAKADT MAGYAR IRODALOM. *Nyugat*, 1927. I. 606.

²¹ „Drága magyarom! Te átveszed a XX. századot, de hol van az egész ragyogóan komoly és kacér XVII. század? A XVIII.-nak csak a felét bírod, a XIX.-ben pedig most jutottál el Théophile Gautier koráig.” Laczkó Géza: A VÍGSZÍNHÁZBAN. *Nyugat*, 1908. II. 279.

ordinátáit.)²² Hozzá kell itt még tennünk, hogy a *Nyugat* „nem endogén” innovációval összekapcsolt kulturális eredetiségének gondolatán már sokat módosít a modernségnek a harmincas évek korszakküszöbén túl kirajzolódó képe. Halász Gábor nevezetes MAGYAR SZÁZADVÉG-e már a folytonosságot hangsúlyozza, amikor a polgári szabadelvűség hagyományának szerves megalapozottságával²³ jellemzi a korszakot. Sőt bírálja a *Nyugat*-ban még fölértékelt pozitívizmust, s elemző érveléssel először emlékeztet Asbóth jelentőségére. Némi áttételességgel és olykor nagyon is közvetve, de lényegében sokat megelőlegezve abból, amit 1998-ban úgy összegzett Kenyeres Zoltán, hogy nem a *Nyugat* „a modern magyar irodalom időszámításának kezdete”, „indulása lényegében véve folytatás volt”, és „nem volt modern sem a nemzetközi, sem a hazai kísérletező irodalmak irányait tekintve”.²⁴

Az, persze, hogy a gondolkodás-, kultúra- és irodalomtörténeti folyamatok komplex összefüggésében a modernség arculatára nézve mi bizonyul konstitutívna, aligha rögzül végleges koordináták közé. A *modernség* mibenlétének identitása a hatástörténet jóvoltából ugyanis még akkor sem szilárdul meg, ha Webertől Blumenbergig és Gehlentől Derridáig van bizonyos folytonosság az arculatkölcsonzónek számító tényezők között. Márpedig ha érvényben vannak ilyenek, akkor a hozzájuk való viszony bizonyára van olyan beszédes a magyar modernség karakterére nézve is, mint a Bécs–Berlin–Budapest összehasonlításban mutatkozó regionális eltérések. Nem mintha az utóbbiak másodlagosak volnának. Másutt ugyanis éppen artikulált föltárásuk – s nemegyszer egymással összeegyeztethetetlen jellegzetességeik – nyomán alakult ki az európai modernség mára mindinkább decentrált képe, mellyel párhuzamosan részint még genezisének obligát párizsi származtatása is kérdéssé vál(hat)ot.

Mindez azt is jelenti, hogy akár a processzuális, akár a megszakításos átrendeződés permanens mozgását vesszük alapul, a modernség jellegzetesen temporális képződményével egyre kevésbé látszik összeegyeztethetőnek a centrum(ok) vs periféria(-ák) territoriális logikája. Thomas Mann, Svevo, Kafka vagy Kassák például bizonyosan nem párizsi mintákat követett. Az is tudott volt, noha a kutatásban kevésbé érvényesült, hogy egyik fontos szakaszán a berlini modernség erős skandináv hatás alatt állt, és bár Ham-sun, Ibsen, Strindberg vagy Garborg művei másutt is népszerűek voltak, a német befogadás önmegértésbeli teljesítményének sajátosságai – két regionális kultúramodell különös művelődés-, sőt akár vallástörténeti affinitásai okán – annál bizonyosan komp-

²² „Az ő álláspontjuk a demokratikus-materialista kozmopolita embereszmének és emez álláspont legfőbb képviselőjének, a nemzetközi zsidóság (Semithentum) legnagyobb diadalát jelenti. Tevékenységük tökéletesen, mondhatni: jellegzetesen anarchista, és ők maguk testetik meg ama fejlődési lejtő legalsó fokának képviselőit, amelyen a francia forradalom eszméi vezették a napnyugati kultúrvilágot. Jaj annak a társadalomnak, annak a népnek, mely egy olyan kornak e tébolyult képviselőit követi, amelyik óriás léptekkel siet a bukás és a pusztulás felé!” Erwin Bauer: DIE „MODERNEN” IN BERLIN UND MÜNCHEN. In: Manfred Brauneck–Christine Müller (Hg.): NATURALISMUS: MANIFESTE UND DOKUMENTE ZUR DEUTSCHEN LITERATUR 1880–1900. Stuttgart: Metzler, 1987. 447.

²³ „Akadémikusok hát és mégis korszerűek, nemcsak a tudomány mértékével mérve, ahol lépést tartottak a nyugattal. Korszerűek a polgári kultúrában és városiasságban, amelyet ők képviseltek először teljes tudatossággal a patriarkális irodalom és a még mindig birtokhoz kötött nemesi életforma mellett. A társasági életet az ő magánéletük jelenti a századvégi Pesten és nem az arisztokratáké; a Wohl-nővérek szalónja, vagy Pulszkyé, a De Gerando családé Párisba is odaillene tudós vendégeregével. Háttérük mindenképpen a főváros; elsorvadnának vidéken. Emberek, akiknek újságokra, ismert kávéházakra, mindennapos találkozásokra, a Belvárosra és a gombamód szaporodó utcásozokra, lármára, változatos-ságra és egyes épületekhez fonódó emlékekre van szükségük, hivatalra, színházra, könyvtárra és műemlékre; urbanus polgárok.” Halász Gábor: MAGYAR SZÁZADVÉG. *Nyugat*, 1937. I. 304.

²⁴ Kenyeres Zoltán: KOROK, PÁLYÁK, MŰVEK. Akadémiai, 2004. 85. k.

lexebb összefüggésekből magyarázhatók, mint hogy Ola Hansson vagy Arne Garborg maga is hosszabb időt töltött a birodalmi fővárosban. Hasonlóképp nálunk is revízióra szorul annak ismétlődő vélelmezése, hogy a német kulturális dominancia megszakítása is a Párizsra tekintő *Nyugat* érdeme volna. Szabolcsi Miklós 1972-ben úgy fogalmazott, hogy „a Nyugat *eleinte hagyományosan franciás tájékozódása mellett – itt főleg Gyergyai Albertet kell kiemelni – az első korszakban erősebb az oroszos tájékozottság...*”²⁵ A hetvenes évek hazai modernségkutatásának uralkodó paradigmája itt némileg elváltotatja a lapban mutatkozó statisztikai arányokat (is). Mert nem pusztán azt hagyja figyelmen kívül, hogy Gyergyai csak 1920-ban publikál először a *Nyugat*-ban (akkor is a svájci német Spittelerről...). Azt is, hogy az első évfolyamokban nincs igazán nyoma a franciás orientáció szorgalmazásának, sőt, a többé-kevésbé kiegyensúlyozott arányokon belül a francia kultúra képviselője nem hangsúlyosabb a németénél.²⁶ Lukács és Balázs Béla kiválásáig ez utóbbinak a reflexiója ráadásul elmélyültebb és szisztematizáltabb Szabó Dezső vagy Laczkó Géza (egyébként távolról sem igénytelen) francia „helyzetjelentésénél”.

Legyen azonban mégoly decentrált, multi- vagy „polifokális”²⁷ az irodalmi modernség keletkezési folyamatainak összképe, a századforduló új világtapasztalatának szerkezetében éppúgy mutatkoznak közös komponensek, mint az ember kulturális és természeti konstitúciója közt újraéledt feszültség feldolgozásának módjaiban vagy a – széles („stiláris”) spektrumra kiterjedő – írásmód nyelvszemléleti alapjaiban. Alighanem csak ezek a komponensek teszik lehetővé, hogy a folyamatok minden divergens dinamikája ellenére viszonylagos egységben szemlélhessük az 1880 és 1920 közötti korszakot. Ez az egység itt „*legvilágosabban művészetelméleti eszmélkedésekben jut kifejezésre; bennük összpontosulnak azok az erők, amelyeknek a különben centrifugális hatása látszólag lehetetlenné teszi az egységes korszakképet*”.²⁸ A korszak így lényegesen „*több belső hasonlóságot képes felmutatni, mint amennyinek a különböző áramlatok képviselői tudatában voltak*”.²⁹

Ha a modernség keletkezésében – mint azt a nemzetközi szakirodalom újabban hangsúlyozza – a világhoz való viszony egészét átható mediális fordulat bizonyul meghatározónak, akkor a William Jamestől Bergsonig és Ernst Machtól Freudig kimutatható ösztönzések rendre azzal a tapasztalattal hozhatók összefüggésbe, amelyet 1872-ben előlegezett meg A TRAGÉDIA SZÜLETÉSE. A fiatal Nietzsche itt olyan korszak nyitányát jelentette be, melyben az (érzékelés materialitásához kötött) esztétikai tapasztalat megelőzi a világhoz való hozzáférés minden egyéb formáját.³⁰ S ez nem egyszerűen a modernség világának mindent átjáró esztétizáltságát jelenti (másodsorban, persze, mindmáig ezt is), hanem hogy a modernségben „*valóban a művészet vált az artikuláció elsődleges médiumává s [hogy] alighanem többel járult hozzá a korszak önmegértéséhez, mint a filo-*

²⁵ Szabolcsi Miklós (*előadása*). In: Kabdebó Lóránt (szerk.): VITA A NYUGATRÓL, 168–169.

²⁶ Az orosz orientációt pedig olykor kardinális melléfogások kísérik. „*Rousseau nagyobb író, mint Kropotkin, de kisebb gondolkodó.*” Láncki Jenő: SZOCIOLÓGIAI KÖNYVTÁR. *Nyugat*, 1908. I. 546.

²⁷ Ez utóbbi terminushoz l.: Helmuth Kiesel: GESCHICHTE DER LITERARISCHEN MODERNE. SPRACHE, ÄSTHETIK, DICHTUNG IM ZWANZIGSTEN JAHRHUNDERT. München: C. H. Beck oHG, 2004. 25.

²⁸ Helmut Koopmann: DEUTSCHE LITERATURTHEORIEN ZWISCHEN 1880 UND 1920. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997. 11.

²⁹ Uo. 148.

³⁰ „...*mert a lét és a világ csak mint esztétikai fenomén van örökké igazolva.*” Nietzsche: KRITISCHE STUDIENAUSGABE. Bd. 1. (Hg. von Giorgio Colli und Mazzino Montinari.) München: DTV, 1999. 47.

zófia”.³¹ S ha ebből a fordulatból az életvilág hozzáférhetőségére nézve az következik, hogy „nem minden, ami van, művészet; de a művészetben mutatkozik meg minden, ami van”,³² akkor szorosabb értelemben ezen a korszakküszöbön veszi kezdetét az a folyamat, amelyet a világ mind teljesebb medialisációjának szokás nevezni. Mégpedig egy olyan, egyre gyorsuló episztémétörténeti folyamat, amely néhány évtized alatt azután magát a művészetet is megfosztja annak ígértétől, hogy továbbra is a világtapasztalat kitüntetett médiumának számíton. Egyszersmind közvetett bizonyítékát is adva annak, hogy a művészet már a századfordulón sem kulturális-művelődési tényezőként, hanem mint aisztheziológiai fenomén értékelődött föl.

A művészet *aiszthészisz*-aspektusának szükségszerű – mert már Wagner óta érlelődő – felértékelődésével a századfordulón kezdetét vevő korlátlan medialisáció legáltalánosabban a lét stabilizált értelmezése és a keletkezés (a nevezetes nietzsche-i *Werden*) dinamikájának új viszonyában volt megalapozva. Mert míg a világban lezajló folyamatok (a történelem, a gondviselés általi) *szellemi* vezéreltsége és lényegi rendjének „igaz egésként”³³ való megragadhatósága még a XIX. század utolsó harmadában is szilárd diszkurzív alapzatnak bizonyult, az érzékelés materializálódásának ez a különös, átfogó fordulata – gazdagon dokumentálja ezt az utóbbi évtized mediális kultúrakutatása – hamarosan fellazította annak konzisztenciáját. „Nincs semmi – olvasható a GÖTZEN-DÄMMERUNG (1889) zárlatában –, ami létünket irányíthatná [...], mert ez azt jelentené, hogy az Egészet irányítaná [...] Az, hogy [...] a lét módját nem szabad egy *causa prima*-ra visszavezetni, hogy a világ sem szenzoriumként, sem »szellem«-ként nem egységes, csak ez a nagy felszabadulás, – csak ezzel van helyreállítva a keletkezés árta(lma)tlan-sága.”³⁴

És nem véletlenül emlékeztet rá Kittler, hogy „miként Nietzsche esztétikája, úgy nyelv-elmélete is az ideg ingerületekből indul ki”:³⁵ a két meghatározó kulturális médium (a „szellem”/absztrakció és az érzékelés/érezékelőképesség) megértésmódjai közti feszültség a századfordulóra éleződik ki episztémétörténeti jelentőséggel. Az aiszthészisz felértékelődése a tapasztalatban innen kezdve mind kérdésesebbé teszi a *Bildung* jelleget, „szerves” képződésű kulturalitás kumulatív, egymásra „rétegződő” és összegződő hagyományának érvényét. A „szelleminek” a médiuma a kiteljesedő, a tökéletlentől az optimális felé, a natúrától a kultúrába vezető művelési folyamatok szilárd narratív rendjét közvetíti, amelyben épp annak a mozgásnak nincs helye, amely a „szenzorium” médiumához kötődik. Vagy ahogyan Nietzsche hangsúlyozza, még a gondolati kapcsolatok is olyan *ideg ingerületek*hez kötött *affektusok* mozgásában³⁶ keletkeznek, amelyek nem a logikai regulatívák kauzális rendje szerint mennek végbe. A nem tudatos érzékelés irányíthatatlan mozgása és kontingens történései iránti áttörésszerű érdeklődés arra vall, hogy a századelő művészeti és kulturális tapasztalatában különös intenzitással lépett érvénybe annak belátása, hogy a stabilizált rendszerek kényszere alá helyezett gondolkodás anyagtalan „szelleme” távolról sem vezet igazabb világ megértéshez, mint az érzékletek mediális „üzenetére” is érzékeny (a kor egyik kedvelt sza-

³¹ Günter Figal: DER SINN DES VERSTEHENS. Stuttgart: Reclam, 1996. 80–81.

³² Uo. 81.

³³ „Az igaz az egész.” Georg Wilhelm Friedrich Hegel: DIE PHÄNOMENOLOGIE DES GEISTES, WERKE 3. (Neu ed. Ausg. von Eva Moldenhauer u. Markus Michel.) Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1986. 24.

³⁴ Nietzsche: KSA. Bd. 6. 97.

³⁵ Friedrich A. Kittler: AUFSCHREIBESYSTEME 1800 • 1900. München: Fink, 1995³. 235.

³⁶ L.: KSA. Bd. 1. 879–880., ill. Bd. 13. 53–54.

vával: „intuitív”) értelmezés. „A fogalmak és absztrakciók vezette embernek”³⁷ nincs módja az önmagáról való tudás „közvet(it)ettségeinek” fölismerésére, vagyis annak megértett tapasztalatára, hogy „a maga közvetlenségében az ember [is] közvetítve van önmagához...”³⁸

És valóban, Hofmannsthalról Krúdyig jól mutatja a századforduló/századelőli irodalmának egyik innovatív vonulata, hogy a létnek a „gondolkodom, tehát vagyok” premisszáiban megalapozott megértésmódja nemhogy nem meríti ki a világtapasztalat *humán* formáját, hanem a valóság elsajátításában kifejezetten paralizálja – vagy legalábbis erősen korlátozza – a test aiszthészisének materiális (=érzékszervi) teljesítményét. Másképpen szólva az én és a dolgok hozzáférhetőségének azt az antropológiai médiumát, amelynek szemantikája nem írható át az „ész nyelvére”.³⁹ „Ekkor olyan ez nekem – rögzíti e mediális törés tapasztalatát Hofmannsthal (EIN BRIEF) –, *mintha a testem csupa rejtjel(kulcs) volna, amelyek mindent felnyitnak előttem. Vagy mintha valami új, sejtlemeteli viszonyba léphetnék az egész léttel, ha a szívünkkel kezdenék gondolkodni. De mikor elmúlik rólam ez a különös megvarázsoltság, semmit nem tudok mondani róla; s ugyanígy akkor sem tudnám értelmes szavakkal bemutatni, miben állt ez az engem és az egész világot átjáró (durchwebend) harmónia s hogyan vált számomra érezhetővé, ha képes volnék valami pontosabbat közölni (angeben) a bensőmben zajló mozgásokról vagy vérem todulásáról.*”⁴⁰

Az aiszthészis új világtapasztalatában ekkor persze már távolról sem a romantikus rációkritika fogalmazódott újra. Ez a folyamat – annak története során először – úgy változtatja meg a felvilágosult ész rendíthetetlennek vélt státusát, hogy magát az ész „szervét”, a tudatot is az érzékszervek közé sorolja vissza. Annak a kritikának a – modernségkutatásban agyontárgyalt – jelentőségéhez képest, amely a romantikától eltérően immár az e világi szekularizáció körülményei közt tapasztalta az ész korlátait, itt nem egyszerűen a ráció végtelen lehetőségeibe vetett hit megrendüléséről van már szó, hanem magának az ész és a tudat kitüntetett helyének a megszüntetéséről. Bizonyosan nem teljesen véletlen egybeesés, hogy Freud a CHANDOS-LEVÉL-lel egy időben(!) vizsgálja felül a tudatos tudat és a tudatalatti „zónája” közti hierarchikus viszonyt. Mert ha a kettő lényegében a tudat és a pszichikum egyenrangú viszonyát képezi le, „milyen szerepe marad [...] az egykor mindenható, minden mást elfedő tudatnak? – kérdezi AZ ÁLOMFEJTES-ben. – Semmi egyéb, mint egy a pszichikai minőségek észlelésére szolgáló érzékszervnek. [...] A lelki apparátus, mely az észlelőrendszerek érzékszerveivel van a külvilág felé fordítva, maga is külvilág a tudati érzékszerv számára, melynek ez utóbbi viszonyon nyugszik a teleologikus igazolása”.⁴¹ (Kiem. az eredetiben.) Az az érzékelés- és nyelvestétikai fordulat azonban, amelynek a lehetőségeit ez az episztémétörténeti jelentőségű felismerés az irodalom antropológiai alapjainak átrendezésével nyitotta meg, csak évtizedekkel később vette kezdetét a magyar modernségben. Egyidejű áttörésének alighanem az állott az útjában, hogy az irodalmi megújulás reflexiója 1914-ig inkább a Wolff és Hart-

³⁷ Nietzsche: KSA. Bd. 1. 889.

³⁸ Helmuth Plessner: GESAMMELTE SCHRIFTEN. Bd. VII. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2003. 463.

³⁹ „A nyelv magának az észnek a nyelve.” Hans-Georg Gadamer: IGAZSÁG ÉS MÓDSZER. Gondolat, 1984. 281.

⁴⁰ Hugo von Hofmannsthal: SÄMTLICHE WERKE KRITISCHE AUSGABE. Bd. 29. (Hg. von Ellen Ritter.) Frankfurt/M.: Fischer, 1991. 52. Az EIN BRIEF magyar fordításai közül saját értelmezésem a Schein Gáboréhoz áll a legközelebb: „*Mintha csupa rejtjelkulcsból állna a testem, melyek mindent megnyitnak számomra. Ilyenkor úgy érzem, mintha új, sejtlemekkel teli viszonyba léphetnék a lét teljességével, amint a szívünkkel kezdenék gondolkodni. De amikor elmúlik rólam ez a különös varázslat, képtelen vagyok róla bármit mondani; éppígy akkor sem tudnám józan szavakkal bemutatni, miben állt az egész világot és véle engem is átszövő harmónia, és hogy miként vált érezhetővé számomra, ha képes volnék valami pontosat mondani lelkem benső mozgásairól, vérem todulásáról.*” Enigma, 1996. 2. 38.

⁴¹ Sigmund Freud: GESAMMELTE WERKE. Bd. II/III. Frankfurt/M.: 1999. 620. k.

féle programra, mintsem a Hermann Bahréra⁴² emlékeztetett. Az irodalmi-poétikai innováció eredetének külső rögzítése, kulturális és társadalmi körülményekben való megalapozása ugyanis – a humántapasztalat új formáinak hangoztatása ellenére – olyan esztétikai elvekhez kötődött, amelyek a valóság felől definiált s vele szembeállított művészetértés XIX. századi horizontjának a termékei.⁴³

Bár az utóbbi évtizedek kutatása a korszaknak számos olyan új belső ellentmondását hozta felszínre, amelyek a modernség közös (sőt: lokalizálható) eredete ellen és centrumainak egyenértékű teljesítménye mellett szólnak, ezeknek az ellentmondásoknak a sorában máig előkelő helyet foglal el a felvilágosodás hagyományához való viszony megváltozásának kérdése. Nem mintha érvényét vesztenne volna a felvilágosodásnak az a dialektikája, amely Adorno és Habermas közt mintha maga is mind pontosabban „képezné le” a XX. századi modernség dinamikáját. Ami itt új fejleménynek mondható, az inkább az, hogy a századforduló művészeti-kulturális tapasztalatára nézve nem annyira az akkor egyszerre és egyidejűleg ható antagonizmusok (fejlődéshit vs célvesztett pesszimizmus, rációhit vs rációkritika, észelvűség vs irracionálizmus) következményei, hanem – rajtuk keresztül – a modernség *időszerkezetének* artikulált föltárlása bizonyul igazán beszédesnek. És ebben a nézetben az irodalmi/művészi modernség újfajta „kinetikus” létmódja többnek mutatkozik annál, hogysem a belőle származó innovatív potenciál – az önmagát ismételten igazolni képes ráció módjára – az ész teremtette modern világ fogyasztásainak felvilágosult kritikájára korlátozódni.

Az tehát, hogy Nietzsche-nél a gondolatot az érzelmek (hozzáférhetetlen) grammatikája kondicionálja, Freudnál a tudat az érzékszervek egyikének minősül, és Machnál „s[n]em az én az elsődleges, hanem az érzetek”⁴⁴ – nem pusztán és talán nem is elsősorban a klasszikus modernség „kétarcúságának” egyik bizonyítéka a sok közül. Bizonyára az is, amennyiben úgy is tekinthető, mint az aiszthészisnek a racionális világismerettel egyenrangúsított, sőt fölé is emelt világtapasztalata. („*A fizika Mach, mint ahogy Hertz számára is – írja Jonathan Crary – alapvetően az érzékelés kérdése. Hertztől eltérően Mach azonban [ugyanúgy, mint Nietzsche, Bergson, Avenarius, Hans Vaihinger s mások] abban hitt, hogy a tudományos racionalitásnak végső soron az élet szolgálatában kell állnia. Egy tudományos állítás értékét az szabta meg, hogy mennyiben elégítette ki az ember biológiai szükségleteit, mennyiben járult hozzá az élet minőségi gazdagodásához.*”)⁴⁵ Az érzékelés ilyen materiá-

⁴² A bécsi modernség majdani vezéralakja ugyan még Berlinből, de Wolff-fal már nem egybehangzóan, a mindenkori újhoz rendelt önértékből, annak immanens *temporalitásából* származtatja az állandó változás jelentőségét: „Csak semmi állandót, csak semmi tartamot, csak semmi maradandót! Áramlást, mozgást, szakadatlan fordulatot, mert minden új jobb, már csak azért is, mert fiatalabb, mint a régi.” Hermann Bahr: BRIEFWECHSEL MIT SEINEM VATER. (Ausgewählt v. Adalbert Schmidt.) Wien: Bauer, 1971. 154.

⁴³ Ignotus első „neo-vojtjinjának” meglehetősen ellentmondásos okfejtése például még 1926-ban is az Aranytól örökölt „műesztétika” olyan újrafarmálásán fáradozik, ahol a képződés (vagy a képződmény?) *logikai* szükségszerűsége adná a kompozíció tökéletességét, de ennek a maradéktalan tökélynek egy racionális következményrendhez igazodni képes(?) *naturális* szervezősége hitelessége(?) volna a biztosítéka: „*A novela vagy a regény vagy a dráma akkor szükségszerű, ha, egyebek közt, nincs motívuma, ami ne valamiből következék s amiből ne következék valami. [...] ...a szobrász, a festő, a költő még ezer és egy dolgot mondhat hozzá, de mind az ezer erre az egy végre megy: a szükségszerűségre. Organikusság, hitel, logika, egyensúly, konstrukció: mind ennek variánsai, motorai, ekvivalensei. Ennek a kicsodának, ami a valóságban nincs meg, vagy nem kell, hogy meglegyen, hogy a való való gyanánt hasson. A művészetben kell – s talán okát is lehet adni, miért.*” Ignotus: KÖLTÉS ÉS VALÓ. NEO-VOJTJINA. Nyugat, 1926. II. 63.

⁴⁴ Ernst Mach: ANALYSE DER EMPFINDUNGEN UND DAS VERHÄLTNIS DES PHYSISCHEN ZUM PSYCHISCHEN. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991. 19.

⁴⁵ Jonathan Crary: AUFMERKSAMKEIT. WAHRNEHMUNG UND MODERNE KULTUR. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2002. 137.

lis medializációja⁴⁶ – Babbitól az érett Kosztolányi szövegalkotásáig – nálunk is több formában kerül feszültségbe a felvilágosult örökséggel. De a modernség időszerkezetébe illesztve nagyobb hangsúllyal szemlélteti azt az összefüggést, amely történetileg új formában képződik meg az érzékletek/képzetek mediális működése és a modernség fő vonatkoztatási pontja, az innováció között. E kettőt ugyanis hatástörténetileg először kapcsolja úgy egymáshoz a létértelmezés *kinetikus* „kódja”, hogy mindkettőnek egy cél nélküli és feltartóztathatatlan mozgás temporalitásában – mint az elhalt önmagáról „leváló” szüntelen keletkezésben – ismerteti fel az elsődleges létmódját. Az időbeliségnek ez a „mozgásformája” nem annyira a kinezis lineáris folytonosságában, hanem elsősorban egy olyan szüntelen keletkezésben tapasztalható, amely újra meg újra saját addigi identitását érvénytelenítve különbözik s válik le önmagáról.

A minden pillanatban keletkező és elhaló élet biológiai-fiziológiai dinamikájából Mach számára például kényszerítő erővel az következik, hogy az én csak amaz érzetek változó kombinációinak kontinuitásában van (illetve: gondolható el), amelyek a testben soha nyugvópontra nem jutó temporális változások sorozatában teszik lehetővé, hogy hatásuk alatt az én „egységként” tapasztalja önmagát. De minthogy az érzetelemeknek még a kapcsolódási pontjai sem állnak fenn tartósan, lényegében „nem a testek hozzák létre az érzeteket, hanem a testet magát »érzetkomplexumok« képezik”.⁴⁷ Ennek az ideiglenes egységnek is permanens változások és mozgások kölcsönöznek tartósságot – nemcsak a fentebb már idézett „külső”, Wolff-féle értelemben, hanem az én egységének „realitására” vonatkozóan is: „az ember egyetlen pillanatban sem ugyanaz, ahogy a teste is állandó keletkezés (Werden). Egyedül az egy akarat van: az ember minden pillanatban megszülető képzet”.⁴⁸ És valóban, annak még a gyöngye elméleti „aláépítésű”⁴⁹ hazai modernségben is rangos bizonyítékai vannak, hogy a századelő irodalmi/művészeti antropológiáját mind mélyebben hatotta át a racionális éniintegráció kérdése ssége s vele a „szellem” és „szenzorium” medializálta világtapasztalat növekvő feszültsége. „Már most az ember gondolkodása – írja 1910-ben Babits Bergson kapcsán a Nyugatban – lényegileg a testi világra irányul. A gondolkodás ugyanis eredetileg fegyver volt a létért való harcban; az értelmet a fejlődés hozta létre fegyverül, az élő lények teremtő fejlődése teremtette, mely maga is teremtő idő s így mindig ujat hoz. [...] hogy is várhatnók, hogy a fejlődés által teremtett fegyver megértse magát a teremtő fejlődést: az élet egyik kései mellékterméke, az ész, megértse magát az Életet?”⁵⁰

⁴⁶ „...a mechanikai fizika sajátosan nagy fejlődése következtében a térbelinek és időbelinek egyfajta fokozottabb realitást tulajdonítunk, mint a színeknek, hangoknak, illatoknak. Ennek megfelelően a színek, hangok és illatok idő- és térbeli szövedéke valóságosabbnak látszik, mint ők maguk [külön-külön]. Az érzékek fiziológiája azonban világossá teszi, hogy a tereket és időket ugyanúgy érzeteknek nevezhetjük, mint a színeket és a hangokat.” Mach: ANALYSE DER EMPFINDUNGEN 5.

⁴⁷ Uo. 20.

⁴⁸ Nietzsche: KSA. Bd. 7. 208. A fiatal Nietzschének ez a megfigyelése azonban már abban is az akarat mi-benléte felől sokszor félreértett DER WILLE ZUR MACHT felé mutat, hogy az akarat itt sem a szubjektum tulajdona, hanem épp, mint Machnál a test és az érzetek viszonyában, megfordítva: „az akaratnak van szüksége a művészre”. Uo. 209. Vagyis „egyedül az akarat van és él. Az empirikus világ csak megjelenik és lesz/keletkezik (wird)”. Uo. 208.

⁴⁹ A Nyugatnak 1935–36-ig – írja Szabolcsi Miklós – „alig van következetes teoretikus s kritikai vonala. Az egyik kritérium, amit [a] kritikai teoretikus tevékenység következetes jelének szoktunk tekinteni, az irodalmi folyamat teljes áttekintése, a 20-as években teljesen hiányzik, és csak Németh László kezdi meg. [...] De általában, ismétlem, mindenféle filozófiai szaktudományos aláépítésű kritika – az esszéíró nemzedék fellépéséig hiányzik a Nyugatban”. Szabolcsi (előadása), 168.

⁵⁰ Babits Mihály: BERGSON FILOZÓFIÁJA. Nyugat, 1910. II. 947.

Nem véletlenül válik tehát a modernség középponti artikulációs médiumává egy úgy értett *innovatív* dinamika, amely egy tranzitorikus, mindig csak átmenetileg fennálló, de szüntelenül új kezdetet igénylő teljhatalom, az élet autarkijában⁵¹ teszi láthatóvá az új megkerülhetetlen nyomatókát – és a nem tudatos érzékelés materialitásának időbeliségét rajta keresztül kapcsolja össze a feltartóztathatatlan, mindenre kiterjedő változásával. Az „örök visszatérés” oly rejtelmesnek tetsző metaforikájában ezért meghatározó itt az új kezdet állandósult ismétlődésének hangsúlyossága, ahol egyedül az elkülönbözés újbóli visszatérésének van azonossága.⁵² Ez a történeti előzmény nélküli összekapcsolódás, amely valóban *eredetivé* teszi a századfordulós világtapasztalat időszerkezetét, olyan mozgásformát tulajdonít az életnek (vagy éppenséggel ismer fel benne), amely erőteljesen visszahat a dolgok rendjének s benne az ember történeti elhelyezkedésének reflexiójára is. Mert ahogy az élet, amely elmúltában saját volt-létét, keletkezésében pedig a jövőjét olyanként teszi „láthatóvá”, mint valamit, ami egyszerre áll önmaga mögött és önmaga előtt,⁵³ úgy az individuális szituáltság megszilárdíthatatlanságának tapasztalata is ennek a *nyugvópont nélküli dinamikának* a horizontjában kerül az ismételt önmegbizonyosodás változás- és innovációkényszere alá. Úgy is mondhatnánk, a temporalitás, az időbeliség *történetileg* megváltozott alapszerkezetében változik meg magának a *történetiségnek* is a (korábbi) tapasztalata. A történeti idő tudata a századfordulótól fogva mind kevésbé lesz a mindennapi világ fölé rendelt – s egyfajta világszellem mozgásban tartotta – folyamatnak a tudata. 1914-re pedig bebizonyosodni is látszik, hogy az egyedinek az időbelibe való belevetettsége, korlátozottsága és kiszolgáltatottsága nem abban a rendben történik, amelynek „a világ ítélőszékeként” értett „világtörténelem” az instanciája.⁵⁴ Ez az új történetiség tudat radikálisában, a szüntelen és megszilárdulás nélküli változás jegyében van temporalizálva, és mint korszaktudat mindent átfogó érvénnyel, „a saját kor átmenetiségéről való tudásként”⁵⁵ épül be a korszak alaptapasztalatába.

Innen látható be igazán, hogy a századfordulós művészeti modernség keletkezése miért nem ismétli meg a *Querelle des Anciens et des Modernes* egyik korábbi mintáját sem. Mert bármely változatát tekintjük is a régít felváltó új életbelépésének, a temporalizált és medializált esztétikai tapasztalat egyikben sem teszi már lehetővé, hogy az „eszeményi szépség” bármely formája idő fölötti érvényre tegyen szert. Normatív státusra némelykor talán igen, hisz a modernség számos programja tünteti ki a szépség egy-egy változatát, de ezek Baudelaire-től Hofmannsthalig olyan premisszák uralma alatt állnak, amelyek már egy önmagától állandóan elkülönböző történeti folyamat tudatának a termékei. Ez a képlet, amint arra Jauss rámutatott, éppen azt nem teszi lehetővé, hogy „valamely meghatározott múlt [például a romantika] konstitutív ellentétét képezze a modern művészetbeli szépségnek”.⁵⁶ Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a magyar modernség innovatív folyamatainak gyakori külső – társadalmi-kulturális – származtatá-

⁵¹ „Az élet autarkijája az élet révén mindig újraképződik, és ez csak az autarkia felől érthető meg.” Figal: NIETZSCHE. Stuttgart: Reclam, 1999. 224.

⁵² „Nem az ugyanaz tér vissza, nem a hasonló tér vissza, sokkal inkább a visszatérőnek a visszatérése az, ami ugyanaz.” Gilles Deleuze: DIFFERENZ UND WIEDERHOLUNG. München: Fink, 1992. 373.

⁵³ Vö. Figal: KRISE DER AUFKLÄRUNG. FREIHEITSPHILOSOPHIE UND NIHILISMUS ALS GESCHICHTSLOGISCHE VORAUSSETZUNGEN DER MODERNE. In: Silvio Vietta–Dirk Kemper (Hg.): ÄSTHETISCHE MODERNE IN EUROPA. GRUNDZÜGE UND PROBLEMZUSAMMENHÄNGE SEIT DER ROMANTIK. München: Fink, 1997. 62. k.

⁵⁴ G. W. F. Hegel: GRUNDLINIEN DER PHILOSOPHIE DES RECHTS. WERKE 7. 503. k.

⁵⁵ Koopmann: DEUTSCHE LITERATURTHEORIEN ZWISCHEN 1880 UND 1920, 6.

⁵⁶ Hans Robert Jauss: LITERATURGESCHICHTE ALS PROVOKATION. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1979⁶. 56.

sa következtében az induló *Nyugat* irodalmát egészében nem is tudta áthatni az esztétikai tapasztalat olyan temporalizációja, amely ne látott volna konstitutív – s ezért saját arculatát is meghatározó – ellenpontot a XIX. századi nemzeti klasszicizmus népiességként konzerválódott örökségében.⁵⁷ Ha az európai modernség folyamatainak kibontakozási logikáját tekintjük, a kezdődő magyar modernségnek pontosan a történeti tapasztalat új időszerkezetéhez való ellentmondásos viszonya rejt bizonyos regionális vonásokat. (Félreértés ne essék, nem kizárólag az „endogén” irodalmi származtatás gyöngeségei vezetnek itt ellentmondásokhoz – „*a modernitét esztétikai és történeti tapasztalata Baudelaire számára is egybeesik*”⁵⁸ –, hanem a múlttal szembeállított modernségkép bizonyos üdvtörténeti artikulációja.)

Az újnak mindenekelőtt a változó ízlésszerkezettel, a szociális és kulturális átrétegződéssel és különösen a szüntelenül hangoztatott városiasodással való indoklása meglehetősen beszédes jelzése annak, hogy a „haladásellenes” múltat a *Nyugat* egy stabilizálódó új állapottal állította szembe. S ebben az oppozícióképzésben a modernség paradigmatikája szempontjából itt most nem annyira az újnak a mássága a lényeges, hanem az a tény, hogy a retrospektív értelemben *konzerváló hagyománnyal* – a modernség fő „hajtóerejének” feltűnő megbénításával – egy prospektív értelemben *konzerválódó új* kerül szembe. A mozgások és változások ilyen „stadiális” rendje szerkezeti/térbeli szimmetriákat vezet be a történelembe, és így szinte szükségszerűen kerül a múlthoz való viszonyítás kényszere alá. Ami aztán egy olyan legitimációképzés csapdájává lesz, amelynek óhatatlanul is az örökölt diszkurzív rend „rajzolja ki” a mozgásterét. „*A Nyugatot szabadságharca* – írja 1930-ban Ignótus – [...] két várat fogott ostromlóra. Az egyik a költészet nemzeti mivoltáról s rendeltetéséről vallott felfogás volt. A másik az irodalmi hivatalosságról vallott. Mindkettő bevehetetlennek tetsző, mert a magyar költészet legmagasabb lendületének, a magyarság minden tereken való legnagyobbjainak, a magyar kultúrtörökvés legszentebbjének emlékeitől vagy erejétől védett.”⁵⁹ Az erő, védettség és stabilitás e szakralizált tere azonban csupán egy olyan hagyomány elrajzolt hiperbolája, amely nemcsak látszólagos „tökéletessége” miatt nem temporalizálható. A magyarság „legnagyobbinak” emlékezeti tere gyanánt elsősorban az a funkciója, hogy egy magánál tökéletesebb térnek tartson tükröt. Vagyis hogy rajta keresztül váljék láthatóvá az az *abszolút tér*, amely „felülírja” a klasszikusok időbeli rendjét. A jelen tehát nem azért abszolút, mert voltaként mutatja a múltat, hanem mert a „legnagyobbinak” ad otthont, s így a legértékesebbet teszi hozzáférhetővé: „*A harc eldőlt, foganatja meglelt – e harc során jutott közönséghez s emelkedett harmadik magyar klasszikusi rendbe a legnagyobb magyar jelenség, Ady Endre, s utána és sodrában Babits Mihály és Móricz Zsigmond.*”⁶⁰

Ami itt élesen szembemegy a modernség új alaptapasztalatával, az éppen ama belátásnak a hiánya, amely permanenssé és megállíthatatlanná tette az innováció dinamikáját. Közelebről: a mindenkori újnak az a tudása önmagáról, hogy neki sincs módja kitérni a múlttá válás kényszere elől. A *Nyugat* egészében tehát azért nem sajátíthatta át a modernitás új időszerkezetből adódó dinamikáját, mert szerkezeti érvénnyel ugyanolyan mozdulatlan autoritást épített be az új mibenlétébe, mint amelyet a múltnak tulajdonított. S ez azért nem történhetett másképp, mert az önmagaként a pusztá *fenn-*

⁵⁷ Ennek az oppozícióképzésnek a logikáját Ignótusnál például jól dokumentálja Kosztolányi Tibor értekezése. L.: Kosztolányi: „RETTENETESEN KÖVETELŐ FÉRFIÚ”, 116–120.

⁵⁸ Jauss: LITERATURGESCHICHTE ALS PROVOKATION, 55.

⁵⁹ Ignótus VÁLOGATOTT ÍRÁSAI, 698.

⁶⁰ Uo. 700.

állítás statikájához szögezett s e minőségében (önlégiült hagyományvédelem, berögzítő önismétlés, konzerváló epigonizmus) támadott múlt konstitutív ellenpontként csak egy önmagának szintén elégséges modernitást kondicionálhatott. Mert bár a vár bevétele kétségkívül változás, de annak vonatkozáspontja továbbra is maga az erődtímeny marad. A *limes térbeli* átlépése ezért a változás *időbeli* „túloldalán” nem rendezi át alapvetően az örökölt koordinátákat. Egy közöttük berendezkedő, ott *helyet foglaló modernség ezzel maga is foglya* marad annak a horizontnak, amely nemcsak a régi formában tartalmazta *anciens* és *modernes* ellentétét,⁶¹ hanem még a róla való beszéd logikáját is rá tudta kényszeríteni az új változások megértésére.

A kezdődő európai modernség innovációkényszer alá került folyamatai viszont mindenekelőtt azzal különböznek régi és új addigi összeütközéseinek következményeitől, hogy az új körülmények életbelépése azúttal nem ígér semmiféle stabilizációt, hanem – a potenciális nyugvópontok ismételt felszámolásával – a megállapodhatatlanság iteratív tapasztalatát állandósítja. Ami értelemszerűen megváltoztatja az újkori esztétikai tapasztalat fausti („*verweile doch, du bist so schön*”) alapszerkezetét is: a szépnél való elidőzés tartóssága s „inkorporált” élvezetének ismétléskényszere helyett egy eredendő autokinézis jegyében az átmeneti létesülés önmagától való gyors elkülönözése és az érzékelés kontingens dinamikáját kísértetiesen „leképező”, mindig új és „eredeti” konnexiók ideiglenessége íródik bele a modernség irodalmának szenzualizált diszkurzúzába. A múltkonynak, az eliramlonak, a tranzitorikusnak és a pillanatnyinak ez az állandósulása Baudelaire-től Bennig és D’Annunziótól Adyig konstitutív érvénnyel hatja át a modernség minden változatát, és a baudelaire-i „*l’éternel du transitoire*” paradox létmódja értelmében az így historizált szépség el is veszíti az esztétikai megkülönböztetés hagyományában megszilárdult helyének kitüntetettséget.⁶² E státuszváltozásnak nem egyszerűen tünetértékű, hanem bizonyító érvényű jele, hogy az esztétikai tapasztalat új időszerkezete már Baudelaire-nél is mily kézenfekvő módon teszi lehetővé „*a modernnek a divatossal való társulását*”.⁶³ A divat tartósságának és egyidejű illékonyságának különös dialektikáját⁶⁴ ugyanis ugyanaz a – saját eredetét „elfelejtő” – allegorikus

⁶¹ Már az 1972-es Nyugat-konferencián többféle összefüggésben utaltak arra a folytonosságra, amely a XIX. század, illetve a Nyugat művészet- és társadalomfelfogásának szerkezetében is megmutatkozik. Szabolcsi Miklós úgy fogalmazott, hogy az esszéíró nemzedék felléptéig (Halász Gábor 1932-ben publikál először a Nyugatban – K. Sz. E.) „*esztétikai ideálban egy olyan »higgadt klasszicizmus« képe áll előtérben, amely a túl-retorizálástól, a túl-elméletiességtől, a túlfilozofálástól egyaránt tartózkodik és amely egyenes folytatása valamilyen módon a múlt század vég kritikai vonalának. Az esztétikai ideál mélyén itt még mindig valamely módon a Gyulai Pál munkálhat*”. Szabolcsi (előadása). In: Kabdebó (szerk.): VITA A NYUGATRÓL, 168.

Németh G. Béla pedig a nemzetről alkotott elképzelések szerkezeti hasonlóságára emlékeztetett: „*mint a magyar birtokosság – úgy a hozzá alkalmazkodó magyar liberális polgári értelmiség sem alakított ki a nemzetre, a nemzeti történelemre nézve a századközépi nemzetjellemtanhoz képest új felfogást. Legfőbb vegyítette a pozitívizmus és szelentörténet elemeivel*”. Németh G. Béla (előadása). Uo. 175.

⁶² Erre utal Stefan Zweig, amikor a zenében is megrendülni látja a műveltségi ítéletbiztonság örökségét: „*Egyszerre zavar támadt a régi, örökéletűen kényelmesnek hitt rendben, kérdőjelek kerültek a csalhatatlannak kikiáltott »esztétikai szép« (Hanslick) normái mellé...*” Zweig: A TEGNAP VILÁGA, 68.

⁶³ JAUSS: STUDIEN ZUM EPOCHENWANDEL DER ÄSTHETISCHEN MODERNE. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1990. 239.

⁶⁴ A kettő összekapcsolására az induló Nyugatban is akad példa, de nagyon hagyományos, művelődéstörténeti nézetben. Vagyis épp az allegorikus elkülönözés újfajta, csak a modernség korszakküszöbén megjelenő mozgását föl nem ismerő változatban: „*A művészetnek és a divatnak ez immár untalan ismétlődő összekeverése talán már azok után sem látszik frivolitásnak, amiket a két dolog ősforrásáról meg lehet állapítani. Azonban nemcsak az ősforrás közös. A művészet és a divatok története összefonódott. A művészetek divata az úgynevezett stílus és ez a stílus, ez a modor ép úgy lehet sekélyes, vagy becstelen, mint ahogyan fel-feltünedeznek a divatban derék, artisztikus jelentőségű vonások*.” Lengyel Géza: A DIVAT. Nyugat, 1908. I. 203.

szemantikai mozgás biztosítja, amelynek önmagából származtatott feltétlensége Párizstól⁶⁵ a Monarchiáig⁶⁶ szinte mindenütt megjelenik a modernség mibenlétére vonatkozó kortárs reflexiókban.

E fejlemények eredményeképpen az esztétikai megkülönböztetés érvényét olyan művészeti tapasztalat teszi kérdésessé, amely a világ esztétikai megértésén keresztül láthatóvá tudta tenni az ész lehetőségeinek önmagából származó korlátait.⁶⁷ És az ugyan teljességgel valószínűtlen, hogy a modernség dialektikája a harmincas évekre azért fordult volna önmaga ellenébe, mert a közös eredetet – kifejezetten a modernség szellemében – elfelejtő avantgárdok áldozatul estek az innováció extrém módon felgyorsított dinamikájának. (Az esztétikai önmegértés új időszervezetétől ugyanis a századfordulón éppen a mozgás önfelszámoló formái voltak idegenek: „a modernség armatúrájaként”⁶⁸ értett allegorikus mozgás a maga természete szerint és per definitionem befejezhetetlen.) Az azonban igaz, hogy a negyvenes évekre tényleg kimerülni látszik az a századfordulós esztétikai potenciál, amely a világ „igaz” tapasztalhatóságának médiumává tette a művészeteket. Ebben a folyamatban a világ esztétikai igazoltságának nietzschei tapasztalata úgyszólván „alkalmazott” formaesztétikaként hajlik egy technomateriális aiszthéziszis uralma alá, amelyben a legapróbb részletekig *styling és design* artikulálja a mindennapiságot.⁶⁹

Az új kultúrtechnikák azonban nem csak arra voltak alkalmasak, hogy – az esztétikai tapasztalat omnipotenciáját úgyszólván „kívülre vezetve” – manipulálhatóvá tegyék az érzékelést. Azzal egyidejűleg ugyanis, hogy a *Bildung* fennhatósága alól kikerült aiszthéziszisnek föltárták a technikai-materiális kondícióit, a magas művészetben is reflektálhatóvá vált az esztétikai megragadottság új alapzata. Mert a művészet allego-

⁶⁵ A Rimbaud-i „*Il faut être absolument moderne*” leginkább *térbeliként* értett maradéktalanságát utóbb Helmut Kiesel könyve is igyekezett némileg hasonló vagy legalábbis effajta *temporális* jelentéssel ellátni. Éppen arra a Hermann Bahrra hivatkozva, aki talán a legnagyobb hatással előlegezte meg, majd pedig maga is formálta a közép-európai modernség főbb karakterjegyeit: „nem pusztán egyszer kell modernnek lenni, hanem mindig modernnek kell maradni”. Kiesel: GESCHICHTE DER LITERARISCHEN MODERNE, 9.

⁶⁶ Bécsben Stefan Zweig is úgy érzékelt, nemzedéke az élet feltartóztathatatlan folyamatának aktuális részesültjeként kapcsolódik be az innovációba: „... nekünk elég volt, ha a művek szándéka pusztán a világ megváltoztatása, elég volt a mindenáron való modernség, hiszen úgy éreztük, ezzel a mi napunk jön el, most mi leszünk soron az életben”. Zweig: A TEGNAP VILÁGA, 68.

E visszatekintő értelmezés pontosságát mi sem szemlélteti jobban, mint Bahr egyik legelső, személyes „hit-tétele” az önmaga okán igenlendő új mellett. Amit a modernség létmódjaként ez az 1887-es szöveg affirmál, az megint csak a feltartóztathatatlan keletkezés nietzschei autarkiaja: „Minden szakadatlanul keletkezik, és aki egyszer már része ennek a világnak, csak akkor tölti be a feladatát, ha részt vesz ebben az örök keletkezésben (*ewiges Werden*) és erejéhez mérten segíti azt.” Bahr: BRIEFWECHSEL MIT SEINEM VATER, 153.

⁶⁷ Vö. Figal: DER SINN DES VERSTEHENS, 68.

⁶⁸ Walter Benjamin: GESAMMELTE SCHRIFTEN. Bd. I. 2. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1991. 681. Az allegorikus armatúra megszüntethetetlen mozgásának egyébként itt sem nehéz fölismerni a nietzschei eredetét. De az az a – most nem részletezhető – különbséggel, hogy a nietzschei *Werden* a Wagnerrel való szakítás után már nem a szüntelen keletkezés mozgásformája, mely a kinézisben való alakatlan feloldódással fenyeget. Már a MORGENRÖTHE (1881) is saját temporális származása és szerkezete felől korlátozza a(z ott fejlődésként tárgyalt) mozgás teljhatalmát: „A keletkezés maga mögött vonszolja a volt-létet” (KSA. Bd. 3. 54.), a DER WILLE ZUR MACHT idejére pedig már inkább egyfajta dinamikus *fennállás* létmódja jellemzi a *Werden* mozgásformáját. Ami nem mozgás és stabilizálódás kiegyenlítődését jelenti, hanem annak a „fölcserélődésnek” az állandóságát, hogy keletkezés mindig van, és ami van (azaz lét gyanánt „fennáll”), az mindig a keletkezés. 1887-ben már ezért tartja szükségesnek Nietzsche, „a keletkezésre rávévni a lét (*Sein*) karakterét” (KSA. Bd. 12. 312.). A *Werden* – mint mozgás és változás – identitása azonban ekkor sem változik meg: fiziológiai, vitális eredetű marad. Dinamikája továbbra is a *natúrából* származik, tehát nem rendelkezhet a *gépszerűség* jellemzőivel.

⁶⁹ Erről bővebben l.: Silvio Vietta: ÄSTHETIK DER MODERNE. LITERATUR UND BILD. München: Fink, 2001. 303.

rikus mozzanatának benjamin rehabilitációja nem egyszerűen az élettelené tett szöveg (mint puszta írás, szó/tag és betű) materiális kiválását jelentette a szépség „organikus” képződményéből. A szellem (jelentés) és forma (érzéklet) közti szakadékot s a kető össze nem tartozását feltáró allegorikus mozgásnak elsősorban az ezt az elválasztást *puszta technikai történésként* végrehajtó, nem instancionálható és a (Bildung) kultúra(já)-ból levezethetetlen „gépies” autarkiaja volt az, ami az allegorikus „armatúra” művészi dinamikáját egymást megvilágító összefüggésbe hozta a humán diszkurzuson kívül megalapozott érzékelés működésével. A második modernség korszakküszöbének mindenekelőtt ezért vált konstitutív tapasztalatává a művészet, de különösen az irodalom médiumainak antropológiai uralhatatlansága. Ami aztán távolabbról nemcsak a XIX. századi értelemben vett *Bildung* esztétikai megalapozhatóságát tette kérdésessé, hanem távlatot nyitott a felvilágosult racionalizmus humánideálja szerinti szabadság törekénységére is. Mármost hogy az allegorikus armatúráról kezdetben „lekapcsolt” magyar modernség második szakasza miként részesült ebben a folyamatban, s hogyan emelkedett mégis a korszak világlírájának magasába, az alighanem egész XX. századi irodalmunk egyik legfőbb hatástörténeti kérdése.

Robert Frost

A VÖLGYBEN

Ott nőttem fel, hol a lápvilág
 Ködében ezernyi nesz lakik.
 Tudtam, hogy éjjel, a nádason át,
 Sápadt szűzlányok karja vág
 Utat a fénylő ablakig.

S a mocsár tavasszal megbomolt:
 Száz szíromarc meredt felém,
 És mind a száznak hangja volt.
 Hang hang után a szobámba hatolt,
 És megült mind a maga helyén,

De rám szabadították a ködöt;
 Tudták ők jól, mi gomolyog
 A köznapi locska beszéd mögött,
 Mely a magányba visszalökött:
 Belesápadtak a csillagok,

S elment, harmattal terhesen,
 Az utolsó hang is, el a tavasz –
 A mocsárba tért, megbújít odalenn,
 Hol magzat készül, mag terem,
 Hol magzat és mag ugyanaz.

Innen van minden, amit tudok:
Ha értem a rigó dalát
És érzem a rózsailatot.
Ó, nem hiába éltem ott,
S füleltem annyi éjen át!

A SZELLEMJÁRTA HÁZ

Ez az üres ház az otthonom.
Régen leomlott, csupa rom;
Déltájban a beszakadt alap
Mélyén motoz a nyári nap,
S vadszeder kéklík a pincefalon.

Legelőjén a burjánt venyigés
Karók őrzik s a bedőlt kerítés;
A gyümölcsfát új csalit, buja bog
Fonta körül – harkály kopog,
S a benőtt ösvény forrást idéz.

Fáj itt élni, hol senki más,
Hol hűlt helyével a messzi ház
S a néptelen országút kiterül
– Porában már varangy sem ül.
Jön az éj; hulló denevér cikáz,

Cirreg a kecskefejő madár,
Elreked s tollát fenve vár,
Hogy előhozakodhat-e titkaival –
Hallom, hogy rebben: fölrvall,
Majd rejtekéből ideszáll.

Egy árva csillag ég odafent.
De honnan e vak és furcsa csend,
Hisz már gyülekeznek a társaim...?
Amott a fűzfa ágain
A berótt, mohos kő átdereng.

Lassú fajta ez, bár serény:
Itt szomorú lányt ölel egy legény,
Köröttük csupa néma árny
– És mégis, a dalhoz gyönyörű tárgy
Túnt szemben az eleven tünemény.

VÍZÉRT MEGYÜNK

Szóltunk: „Kannát, vödrot elő!”
Kutunk a háznál elapadt.
Ki tudja, tán még megvan a
Forrás, hátul, a kert alatt...

S mentünk – nem kellett engedély
E szép (bár hűvös) alkonyon.
Ősz volt – miénk a kert, mező,
S a forrást övező pagony.

Repesve nyargaltunk a fák
Felé, a kelő hold iránt,
S kacagtunk, nem bánva a tar
Ágakon gubbasztó hiányt.

Ám ekkor – hopplá! –, mint akit
Erdei manó gáncsol el,
Ugrottunk fűbe, fa mögé,
Hisz lám, a hold minket figyel!

Pisszegtünk, föl se nézve még,
S egymást böködtük: „Csönd legyen!”
Csönd lett, s a csöndből kibomolt
A víz hangja a köveken.

Égből hullt dallam volt, titok:
Száz gyöngycsepp, ahogy szétgurul
A kis tó színén, majd ezüst
Pengévé dermed s elsimul.

CSILLAGOK

Mennyi csillag... s nem rezdül egy sem!
Itt meg, ha hord a szél,
A házmagas hó hajnalig
Hányszor formát cserél!

Botolnom kell, ha már igyekszem:
A sors ide vetett,
S gyanútlan lábam megleli
A befűtt sírkövet.

Csillagok... csupa megmeredt szem!
Ott fönt sincs irgalom?
Márvány Minerva bámul így,
Fehéren és vakon.

MIÉRT KELL LELKET KÉPZELNI A VIDÉKI TÁJBA?

Éjjel ment el a tető, a négy fal
S a tétovázó alkonyi fény.
Mint bibeszál, ha lehulltak a szirmok,
A kémény áll csak a ház helyén.

Ment volna a pajta is, de a szélvész
Elverte a lángot az út fölül.
Maradt hát, és a tanya nevét
Immár ő viseli egyedül.

Nem tárul a kövesút felé
Nyaranta szárnyas ajtaja;
Nem vonszol villás kazlakat
A pallón dobogó nyolc pata.

A tört ablakok hűlt helyét
Rívó madárhad verdesi:
Oly rég lakják a megszokottat,
Hogy sóhajuk egész emberi.

De lám, értük nyit az orgona,
S az üszkös szilfa zöld maradt;
A száraz ivókút s a kerítésdrót
Várja, hogy odaszálljanak.

Igen, ők boldogok itt. Csak az ember
Képzeli, ha lakót vált a ház,
Hogy a lélek illan el s a vörösbeigy
Édes dala is merő zokogás.

Szabó Szilárd

„KIROHADTAK, MINT A MEGOLDÁS A GONDBÓL”

Részlet egy műhelytanulmányból

Az elmúlt nyáron, falusi magányomban rászántam pár hetet, hogy lefordítsam Robert Frost fent olvasható verseit, most pedig, a *Holmi* szerkesztőinek szíves felkérésére, az alábbi műhelytanulmányban próbálok meg beszámolni erről a munkafolyamatról. Minthogy nincs meg bennem a zsenialitásnak az a fajtája, amely képessé tenné rá, hogy nyomban a végső változatot vessem papírra, elég sok nyersanyag áll rendelkezésemre egy efféle dolgozathoz. Nyersanyagon természetesen a fogalmazványokat értem; és emlékeim még elég frissek ahhoz, hogy a munka menetét is föl tudjam idézni. Egy észjárás merőben technikai rajzát adom tehát, amint egy feladaton munkálkodik, nem bolygatva azt a nehéz kérdést, vajon ez az észjárás mennyiben az „enyém”, és mennyiben olyan, mint helyzetemben bármely más költőé lenne – azaz: hogy „én” dolgozom-e, avagy a belém rögzült ízlésminták és előítéletek végzik gépies munkájukat. Nem könnyű ugyanis megítélnem, még utólag, némi időtávlatból sem, mennyire „egyéniék” a fordításaim, a munka során pedig egyetlen céloom az elérhető legjobb magyar szöveg, anélkül, hogy szántszándékkal bármi „egyéni” vinnék bele. Talán ezért fog el néha a félelem, ha olyan vers fordításába kezdek, amelyről tudom, hogy van régebbi magyar változata: attól félek, hogy szóról szóra ugyanazt találom írni, amit egyszer már megírtak énelőttem.

Sokáig prózafordítással kísérleteztem, holott sokan úgy tartják, nem szabad prózára vesztegetni az idejét annak, aki ért a vershez is. Ami a verset illeti, először Robert Browning vonzásába kerültem; aztán Thomas Hardy csábított el, akiben igen gazdag és inspiráló költőt ismertem meg; de érdekelt Edwin Arlington Robinson is, pedig ő többnyire hálátlan feladatok elé állított. Frostot alig ismertem; kedvemet az a véletlen körülmény keltette fel, hogy a kezembe került összes verseinek gyűjteménye, ami annak okán mindenképp szerencsének mondható, hogy Frost költészetét sokak szerint éppen Hardy és Robinson befolyásolta leginkább.¹ Az alapok tehát adva voltak bennem, és a kötetben is az tetszett meg először, ami visszafelé mutat: a korai versek, amelyek, mellesleg, nem is olyan koraiak, hiszen Frost harminkilenc éves volt, amikor első kötetét kiadta. Egy ismeretlen költészethez mindig célszerű a kezdetek felől közeledni; de nem a helyzetük, még csak nem is a tartalmuk miatt vonzottak leginkább, hanem mert rövid, rímes sorokból álló, változatos formáikkal Hardyt juttatták eszembe. Az *IN A VALE* című darab, amelyet aztán elsőként ültettem át, hamar meggyőzött róla, hogy nem zsenigéssel van dolgom. Ebben a szerző a kamaszkor gyötrelmeit egy olyan korszak távlatából idézi fel, amely a célelvet és a tanulságot is látni engedi – ami arra vall, hogy botladozásain már költőként is régen túljutott.

Vannak költők, akik azt állítják, hogy fejben fogalmaznak; én papír előtt szeretek gondolkodni, és általában minden ötletet leírok, még azt is, amelyről nyomban látom, hogy használhatatlan. Kis verses regényem, *A GÉSA ÚTJA* például aprólékos vázlatot – cselekménytervet és motívumjegyzéket – igényelt; az egyes szakaszok megírása előtt prózában felvázoltam, mit kell tartalmazniuk, és a valóságba nyúló szálakat gondosan visszakötöttem a mű szövetébe. Idegen vers esetén a dolog nem ilyen bonyolult, elég

a jó nyersfordítás. Az írást általában rímek, erőteljes szókapcsolatok és jól hangzó sorok keresésével kezdem, ezekre építem fel a versmondatot. A napi adag, rendszerint nyolc-tíz sor kialakítását pár órás munkával, egy ülésben végzem el; menet közben piros filctollal kijelölöm az összeállt részeket, több, néha két-három teljesen eltérő változatban is. A vers végére érve legépelem a legjobbnak látszó fogalmazványt, és ezt a szöveget érlelem tovább, a gépirat mellé írva a javításokat. Az érlelés további napokat, heteket igényel, de ezt munkának már alig nevezném, hiszen a szövegre vetett friss pillantás rendszerint magától elvégzi, amit kell. Néha előfordul ugyan, hogy ki kell dobnom egy véglegesnek ítélt változatot, de a befektetett munka sosemvész kárba, mert a jó megoldást ilyenkor már rendszerint könnyű megtalálni.

Amikor a könyvet lapozgatva pillantásom az *IN A VALE* című vers utolsó szakaszára esett („*And thus it is I know so well / Why the flower has odor, the bird has song. / You have only to ask me, and I can tell. / No, not vainly there did I dwell, / Nor vainly listen all the night long*”), rögtön megjelent előttem a három zárósor magyar változata, még anapsztus sem kellett hozzá: „*S ha kérded, annyit mondhatok, / Nem, nem hiába éltem ott, / S füleltem annyi éjen át*” – ezt lefirkantva döntöttem úgy, hogy ennél a versnél maradok. Túl könnyen jött ez a zárlat; kíváncsi lettem, mi marad belőle, ha még gyűrom egy kicsit. A szakaszt tüzetesen megvizsgálva úgy láttam, hogy a tömör második sor magyarul aligha fér el egy sorban; majd, a két hiányzó rímen gondolkodva, az „illat” és „dalát” szavak jutottak eszembe – a sor tehát máris terjeszkedni kezdett. Aztán a *bird* és a *flower* szavakon kezdtem el tünődni; úgy éreztem, fönnáll a veszély, hogy a „virág” és „madár” szavak magyarul, egy magyar versben az üres általánosság szintjén maradnak, s talán célszerű volna specifikálni mindkettőt. Bevett gyakorlat ez a versfordításban, sokan élnek vele,² többnyire azért, hogy a képnek határozott, éles körvonalat adjanak. Két egészen közönséges madár-, illetve virágnévre volt szükségem, olyanra, amely sem kulturális, sem élettani irányban nem kelt téves képzetet. A legközönségesebb virág nyilván a rózsza; de melyik a legközönségesebb madár? Talán a rigó; és éppen Frost mesterének, Thomas Hardynak van egy nagyon híres rigós verse.³ A pacsirta Shelleyt idézné; a fülemüle – más néven csalogány – Filoméla mítoszát, Milton szonettjét és Keats ódáját. Más, a költészetben kevésbé elterjedt madárnevek ornitológiai olvasatot erőszakolhatnának a versre, téves irányba terelve az olvasó figyelmét. Maradtam hát a rigó mellett; úgy éreztem, ez áll legközelebb „a madár mint olyan” fogalmához; kissé jellegtelen, amolyan tucatmadár, tehát éppen ide illik.⁴ Mindeközben láttam, hogy a két szó – a *bird* és a *flower* – a megelőző, negyedik versszakban is előfordul; éreztem, hogy ott még komoly gondot okozhat, de egyelőre nem törődtem vele. A szakasz eleje tehát így alakult: „*Azóta érzem a rózsaillatot, / És értem a rigó dalát. / S ha kérded, (vagy: S végre is – vagy: Mert látod) annyit mondhatok*” stb. De úgy éreztem, az első sor elé kell még valami; az *and thus it is* nagy lélegzétvétélet hiányoltam onnan, amely a vers zárlatát vezeti be. Nem látszott más megoldás, mint hogy az „illat”-ot és a „dal”-t, sorrendjüket felcserélve, egy sorral hátrébb toljam, kiejtve így a töltelék jellegű harmadik sort; majd, az első sor végére új rímet keresve, a „tudod” vagy „tudok” szó jutott eszembe. „*Innen van, most már tudhatod*”; „*Azóta tudom, amit tudok*” – próbálkoztam az indítással, lehetőleg úgy, hogy a kieső harmadik sor tartalmából is őrizzen valamit; jóllehet a végső változatról ez nemigen mondható. Még néhány kis javításra szükség volt, de a szakasz ezzel lényegében készen állt.

A munkát a vers elején folytattam. A sima, világos első szakasz („*When I was young, we dwelt in a vale / By a misty fen that rang all night, / And thus it was the maidens pale / I knew so well, whose garments trail / Across the reeds to a window light*”) nem okozott különö-

sebb fejtörést, és könnyen kiadta a magyar változatot. A „lakik / ablakig” rímpár hamar meglett; a hármas rímhez a „karja vág utat” kifejezés szolgáltatta a zárókövet. Az öt rím szépen kirajzolta a mondat ívét; némi kis munka csak a sorok belsejének kialakításával akadt. „Ott éltem én” vagy „ott nőttem fel”; „tudtam, hogy éjjel” vagy „azt hittem, éjjel” – ilyen és hasonló változatok merültek fel, amelyek közül hamar kihullott a gyöngébbik. A szakasz legfontosabb elemének a vers erotikus témáját megpendítő *maidens pale* kifejezés látszott, amelynek helyére ebben a szellemben gondoltam ki a „sápadt szűzlányok” változatot.⁵

A folytatással veszi kezdetét a beszélő erotikus „megkísértésének” története.⁶ Az új szakasz („*The fen had every kind of bloom, / And for every kind there was a face, / And a voice that has sounded in my room / Across the sill from the outer gloom. / Each came singly unto her place*”) szembeötlő furcsasága, hogy az első négy sor alkotta mondat után az ötödik sor új, hosszú mondatot kezd, amely aztán két teljes strófán át folytatódik. Bonyolult szintaxisú körmondatra, durva, szakaszközi áthajlításokra nemigen gondolhattam. Tudtam, hogy szakasról szakaszra kell továbbhaladnom, figyelmen kívül hagyva a mondathatárt, és a három szakasz egybeillesztését – a pontok, vesszők, pontosvesszők, gondolatjelek leosztását – a munka végére halasztanom, amikor a kialakult szöveg már érezteti a beszéd lendületét. Ez a szakasz, annak ellenére, hogy az alapsor nyomban a végső alakjában pattant elélem, keményebb munkát, több jegyzetet igényelt, mint a másik négy együttvéve. Az alapsor, az ötödik, két oldalról is megragadta a képzeletemet: egyik az eleven költői kép, a hangok, ahogy madarakként szállnak be az ablakon, és telepednek le a szoba különböző pontjain, másik az *unto her place* száraz és precíz nyelvi furcsasága. Úgy éreztem, hogy ezt a madaras képet kell szépen kirajzolni, szokatlan, kissé idegenszerű nyelvi alakban, ami meghökkentően zárja a szakaszt, és jó lendületet ad a kezdődő hosszú mondatnak. A „megül” vagy „elül” ige jutott eszembe, és „a maga helyén” magyarázó, kissé prózai fordulata; elkezdtem hát erre felépíteni a szakaszt. A „helyén” annyira jó rím��ónak látszott, hogy akár a második sor végén is használhattam volna (így valahogy: „*Arca nyílt a szírmok helyén*”), de akkor mi marad az ötödik sor végére? Rím kellett hát, és szerencsére hamar beugrott a „felém” szó. „*Ezer arc bámult felém*”; „*Száz külön arc nézett felém*” – nagyjából így fest majd a második sor, gondoltam, és nekiláttam a hármas rím meghatározásának. Az első sor tartalma először a „beszélt / ...-ért / ...-elt”-féle rímet sugallta, de mert hangzása kellemetlenül hasonlított a már megtalált „felém / helyén” rímhez, egyelőre félretoltam. (Később sem vettem elő. Másik kettős rím kellett volna mellé, például ez: „külön / helyükön”. Tüstént be is ugrott, de végül nem volt rá szükség.) A harmadik-negyedik sor tartalmát vizsgálva, a „hangja volt / hatolt” rím jutott eszembe, kezdetben a „dalolt” igét sem zárva ki. Ez már jobbnak látszott, ehhez próbáltam hát hozzáigazítani az első sor végét. „*Mikor szírmot bontott a holt / Mocsár, ezer arc bámult felém*” – írtam le, de aztán a „bontott” szó a rímnek is jó „bomolt” igét sugallta. Kezdetben „kinyílik (pl. szírom)” értelemben próbáltam felhasználni a szót, így valahogy: „*Százféle mocsári szírom bomolt, / Száz külön arc meredt felém*”. Ekkor azonban remek ötletem támadt – remek, mondom, mert akkor úgy éreztem, ettől a szikrától gyúl ki és támad életre az egész fordítás. Mi lenne, ha „megőrül” értelemben használnám a szót? „A mocsár megbomolt” – igen, ez merész, de helyénvaló képet adna a vershez, hiszen a látvány, ahogy a szírmok helyére képzelt arcok madárrá válnak, és beröpülnek a szobába, valóban örült lázálomba illik. A rímek megvoltak hát, a szakasz szellemképe kirajzolódott, de a sorok belsejével irgalmatlanul megszenvedtem. Az angol szöveg ugyan nem túl zsúfolt, de az alaphang megütése, a ritmikus ismételt *every kind*hoz és a két *and*del kezdődő tagmondathoz hasonló szerkezet

magyarul is szóismétlést követelt, ami a tartalom egy részét kiszorította a szakaszból. A jól eltalált első sorba nyomban kénytelen voltam betoldani a „tavasszal” határozót. Aztán el kellett döntenem, mi a fontosabb: a szoba, a párkány vagy a kinti sötétség; és ha valamelyiket elhagyom, át tudom-e vinni a következő szakaszba? És végül: hogyan tudom ráfuttatni ezt a kényes, nehezen belőhető mondatot az utolsó sorra, amely új gondolatot kezd? Szerencsére rátaláltam erre a tömör összevonásra: „szíromarc”, így az első két sor alakja hamar megszilárdult: „*A mocsár tavasszal megbomolt; / Száz (vagy: Ezer – metrikailag jó úgy is) szíromarc meredt felém*”. A folytatás viszont ördögien nehéznek bizonyult; oldalakon át sorolhatnám a tömérdek változatot. „*És künn a sötétnek hangja volt*”, „*S az éjszakának hangja volt*” – eleinte így próbálkoztam a harmadik sorral, de a „hang” birtokosának kicserélése homályt okozott. Végül ennél kötöttem ki: „*És mind a száznak hangja volt*”; a jó dikciót azon az áron vásárolva meg, hogy a fent említett három tartalmas elem (*room, sill, outer gloom*) közül egyet sem használtam fel. A harmadik sor vége erős gondolatzárlatot jelölt ki, így a negyedik és az ötödik, zsúfoltnak ígérkező sort együtt kellett megoldanom. Szerencsére egy kis áthajlításra volt lehetőség: „*A sötét párkányról mind behatolt / Hozzám, s megült a maga helyén*” – így a *sillt*, a *gloomot* és valamelyest a *roomot* is („*hozzám*”, vagyis a szobámba) sikerült volna átmentenem, de az eredmény nem nyugtatott meg. Úgy éreztem, ha a három elemből egyet elhagyok, talán hajlékonyabbá tehetem a mondatot. „*A párkányon át mind behatolt*” – így a *gloom* esne ki; „*A kinti sötétből mind behatolt*” – így meg a *sill*. Nyugtázva a csekély veszteséget, akár maradhattam volna is e két tűrhető változat egyikénél, de mindkettő bántotta a fületem. Hogy miért? Nehéz megmagyaráznom. Az első három, ismétléssel ritmizált, lüktetően eleven sor után valami rideg lemerevedést éreztem a dikcióban. Tovább próbálkoztam hát: mi lenne, ha a három elemből kettőt áldoznék? „*Mind, szépen, egyenként (vagy: Száz hang, külön-külön – vagy: Sorban, hol ez, hol az) hatolt / Be hozzám (vagy: A szobámba) s ült el a maga helyén*” – a precíz hangsúly és a csavarás megvolt, és az élőbeszéd elevensége is ott lüktetett benne; most már határozottan ebben az irányban kerestem a kibontakozást, és csakugyan, innen már egyenes út vitt a végső változathoz.

A középső, legfontosabb szakasz következett, ahol a vers lényege és értelme összpontosul, s amely a legnagyobb leleményt és képzelőerőt igényelte tőlem is. Nem állíthatom, hogy a nekifutásnál nem mértem föl a nehézségeket; még csak azt sem, hogy valamit végzetesen félreértettem volna – mégis rossz vágányra kerültem. Az angolban („*But all came every night with the mist; / And often they brought so much to say / Of things of moment to which, they wist, / One so lonely was fain to list, / That the stars were almost faded away*”) két könnyen érthető sor fogja közre a nagyon bonyolult középrész, a vers magját, amely ha nem is homályos, de határozott szövegértelmezést igényel. Ezt a három sort, értelmező nyersfordításban, nagyjából így adnám vissza: a köddel együtt beáramló női hangok „gyakran beszéltek ezt-azt a pillanat dolgairól, melyekhez, bizonygatták, egy ilyen magányos ember (mint én) közelíteni sem mer”. Ennek a szövegrésznek – a tágabb horizontú értelmezést sem zárva ki – nyilvánvaló erotikus tartalma van, hiszen a nők kihívó módon hánytorgatják fel a beszélő tapasztalatlanságát. A *things of moment* tehát akár a szeretkezést is jelentheti; de a túlzott szókimondást nyilvánvalóan kerülni kellett. Indulásnak így lőttem be a kifejezést: „magabiztos semmiség”, azaz: a hétköznapi élet apró-cseprő dolgai, amiről a nők folyvást fecserésznek. Nagyon sokáig ez volt a középrész egyetlen megragadható eleme, amelyet mindvégig amolyan segédvonalként használtam, és csak a legutolsó lépésben töröltem. Hanem a fő gondot mégiscsak a mondat okozta: a hangok mellett, hogy fecsegnek, még erősködnek is, hogy igazsá-

gukat rátukmálják a beszélőre, aki riadtan húzódozik – ennek a többmozzanátú, finom és szövevényes gondolatnak kellett tömör formát találni. Eleinte még a szintaxis sem volt világos, hogy melyik elemből milyen mondatrész lesz, mi hová kerül. Kezdetben így próbáltam valami állítmányi szerkezetet találni: „nem mer fülelni; oly rettegve fülel / hall; ily magányban borzadva hall” – ahol a „hall” vagy a „fülel” ige kínálta volna a rímet. De annyira képlékeny volt az anyag, annyira nem éreztem a mondat formáját, hogy ezen az úton nem juthattam el a rímvázig. Megpróbáltam hát a kézzelfoghatóbb első és ötödik sorból kiindulni. Az ötödik sor végére semmi egyéb nem kerülhetett, mint a „csillagok” vagy a „csillagok is”, hiszen a hozzá tartozó többes számú ige, bárhogy fordítom is – „elsápadtak”, „elhalványultak”, „kihunytak” stb. –, mindenképpen ereszkedő vagy spondeusi zárlatot ad, amely sorvégen nem használható. Ugyanakkor az első sor a „kőd / ködöt” vagy a „tört / betört” rímet kínálta; ez a kétfajta sorvég, mondanom sem kell, igényesebb verselő szemében két eltérő rímnek számít. Két-két lehetőség nyílt tehát; a belőlük összeálló négy kombináció valamelyikéhez kellett hozzászilárdítani a szakasz zavarosan gomolygó középrészét. Először a hármas rímmel próbálkoztam. Az alanyi rész, a „magabiztos semmiség” mellé a „gyötört” állítmány ugrott be; megvolt tehát a második rím szó, de mi legyen a harmadik? A mondat formájáról annyira nem volt fogalmam, a tartalmat annyira bonyolultnak éreztem, hogy csak vaktában keresgéltem; végül a vers címe a „völgy” szót sugallta. A *vale* szó ebben a szakaszban ugyan nem szerepel, de följebb, a vers legelső sorában igen, ahonnan helyszűke miatt ki kellett hagynom. Esetleg itt, utólag pótolhatnám, gondoltam, és megpróbáltam valahogy összeütni a mondatot. A kettős rím helyére, a „csillagok is” mellé, amúgy jobb híján, a „hamis” jelző jutott eszembe. A kissé kényszerűen összehordott rímekből végül ez a verzió alakult ki:

*„De a köd is a párkányomra tört;
Tengernyi locska szó, hamis,
Magabiztos semmiség gyötört
Magányomban, míg nem a völgy
Fölött kihunytak a csillagok is.”*

Első pillantásra tetszetős volt; elégedettségemet tovább fokozta, hogy a „völgy” mellé a „párkány”-t is sikerült átmentenem az előző szakaszból. De a tüzetes vizsgálat megmutatta a repedéseket. Már a „tört” rím szó sem volt az igazi, mert szinonimáját, a „hadt” igét az előző versszakban, ugyancsak rímhelyzetben, elhasználtam. Ez az apró szépséghiba talán még elcsúszott volna; de akadt nagyobb baj is. Látnom kellett, amit munka közben nem vettem észre, vagy csak nem ügyeltem rá eléggé: hogy az ötödik sorban kettős értelem rejlik. Nemcsak arról van szó, hogy a csillagok *elhalványultak*, mivel hajnalodik – hanem arról is, hogy *elsápadtak*, nyilván szégyenükben, a pajzán női locsogás hallatán! Ezt az átvitt értelmet az én változatom egyáltalán nem tartalmazta; és így, „is”-sel a végén, nem is tartalmazhatta. A rím szerkezet két szélső pillére megingott, és ha hozzáértem, maga az építmény, a nehéz középrész is omladozni kezdett. A nők locsogásukkal behatolnak a beszélő magányába – igen, ez jól ki van fejezve, de a *fainto list* árnyalata, a beszélő mozdulata, ahogy visszahúzódik a hangok elől, elsikkadt; és így az erotika is elhalványult. Füst Milán frazeológiájával élve akár így is mondhatnám: azok a bűdös kis bestiák hiányoztak belőle. Minderre azonban csak később, apránként jöttem rá, amikor a letisztázott verset ízlelgettem. Egyelőre, a csalóka siker után föllélegezve, úgy éreztem, hogy a nehezén túl vagyok.

A negyedik szakasz („*Before the last went, heavy with dew, / Back to the place from which she came – / Where the bird was before it flew, / Where the flower was before it grew, / Where bird and flower were one and the same*”) lüktető ismétléseivel ugyanolyan könnyűnek és szelősnek látszott, mint az ötödik. Elég volt egyetlen pillantást vetnem a szövegre, és tudtam, hogy a *heavy with dew*-t sehogymásként nem fordíthatom, csak így: „harmattal terhesen”. A kifejezés mindkét tagja a testiségre utaló másodlagos értelmet hordoz, együtt vibrál benne lányság és nőiség; igazi költői telitalálat magyarul is. A hármas rím másik két tagját tehát az első sor végén álló „terhesen” szóhoz kell igazítanom; a kettős rím alapja pedig nemigen lehet más, mint az utolsó sor kulcsszava, az „ugyanaz” (*one and the same*). Ezt hamar kiokoskodtam; de mitévő legyek a virággal és a madárral? Most sétáltam bele abba a csapdába, amelyet a munka elején a rigóval és a rózsával oly meggondolatlanul állítottam magamnak. Hiszen két lehetőség kínálkozott, és rossz volt mindkettő. Ha rigót és rózsát írok, az ismétléssel nyomatékosítom az egyedeik specifikumát, megszilárdítva a botanikai-ornitológiai olvasatot, amely a „rózsa” és a „rigó” egyszeri említése folytán is könnyen előállhat. Ha viszont madarat és virágot írok, bajosan tudná bárki is megmagyarázni, mi az ördögért alakulnak át az utolsó versszakban rigóvá és rózsává. Ebből az egzisztencialista dilemmából egy módon lehetett kivergődni. Ha amott a rigóval és a rózsával a *specifikus felé* tettem egy lépést, akkor itt ellenkező irányba, az *általános felé* kell lépnem egyet. De mi az, ami általánosabb, mint a madár és a virág? Hát az, amiből még bármi lehet, ami *még* nem madár, és *még* nem virág: a magzat és a mag! A magzat és a rigó középárányosa a madár; a mag és a rózsza középárányosa a virág. Ez a megoldás egyszerre elégíti ki az értelmet és a szépérzékét: az értelem átlagot von, és úgy veszi, mintha mindkét helyen „madár”, illetve „virág” állna; a szépérzék pedig gyönyörködik a változatosságban. Aki átköltéssel vádolna, ne feledje, hogy a versfordítás ugyanúgy élő organizmus, mint az eredeti vers; az átültetett elemek csak akkor tudnak életre kelni, ha a szöveg belső szervezetében eleven szálak fűzik a többi elemhez. Ma, hónapok múltán is úgy érzem, hogy a „virág” és a „madár” közhelyes monotóniáját csak ezzel a merész változtatással kerülhettem el. A feladvány legnehezebb részét ekként megoldva, a csapdát kikerülve már csak a szokásos aprómunka volt hátra. A „terem” rímet hamar megtaláltam, majd az „ered”, „sarjad”, „fakad” igéken végigzongorázva, ráleltem a negyedik sor helyes alakjára is: „*Hol magzat készül, mag terem*”. Ennek a sornak különleges erénye, hogy két angol sor tartalmát tömöríti; így az előtte álló három magyar sorba mindössze kétsornyi tartalmat kellett beleraknom. Föllelegezve, elterpeszkedve a kanapén, kényelmesen megoldottam, ami még hátravolt. A második sor végére, némiképp rímkényszerből, de nem elmentében a vers értelmével, betoldottam az „el a tavasz” értelmezőt. Az olvasó talán még emlékszik rá, hogy a „tavasz” betoldás már a második szakaszban is szerepelt. Egy önkényes vagy tolakvoán ritka szó kétszeri betoldása súlyos hiba volna; de itt nem erről van szó. A vers tavasszal játszódik, ez teljesen nyilvánvaló; és ez az egyáltalán nem feltűnő szó itt, másodjára új fejleményt hoz, ami – Arany János szerint is – nemcsak indokolttá, de ajánlatossá is teszi az ismétlést.⁷ Az első alkalommal a „tavasz” említése csak az alaphelyzet rögzítését szolgálta; ezen a helyen az eltűnő „tavasz” metaforikus többletértelmet nyer: az ifjúság eltűnésére utal. Ez a kifejelet pedig logikusan vezet a vers zárata felé, ahol a költő a felnőtt szemszögéből vonja le a következtetést.

Ekkor kis időre azt hittem, kész a vers. Legépeltem, eltűnődtem rajta, majd a fönt vázolt módon kiértékeltem a harmadik szakasz fogyatékoságait. Szomorúan nyugtáztam, hogy ki kell dobnom a hibás részt, és újra nekigyürkőznöm, arról a pontról, ahol a rímvariánsokat meghatároztam. Most már tudtam, hogy a másik kettőre, a „csilla-

gok”-ra és a „kőd / ködöt”-féle rímre kellett volna építkezmem. És csakugyan, most, hogy tisztán láttam a célt, és tanultam a hibákból, alig volt dolgom a kiigazítással. Az ötödik sor immár egyetlen, abszolút és végleges változatban állt elem, és az első is azonnal meglett. A „csillagok” párjául három rímet skicceltem föl: „hozott”, „sok” és „gomolyog”. Az elsővel nem próbálkoztam; a második ezt a folytatást adta: „*mi van a sok / Magabiztos semmiség mögött*” – de ha már „van”, akkor, ködről lévén szó, jobb, ha „gomolyog”. Így viszont a rá következő sort névelővel kell indítani; eljött hát a pillanat, hogy megváljak a „magabiztos semmiség”-től. Már csak a negyedik sor volt hátra. A „kődöt / mögött” után csak a „lök” rím jöhetett, és szépen be is jött: „*Mely (ti. a locska beszéd) a téllen, gyáva magányba lök*” – írtam le, aztán: „*Mely visszariaszt s a magányba lök*” – és harmadikra megvolt a végső változat: „*Mely a magányba visszalökött*”. Ez a sor hozta a hiányzó árnyalatot, ez mozdította meg és tette karakteressé a férfifigurát, ez töltötte fel a verset finom erotikával; mindent egybevéve az egész vers legfontosabb sora lett, ahol a mondandó lényege összpontosul. Talán nem véletlen, hogy utójára találtam rá.

Jegyzetek

1. Frost nagyra tartotta Robinsont. Egy bostoni bárban ismerkedtek össze, és 1915–17 táján igen jó barátságban voltak. „*Mindkét New England-i költő a közbeszéd szavait és ritmikáját használta, a késő ősz, a makacs individualizmus és az önhiűség sajátos lelkiállapotait ábrázolta, és magáévá tette az emberi szenvedés és bukás Hardy-féle szemléletét.*” Kapcsolatuk később ugyan megromlott, de Frost mindig elismerte, hogy Robinson volt az egyetlen ember, akitől poétikai kérdésekben tanácsot fogadott el. Ami a Hardy-hatást illeti – és csak a szóba kerülő verseknél maradva –, Frost monográfusa a STARS című dalt egyenesen *hardyesque*-nek nevezi, és úgy véli, hogy a vers tudatos rájátszás a WAITING BOTH (Kosztolányi fordításában: MINDKETTEN VÁRNAK) című Hardy-vers első szakaszára. (Jeffrey Meyers: ROBERT FROST. A Biography. Houghton Mifflin Company, Boston–New York, 1996. 77–78., 100., 130.)

2. Csak egy példát hoznék, éppen Hardytól. A KERTI SZÉK című versében, Szabó Lőrinc fordításában ezt olvassuk: „*Éjjel, mikor fekete a / Pipacs, jön az árnyak hada*” – míg az eredetiben ez áll: „*When reddest flowers are black.*” A fordító a „legvörösebb” virágot, részint a tömörség, részint a pontosság kedvéért, pipacsként specifikálta.

3. THE DARKLING THRUSH. Fordításomban lásd: *Holmi*, 2001/1. 108. A *thrush*-t ott a jó hangzás miatt és a színharmónia jegyében feketerigónak fordítottam, így aztán, szerencsére, az itteni rigó nem látszik túl direkt utalásnak a Hardy-versre.

4. Csokonai a rigóval szemben a fülemülét részesítette volna előnyben, amely szerinte, „*a’ Póérisban a’ Madarak között az, a’ mi a’ virágok közt a’ Rózsza*”. (JEGYZÉSEK ÉS EMLÍTÉSEK A’ DAYKA VERSEIRE. Csokonai Vitéz Mihály: ÖSSZES MŰVEI. TANULMÁNYOK. Akadémiai, 2002. 63.) Ugyanitt annak a nézetének is hangot ad, hogy a „fülemüle” és „csalogány” szavak eredetileg két különböző madárfajt jelöltek. Ezzel szemben a MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR 1972-es kiadása a két szót lényegében szinonimának tekinti, az utóbbit „*választékos*”-nak minősítve.

5. Frostról elmondták már, hogy „*verseiben nem sok a szex vagy a vallomáosság, legfeljebb homályos célzások formájában*”. (Peter Meinke: VISSZA A HAGYOMÁNYHOZ. A mai amerikai költészetéről. *Nagyvilág*, 1980/8. 1228.) Erre a versre pontosan illik ez a megállapítás.

6. Csakugyan történetről van szó, a költő szerint is. Az A BOY’S WILL kötet 1913-as első kiadásának tartalomjegyzékében Frost a legtöbb cím mellé a vers témáját vagy mondandóját összefoglaló, rövid jegyzetet írt. Az IN A VALE-ről ez olvasható: „*Régi vágyakozásaiból történetet kerékül*”. (Robert Frost: COLLECTED POEMS, PROSE & PLAYS. The Library of America, 1995. 969.)

7. „*Nem az ismétlés ellen vagyunk ez úttal, mert a kép új fejleményt igér; s ez nem csak szabadabb, hanem ajánlatossá is teszi az ismétlést.*” (SZÁSZ GERŐ KÖLTEMÉNYEI. Arany János: ÖSSZES MŰVEI XI. PRÓZAI MŰVEK 2. Akadémiai, 1968. 150.)

Kodolányi Gyula

ÜZENETEK W. SH.-TŐL

Megöl a gondolat Thought kills me (44)

Megöl a gondolat, hogy gondolat nem vagyok.

Thought kills me that I am not thought.

Nem öl meg. *Kills me not.* De a gondolat, hogy nem vagyok, megöl, megölhet. Hogy pusztá gondolat nem vagyok, talán jobb.

Mert bár légies jegyben születtem, földből és vízből is vétettem, *so much of earth and water wrought*, annyira földből és vízből, hogy végső nyugtot hoz nekem, előleget, a feltúrt rög tavaszi illata. Ujjászül. Átmos, mint a tó vize úszáskor, mint lényed, ha benned ringok. Beléd mosódom s feltámadok. Ez, ha gondolat, ez is (mind) én vagyok.

A világ-végtelen óra The world-without-end hour (57)

A világ-végtelen órát nem szidom, *The world-without-end hour.* Nem szidom az órát. Világnyi a délután.

A szétrojtosodott mintát bámulom, a lyukat a szőnyegen, a divány tövében. Megint látom: a macska élesíti körmét ott, kedvenc helyén, szunnyadtából felrezenve, amint rándul elődöm lábában az emlék, gyermekpillantások bevert tükre. A kép elzökken. Barát, macska, szemek szétfoszlanak. *The world-without-end hour.* Világ-végtelen órán, számkivetve, hiányból szövök új mintát az ürre.

Másik ént Make thee another self (10)

Teremts magadnak másik ént, *another self*. Mert gyilkos gyűlölet rabja lettél, poklodba zárva így vagy élő halott. *murdr'ous hate*, az költözött beléd. Hazudsz magadnak felsőbb üzenetet, hogy fentről ítéld meg mind aki él. Te, aki halálos beteget gúnyoltál, te s a többi, eszére oly kevély. És kérődzt a szád, míg a pap beszélt a másik halott felett, kit egykor szerettél, talán. Rombolni – *ruinate*, *urinate* – vizelni a szállásra, hol esélyt kaptál, esendő átmenetet. *Another self*: másik ént, míg teheted.

Bíró Zsófia

MÉLYÜLŐ SÓHAJOK

Délután öt órakor

Amikor Pepa énekel, a szentek a Mejaína téri templomban elkezdnek fázni, és arra gondolnak, hogy ha újra kezdenének, másképp csinálnák. Pepa dalai a hajából, a ruhája ráncaiból és a bőre alól bújnak elő, és olyan szomorúak, mint a fekete rózsa, ami a vállára van tetoválva. A nagymama szerint így még Mercedes Fiebaridán sem énekel, pedig az ő hangjától mérhetően nőtt az italok alkoholtartalma, és azt mondják, egyszer kivirágzott egy kiszáradt narancsfa, ami alatt énekel. Amikor Pepa énekel Lázaro kocsmájában, a pillantásától jácintillat lesz, és az emberek bejönnek az utcáról, és akik már nem férnek be, azok az ablakokban szoronganak, vannak, akik fölmásznak a fákra, akik meg benn vannak, azok nem esznek, és nem tudnak inni se, de Lázaro egyáltalán nem bánja. Nem tudnak enni és inni, de még levegőt is nehezen vesznek, mert ha Pepa énekel, az üvegekből nem pálinka folyik, a cigarettákból nem füst kanyarog elő, hanem a duende, aki megszedíti az embereket, meglódítja a vérüket, és összerántja az izmaikat. Ó, a duendétől bolondul meg errefelé mindenki, nem a tramuntánától, az is csak a duendétől lesz olyan, mint a cigányok, amikor temetnek! Átjönnek az angyalok is a templom máriaüvegéről, pedig tudják, hogy csak a csicskásai lehetnek a duendének, de ha legalább hagyná, hogy azok legyenek, mert az meg kiköp, valahányszor meglátja őket, pedig csak egy kopott, zöld kardigánja van. Placidus atya összeteszi a két kezét, hogy hála istennek, Pepa nem vasárnap reggelenként énekel, és kinyit-

ja az ablakot, hogy jobban hallja. Az asszonyok aggódva és gyöngéden figyelik a derekát, amikor a piacra megy, mert Pepa viselő a dalaival. A férfiak pedig mind úgy néznek rá, mintha tőlük lenne várandós, pedig csak álmukban merik Pepa vállán át nézni a világot, soha nem jut eszükbe udvarolni neki. – Szegény kis cafka! – sóhajt ilyenkor a Szűzanya, és Pepa hajában a rózsza olyan színű lesz, mint amilyen a sárkányok vére lehet. Ignacio egy éjjel, amely olyan törékeny volt, mint az alvó csecsemők lehelete, olyan balzsamos, mintha egy hosszú hajú asszony hajában aludnánk, és olyan valószerűtlen, mintha mindannyian a Tücsökkirály gyűrűjének a kövében lennénk, aznap éjjel, ami után Ignacio többé nem legyőzni ment a bikát az arénába, hanem fölláldozni, aznap éjjel, miután életében először végzett egy kormos orrúval a Grande Esturridában, és a nők elnémultak, és engedelmesen lehajtották a fejüket, a férfiak pedig sírva érintették meg a ruhája szegélyét, elmondta, hogy ő úgy vesztette el a szüzességét, hogy hallotta Pepát azt énekelni, hogy „*Fájdalmacskám, fájdalmacskám, szegfűszegillatod vár rám*”.

Rafael, mikor a kenyeret vitte Pepának, egyszer meglátott valamit, amitől annyira boldogtalan lett, hogy azonnal rohant Placidus atyához győnni, aki megeskette, hogy nem mondja el senkinek, amit látott, de Rafael bánatában leitta magát, és aztán részegeen ordította a titkát, vagy a titok ordította magát, mert olyan nagy volt és fájdalmas, hogy nem fért el benne. Rafaelt aznap félholtra verték azok, akik ott voltak a kocsmában, és hallották, és soha senkinek nem mondták el, amit megtudtak. Attól kezdve az emberek nem szívesen vettek kenyeret Rafaeltól. Ignacio aznap éjjel nem ment haza, csak hajnalban látták, amint az aréna karámjában suttog a bikája fülébe, de az csak bögött, és rázta a fejét, aztán Ignacio meghintette rózsavízzel. Délután öt órakor, amikor a hőség olyan rekkenő volt, hogy meghasadt és szétesett két egyenlő darabra, beengedték az első bikát, aki éppen csak négyéves volt, ezért Avilai Teréznek még nem volt ideje elmagyaráznia neki, hogy itt ő az isten, aki miatt zajlik az egész szertartás, és a pikadorok meg a matadorok nem az ellenfelei, hanem a főpapjai, akik fölláldozzák, mert a kereszténység ezzel jár. Csak meghalt a fiatal bika, de nem a saját halálát halta, még csak nem is valaki másét, mint a másik négy bika, senkiét se. Aztán beengedték az öreget, akinek olyan sötét tekintete volt, hogy fekete galambok röppentek ki a szempillája alól. Odament Ignacióhoz, és a vállára hajtotta a fejét. Ignacio megsimogatta az orrát, és huszonhárom lépéssel arrább sétált, majd megfordult, és úgy nézett a bika szemébe, mintha a sajátjába nézne. Az öreg lehajtotta a fejét, mások szerint a térdét is meghajtotta, de ez nem igaz, az első sorban ülők szerint tisztán lehetett hallani, ahogy elmormolja a Miatyánkot, majd nekiiramodott, de a tizenhatodik lépésnél megállt, mert Avilai Teréz a tizenkilencedik lépésnél két ujjával azt a jelet rajzolta a levegőbe, amittől minden bikának muszáj megtorpannia, az öreg erre fölbögött, mintha fájdalmában káromkodna, visszavágatott a helyére, megrázta a fejét, hogy kiessen belőle a kereszténység, és emlékeztesse magát arra, amikor nem őt áldozták, hanem neki áldoztak, és Avilai Teréz befogta a szemét öt méter magasban.

– Hányszor kell elmondjam magának, hogy ne avatkozzon a férfiak dolgába! – dohogott Lázaro, miközben Avilai Teréz vérző homlokát törölgette, az emberek meg sorba álltak előttük, megcsókolták az ujjuk hegyét, és megérintették a helyet, amit utoljára illetett Ignacio könyöke, miközben fölfelé zuhant. A duende még egy pohárkával töltött Avilai Teréznek, és leült mellé, hogy közelről nézegethesse a sebeit. Pepa dalaitól aznap este fölhasadt a gránátalmák húsa, és amikor azt énekelte, hogy „*Fekete, fekete vizek, jaj nekem, hogy merre viztek*”, szegfűk nőttek a tenyerében és a cipője orrán.

Döglött bársony

Itt ülök, és várom a duendét, akinél nagyobb szemét a világon nincs.

Nem azért nem jön, mert tudja, hogy várom, és szórakozik velem, hanem azért, mert észre sem vesz. Amikor igen, köp rám. Persze másra is. Pedig milyen jó lenne tudni, hogy szándékosan nem jön, mert gonosz, de nem felejtett el. Ha jön, nem azért, mert megérdemlem, vagy megesett rajtam a szíve. Éppen erre járt.

Három keze van. Az egyikkel a szívemet szorítja, a másikkal a gyomromba markol, a harmadikkal a gerincembe, és csavar rajta egyet. Módszereit tekintve hasonlít Avilai Terézhez, aki a borospoharak alján lakik. De Avilai Teréz vigyáz ránk, amikor túl sokszor pillantjuk meg, hagyja, hadd higgyük, hogy az a duende, és megbénít minket, bajunk ne essen. A duende azt akarja, hogy bajunk essen. Ő teszi a szájunkba mindegyik cigarettát, hogy pár percig a kezünkben tartsunk egy kis parazsat, mert a duende nem szenteltvízzel keresztel, hanem parázzsal. A lovak is miatta bokrosodnak meg, mikor sűg valamit a fülükbe. Fejből tudja az összes titkot, ami a sörényükben van, és csak röhög rajtuk. Ott van éjjelente a kabócák ciripelésében, és olyankor az ember olyasmikre vágyik, amik nappal eszébe sem jutnak. Néha látni őt zöld köves gyűrűkben vagy zöld színű italokban táncolni. Ő teszi, hogy az emberek olyasmiket gondolnak a misén, hogy rögvest meg kéne gyónniuk, de azt hiszik, hogy senki nem vette észre, és gyorsan elfelejtik őket. Ő szakítja szét a rózsafüzérét azoknak, akik túl sokszor motyogják magukban, hogy „istenem, istenem”, nyerít a röhögéstől, miközben az elgurult szemeken ugrándozik, és egyáltalán nem bánja, ha fenékre esik. Olykor elbújik pihenni a szerelmesek szájába, akiknek ilyenkor megédesül a nyála. Vagy kicsi gyermekek sírásába rejtőzik, akiket ilyenkor nem lehet megvigasztalni, tágra nyílik a szemük, mintha a világ minden fájdalma miatt gyászolnának. Ott van mindegyik születésnél, mert csak akkor jön, ha az ember teljesen egyedül van, és nincs, aki segítsen rajta. (Egy szülés a duendének, aki alapvetően elég lusta, dupla haszon.) A halálok közül csak azoknál van ott, ahol jázminillatú az utolsó lehelet. Ilyenkor a pókok elkotródznak a hálójukból, hogy a duendének legyen függőágya, ahonnét kényelmesen figyelhessen. Van egy barátom, akinek néha a tekintetébe költözik, hogy aludjon egyet, ha belefáradt, hogy a hegedűk húrjait szaggassa. Ez a barátom 1978 óta nem sírt, és ilyenkor úgy néz, mint egy oroszlán, akit fárasztanak a vadászok meg az állatvédők is. Két dolgot utál csak a duende: a hajnalt, mikor lehül a levegő, és a városokat, mert ott nélküle is bolondok a népek.

A dobhártyánkra érkező helyőrség lassú dízlépése hirdeti a jöttét, hogy már itt van a közelünkben, talán a hátunk mögött, vagy az ablakpárkányon ülve figyel minket, esetleg a kabátzsebünkben szunyókált egész nap, és most ébredt föl, hogy összerántsa az izmainkat. Amikor kedvére lelassultak és besűrűsödtek a másodpercek, akkor belénk rúg, hogy megroggyan az ember térde. Akkor elfeledkezünk mindenről, amit a nagyanyánk a lelkünkre kötött, hogy soha ne felejtjük el, és azt csináljuk, amit a duende akar, de most mi is azt akarjuk, és a szívünkben ismeretlen, tarka madarak raja röppen föl egyszerre, a helyőrség futólépésre vált, úgy ver a szívünk, hogy az ingünk meghasad tőle, és az ember olyan bátor lesz, mint egy forradalmár, akiről majd elnevezik a teret, ahol hősi halált halt. Aznap este (mert ilyesmi mindig csak az alkonyattal történik), az ember nem vágyik másnak lenni. De olyankor a duende már rég nincs sehol, mert rosszul van az elégedettségtől és a meghatottságtól.

A falumban egyszer megpróbálták elűzni az inkvizíció módszereivel, mert éppen akkor járt arra az ördög, hogy kedvét töltsé néhány módfelett jámbor, ájtatos öreg-

asszonyban, és összekeverték őket. Az öregasszonyok azt hitték, azzal távol tartják őt is meg az ördögöt is, ha ropogósra vasalják az ágyneműt, és meghintik levendulavízzel a szekrényeket. Az ördög az efféléitől tényleg húzza az orrát, de a duende kifejezetten szereti az ilyesmit, mert a nagyanyjára emlékezteti, akinek a kezében minden narancs vérnarancssá vált. Rajta nem fog sem a szenteltvíz, sem az ördög bizalmaskodó incselkedése. Akkor verbénát, kilenc házból kért, kilenc napon át gyúrt, viharos hajnalon sült kenyeret, egy fehér ruhás szüzet és a biztonság kedvéért fokhagymát kínált föl neki a tisztelendő atya és a polgármester, hogy távozzon. A duende zsebre vágta a verbénát, megette a kenyeret, elrágott hozzá néhány fokhagymát, és elbeszélgetett a szűzzel, de nem kérte. Aztán elindult a szomszéd faluba. A szűz utána, és sírva könyörgött, hogy maradjon. Kénytelen volt megígérni, hogy hamarosan visszatér. Azóta nem járt felénk. Az ördög viszont, akivel összekeverték, ma is itt van. Minden vasárnap kolbászillat képében jelenik meg a templomban, és elnyomja a tömjént. De mást igazán nem csinál.

Délen azonban egyre többször látni a duendét állítólag, amint fél három felé, amikor a legmelegebb van, egy szökőkút mellett árválkodik, és rugdossa a port unalmában. Még a szokottnál is elhanyagoltabb és borostásabb. Azt beszélik, megsértődött, amiért az egyik öregasszonnak mégiscsak sikerült belebúvólnie egy dióba, mert megint összekeverték az ördöggel. De ez nem igaz, nem haragudott meg, mert nagyon jó társasága volt neki abban a dióban, az az öregasszony ugyanis véletlenül melléje búvólte még rabbi Akibát, akinek minden válasza van egy kérdése, és Mercedes Fiebaridánt, aki úgy énekel, hogy hónapokkal hamarabb beérik tőle a szeder. Szóval most, hogy az unokaöcsém föltörte azt a diót, és ők kiszabadultak, unatkozik a duende. A fele királyságát odaadná, ha valaki mesélne neki egy jó történetet, de sajnos már mindegyiket ismeri.

Feslett szívek

„Titkon legyen a te alamizsnád.”

Avilai Teréz egy borospohár aljában ült, és fölfelé nézett. Amára asszony arcát látta. Sokáig nézte, mert volt rajta mit. Legszívesebben előbújt volna, hogy beszélgessenek, de Amára asszony nem volt abban az állapotban. Meg akart halni.

A Szűzanyának nagyon imponált, ahogy Avilai Teréz Juan de la Miseriával kacérkodott, s hogy fölpofozta Őszentsége nunciáját, úgyhogy elintézte, hogy halála után ne darabolják föl és mérjék ki erekyeként, hanem a borospoharak aljába kerüljön, s így most már örökké misztikus elragadtatás és Lágrima Christi vegye körül. Pedig Sienától Asturiáig álltak sorba az egymást féltékenyen méregető, kisírt szemű páterek, akik az üdvösségüket adták volna egy holt darabkájáért, ha már az élőből nem jutott nekik. De a Szűzanya tudta, hogy Avilai Teréz nem szereti a tömjénszagot.

Ez azután történt, hogy a duende angyal képében átdöfte Avilai Teréz szívét. Onnan lehet tudni, hogy nem angyal volt, hanem a duende, mert az angyal nem bánt, főleg nem ilyen kéjesen és kajánul. A duende féltékenységében és haragjában szúrta szíven Avilai Terézt, mert az rájött a titkára. Pedig a duende a májára varrva hordta azt a titkot, mert több volt az neki, mint minden vércsepp, ami miatta lódul meg. Szóval Avilai Teréz mákdarálás közben rájött, hogy a duende a Jóisten másik fia, aki a lázadástól született, amellyel az ember nem hajlandó tudomást venni az őt fogolyként tartó valóságról. A duendét azonban már jóval óvatosabban küldték le: fölvertezték hetykéséssel, önérzettel és szúrós, pimasz tekintettel, s adtak rá egy kopott, zöld kardí-

gánt, hogy senki ne ismerje föl, nehogy eszébe jusson valakinek megfeszíteni. A tapasztalatokból okulva, és azért is, mert nem az a típus, soha nem mond semmi olyasmit, amire vallást lehetne alapítani. Idegesítik a gyerekek meg az elesettek, és unja a lelki szegényeket. De a csodák azért mennek. Bármikor fölrakat egy várat vagy egy templomot akárkivel. Akkor csinál forradalmat és szabadságharcot, amikor akar (még Svájcban is tudna, ha éppen akarna). Ő találta ki a szürrealizmust meg az impresszionizmust is, de mire megnyílt az első tárlat, már rég egy hínármezőben nézelődött. (Mivel alapvetően, de titokban szemérmes, ráadásul utálja a hisztériát, mindig úgy intézi, mint ha nem ő csinálta volna, hanem valaki más.) A legbüszkébb azonban a plátói szerelemre. Ez egyfelől praktikus, hiszen egy ember is elég hozzá, másfelől meg nincs semmi értelme (a dadaizmust is a duende találta föl). Ez a kedvence, vele törődik a legtöbbit.

Nem tetszett neki az eredeti, kétszereplős változat. Alacsony a határfoka, sok benne az álmatlan éjszaka, kétségbeesett sóhaj és haragos félmondat. Viszont a megvalósulatlanság felett érzett szenvedés alázattal vértetzi fel a szívet. Ám a duendét ez izgatta a legkevésbé. Egyedül azért fordított rá annyi időt és fáradságot, mert miközben az alázat krisztusi útján tisztultak az emberek, fájdalmukban olyasmiket csináltak, melyekben kedvét lelte.

Avilai Teréz egyáltalán nem lepődött meg, amikor a leleplezése miatt bosszúra szomjazó duende megjelent a konyhában. De nem tudta legyőzni Avilai Terézt, hiába döfte át újra és újra a szívet, hogy végül egészen rongyos lett a mellkasa. (Csak erről senki nem csinált se szobrot, se festményt, és mire Dalí megszületett, addigra lelkiismeretesen megfeledkeztek róla, mert se a klasszicizmusnak, se a romantikának nem volt érzéke a bizarr dolgokhoz.) Hiába gyötörte, mivel a duendének termékeny a fájdalma, s Avilai Teréz csak egyre világosabban látta, hogy a duendét is ugyanazért küldték le, mint a másikat: hogy akit meglátogat, az bepillantasson a keddek görnyedt, kicsinyes válmögé, ahol állítólag minden rendben van.

Szóval Amára asszony meg akart halni. Ugyanúgy cafatokban lógott a szíve, mint Avilai Terézé, csak neki más okokból kifolyólag. Nagyon örült volna, ha valaki szíven szúrja egy dárdával.

– Már nem divat a rock and roll – foglalta össze Amára asszony.

– A blues se – tette hozzá Avilai Teréz, hogy vigasztalja, bár nem érezte magát igazán kompetensnek.

Mivel Amára asszony behunyta a szemét fájdalmában, nem látta, mi van az invalid keddeken túl. Nem is érdekelte. Asszonyi bánatában egyedül arra tudott gondolni, hogy jó keresztény létére mért van folyton kudarcra kárhozattva, midőn éppen felebarátját igyekezne szeretni. S hogy rajta – aki szintén felebarátjának számít – mért nem kívánja végre valaki beteljesíteni a legfőbb parancsolatot. Avilai Teréz nem aggódott: legkésőbb akkor ki kell nyitnia a szemét, mikor a pohara után nyúl.

Amára asszony poharának alján

A duendének olyan rosszkedve volt, hogy meglátogatta Avilai Terézt egy borospohár alján, hogy csúnya szavakat mondjon neki. Avilai Teréz unottan mosolygott, és megmarkolta a rózsafüzérét. Amikor a duende végére ért mindannak, amit mondani akart neki, akkor is csak annyit felelt:

– Fogadjunk, hogy magának az 53-as a kedvenc száma.

Pepa ekkor megszedült, ahogy néha meg szokott éneklés közben, ha a dalok nagyon erősen szorítják magukhoz, és az egyik á-mollon odacsúszott melléjük. Épp ott tartott, hogy „*un jour cet air me rendra folle*”, a duende meg azt mondta:

– Lássam – és kihúzta magát, most, hogy végre szemtől szembe találkoztak. Pepa nem ijedt meg, mert a Mészáros szokta őt kísérni gitáron, aki másokhoz is csak annyira kegyetlen, mint magához: ha rossz akkordot fog, a vétkes ujjat nem használja többé aznap este. A duende úgy érezte, mégiscsak lehet ebből a napból valami, és föltúrte az ingujját. Avilai Teréz, aki eddig hanyatt fekvé melázott a mindenre kiterjedő isteni gondviselésen, mely őt a borospoharak aljába helyezte, most azon kezdett gondolkodni nagyon gyorsan, hogy kihez is lehetne imádkozni ilyen esetekben, de csak arra jutott, hogy saját magához. Felröhögött kínjában, de nem jutott jobb az eszébe, úgyhogy kénytelen volt belevágni, hogy Avilai Teréz, te vigyázz azokra, akik a saját kezűket fogják álmukban. Azokra, akik sűrűn kényszerülnek arra, hogy olyan elszántak és bátrak legyenek, mint a konkvisztádorok. Azokra, akik sokszor lepődnek meg. És azokra is, akik egyre ritkábban. Oltalmazd az érzelmi tévelygőket, mert te tudod a legjobban, hogy nem tehetnek róla. Vigyázz azokra, akik azért cigarettáznak, hogy legalább öt percig legyen mibe kapaszkodniuk. Tedd, hogy elhiggyék, nem véletlenül vagy kitolásból kerültek ide, s hogy ha más nem is, Avilai Teréz mindenképpen vigyázza kóválygó lépteiket. Ámen.

A duende megvárta, míg befejezi, és odavetette neki, hogy

– Álmodozzon már egy házzal odább, Teréz – de azt már nem várta meg, hogy Avilai Teréz azt felelhessen neki

– Álmodozik a rosseb – hanem megmarkolt Pepa hátában két izmot, és odavágott velük. De Pepa cádizi volt, és háromszor próbálta már megölni magát, s csak egyszer férfi miatt, úgyhogy ez is csak egy olyan nap volt neki, mint a többi. Akkor a duende zsebre vágta a kezét, és odalépett Pepa elé, hogy állja-e a tekintetét. Állta. Ő is Pepáét. Aztán olyan közel hajolt Pepához, hogy az érezte a duende leheletét, ami olyan forró volt, mint az a délután, amikor Amára asszonynak életében másodszor is megszakadt a szíve, mert rájött, túlságosan jól nevelt ahhoz, hogy boldog lehessen itt, a tenger mellett. Pepának elszibbadt az arca, de a duendének is, mert ő meg Pepa leheletének hevet érezte, úgyhogy inkább gyorsan kitalált valami mást. Avilai Teréz elpirult, és zavarában tett néhány kisebb csodát, ezekre később nem emlékezett. Véletlenül vörösborrá változtatta a szenteltvizet. Ettől megrémült, megpróbálta gyorsan visszaváltoztatni, de akkor már csak fehérborrá tudta. A vándorcirkusz is miatta lett oda hirtelen, ezt nem akarta később elhinni. Észre sem vette őket, mert a cirkuszosok azonnal elhallgattak, amint meglátták Pepát és a duendét farkasszemet nézni (volt köztük kötélátancos, tűznyelő, kígyóbűvölő, oroszlánszelídítő, késdobáló – tudták, miről van szó). Az egyik akrobata ugrás közben fönnmaradt a levegőben, és soha nem esett le. Az üstdobok posztós puffanásai azonnal odaugrottak, és befogták a cintányérok száját. Az elefántok nem legyeztek a fülükkel, és az oroszlánok úgy néztek, mintha kőből lennének, és utoljára 3000 éve szólta volna egy szót.

A duende leült, és nem csinált semmit. Komótosan cigarettára gyújtott. Pepa is. Elszívtak egy fél dobozzal. Avilai Teréz idegességében visszaszokott a körömrágásra. Direkt nem nézett a duendére, de neki mondta, hogy

– Ne izgassa magát. Ezt se fogja tudni betörni, ahogy a Mercedes Fiebaridánt se.

– Azt be tudtam.

– Dehogya tudta. Mercedes hagyta magát.

Többen hallották, hogy ekkor az egyik oroszlán elkuncogta magát, majd ásított. A tűznyelő kifejezetten langyos tüzet kezdett fűjni. Két elefánt hátat fordított, és elindultak haza, de közben rájöttek, hogy nincs hova, úgyhogy csak ezért maradtak.

– Mit csinálsz, ha többet nem jövök? – kérdezte gyorsan a duende Pepától.

– Semmit. Kialszom magam, aztán szülők néhány gyereket. De úgyis jössz.

– Akkor táncoljunk – mondta a duende, mivel nem szerette a gyerekeket. Mert az emberek, ha választhattak a duende meg a gyerekek között, mindig a gyerekeket választják. A gyerekek mindig beleköptek a levesébe. Pont abban a pillanatban sírtak föl vagy ejtették le a húzható facsigájukat, amelyikre egész este várt, amikor Jézus Krisztusnak is tátva marad a szája, és elkezdi sajnálni, hogy nem volt szerelmes.

Úgyhogy táncoltak. A vidám oroszlán bajsza végén megdermedt a kétkedés. A fákyák elfelejtettek füstölni. A porondmester sétatálcája kivirágzott, és megfogadta, hogy soha nem hervad el. A kobrának tátva maradt a szája, és Pepa vállán a tetovált rózsza feketéből kékre váltott, de ezt senki nem látta. Ekkor már biztosan nem akarták egymást legyőzni, mert úgy táncoltak, hogy Avilai Teréz elsápadt, mert először jutott eszébe a Szűzanyától függetlenül, hogy „*benedictus fructus ventris tui*”, pedig annak a kettőnek a ruhája nesze se ért egymáshoz.

Amára asszony ekkor bánatában fölajtotta őket, és minden a helyére került.

Amára asszony és az ördög

Végül Amára asszony úgy döntött, nem ő tehet róla. Hétfő estétől kezdve senkihez sem imádkozott és könyörgött többet. Márpedig errefelé úgy tartják, a hétfő az elszánt, megmásíthatatlan döntések napja. Ha a templomban találkozott a tekintete Szent Antáléval vagy Szent Józsefével, elfordította a fejét. Szent Katalin és Szent Margit is hiába köszönt rá, megvetően végigmérte őket, aztán nem nézett többet rájuk. Még hogy vadállatok, máglyahalál meg inkvizíció. Éltek volna úgy, mint ő: szeretetlenül. Évtizedes esővel a szívükben. Meg nem főzött ételekkel a konyhájukban, amelyeket nem volt, aki megegyen. Komódjukban levendulaillatú gyoicsokkal, melyeket soha nem használtak, és hiába vasaltak ropogósra minden hónapban. Az ujjaikban rekedt simogatásokkal, amelyeknek hiába magyarázkodik az ember. A többiről nem is beszélve.

Másnap reggel, kedden, amely a legközönségesebb és legsem mirekellőbb nap az egész hétben, meggyóna Placidus atyának, hogy már nem hisz a regényekben, mert folyton azt tapasztalja, hogy egy szó sem igaz belőlük. Meg azt is, hogy hiába szereti felebarátait, mert a felebarátok nem kérik. Pedig már rég nem szerelemmel szeret, hanem csak úgy egyszerűen, mert az efféle túlzásokra még itt a tengerparton is kevesen hajlandók. Aztán kérte a penitenciát. De Placidus atya szerint nem vétkezett, úgyhogy nem volt penitencia. Csakhogy Amára asszony szerint igenis járt volna, mert olyasmit, hogy a regények szavahihetetlenek, és a parancsolatok nem következetesek, akkor sem szabad mondani, ha így van. Ezen sokáig vitatkoztak Placidus atyával, aki nem volt hajlandó kiróni rá semmit. Végül Amára asszony annyira felbőszült, hogy úgy szikrázott a szeme, hogy meggyulladt a reverenda, és ha nem választja el őket a rács, hát megveri Placidus atyát, de végül csak annyit mondott,

– Na, hogy... – de nem fejezte be, mert akkor tényleg járt volna az Üdvözlégy meg a Miatyánk.

Amára asszony nem gyónt többé. Hazament, és meggondolta magát. Úgy döntött, nem a regényekben van a hiba, hanem a valóságban. És ami őt illeti, felőle megfulladhat a valóság, ő a regényekkel van. Mert a valóság – ellentétben a regényekkel – híján van minden koncepciónak és jóérzésnek. Nem úgy Amára asszony, aki tisztában volt vele, hogy ezek után meg fogják kísértetni. És mivel illetudó volt, akár egy boss, csak nagyon halkán jegyezte meg, hogy

– Ezek most már mind az én nyakamra fognak járni? – mikor megpillantotta az ördögöt a verandáján. Elővette a poharakat. Avilai Teréz már jó ideje nemcsak akkor jött, ha volt pohár, hanem akkor is, ha nem volt, mivel Amára asszony mindig végighallgatta, és soha nem szólt közbe. Igaz, utána se mondott semmit, de Avilai Teréznek ez nem tűnt föl. A duende meg heti rendszerességgel, minden csütörtökön járt erre. Ült a hintaszékben, Amára asszony meggyötört arcában gyönyörködött, s igyekezett, hogy ne látsszon rajta, milyen jól érzi magát. Amára asszony meg elkészítette mindkettejüknek a kedvenc ételeit, mert neki mindegy volt, és egyikük sem zavarta.

– Ezek a bánatomra gyűlnek ide – mondogatta magában Amára asszony, míg rétest sütött nekik. – Gyűljenek.

Az ördög tanácstalanul hörpölgette az ánizslikőrjét, mert azt hitte, Amára asszony csak a Placidus atyába, esetleg az anyaszentegyházba vetett bizodalmát veszítette el, de arra nem gondolt, hogy általában a transzcendenciában sem hisz többé. Még akkor sem, ha megtestesül neki. Rádadásul Amára asszonynak kedd óta, amikor életében utoljára gyónt, nem voltak gyengéi, melyeket meglovagolhatott volna. Egyedül ahhoz ragaszkodott, hogy délutánonként a verandán lévő sezlonyon olvasgathasson. Ezt viszont nem volt szíve elvenni az ördögnek, hiszen a túlzásba vitt olvasás a torkosság egyik formája. Akárhogy magyarázzák, nem más az, mint a jóra való restség. Bujaság. S mint ilyen, kedves volt neki. Úgyhogy jobb híján elkezdett fenyegetőzni.

– Viccel? – kérdezte Amára asszony. – Olyan a szívem, mintha szétrágták volna az egerek. Tud ennél rosszabbat?

Ekkor érkezett a duende, mert éppen késelés volt a falu túlfelén, s persze ő kellett legyen a pengék villanása meg a megözvegyült menyasszonyok könnyes fogadkozása is. Az Amára asszony szája szegletében lévő egyik ráncon ereszkedett közéjük a verandára. Gondolta, megnézi magának még egyszer Amára asszonyt, mielőtt elvinné az ördög. Amára asszony újabb poharat vett elő. Avilai Teréz behozta a szendvicseket, és azt mondta

– Tudtam, hogy ez lesz a vége – mikor meglátta az ördögöt, pedig egyáltalán nem tudta. Most a sarokban sápadozott, és elhatározta, nem adja olcsón az üdvösségét. Pedig senki nem akarta elvenni tőle. Ijedtében rózsailatot árasztott. Akárcsak Amára asszony, de nála ez mindig így volt. Nem zavarta különösebben, meg akart halni. Lehetőleg még ma, de legkésőbb holnap reggel. Nagyjából azóta akart még aznap este meghalni, hogy először olvasott olyan hajóról, amely soha nem érkezik meg, hiába várják a parton. Mivel azonban még soha nem történt meg aznap este, kénytelen volt mindig másnapig haladékot adni. Az ördög jobb híján ezt használta. Magasba emelte a pohárát, és azt mondta:

– Éljen soká Amára asszony! – mivel nem hitt a ráhagyásban, pedig neki is volt a nadrágján, arra az esetre, ha még nőni találna. Nem tudta, hogy Amára asszony mindenek ellenére boldog öregasszony lesz, aki majd mindannyiuknak kardigánt köt, hogy ne fázzanak, ha hidegre fordulna.

Csütörtök volt, a babonák napja.

Halász Margit

AZ UTOLSÓ HAJDÚ

Tar Sándor emlékének

A teraszon ült, fülelt, és attól félt, hogy megint előjön a baja. De hát miért jönne elő? Szedi a gyógyszert rendesen, megmondta a főorvos kerek-perec, ha nem hagy ki egyet sem, akkor teljes életet élhet. Teljes élet, nézett Jóska a poros borostyánlevelek közül előröppenő méhecskére. A bolond kis jószág szabályos ellipszispályára állt, és úgy kerülgette Jóska fejét, mint a Föld a Napot. Még azt a szemtelenséget is megengedte magának, hogy amikor a füléhez ért, felbőgötte a motort. Igen, valamikor ő is motorral járt a megyét, ment, ahova hívták, szinte repült. Nem törődött ő akkor se étellel, se halállal, se másvilággal. Nem félt ő akkor senkitől és semmitől. De most, most más a helyzet, gondolta, és a levegőbe csapott párat, hogy elijessze a hívatlan vendéget, de annak csak nem akaródzott letérni kozmikus pályájáról. Szinte vonzotta Jóska őszülő, kopaszodó halántéka. Jóska a méhecske által engedélyezett röpke pillanatokban tisztán és félreérthetetlenül hallhatta azt a fojtott, komótos zúgást, amely a ház nyitott ajtaján át gomolygott a teraszra. Ezért a dallamért mindent megtett volna, illetve hát sok mindent meg is tett. Lemondott a motorról, pedig hej, de szerette. Aztán kölcsönt vett fel, egy használt kombit vásárolt, és azzal járt a fémerkeskedéseket és bontókat. Merthogy ott tudta legolcsóbban beszerezni az alkatrészeket. Volt úgy, hogy az éjszakai portás egy láda sörért reggelig is hagyta bóklászni. Hát ezért kellett a kombi, meg a biztonságért, mert az utakon is megváltozott a helyzet, a nagyobb járműnek nagyobb lett a tisztelete, a kicsi, az olcsó meg örüljön, ha megtűrik, ha nem szorítják le az árokba a tarack meg a muhar közé, ahova való.

Ahogy ült a teraszon és fülelt, eszébe villant egy régestelen régi eset. Nem is tudja, hogyan nézhette el, de elnézte, és amikor a mosógép dobjához hozzáért a háziasszony keze, majdnem agyonütötte az áram. Majdnem. Na, hát ő tanult ebből, azóta csak biztosra megy, kerül, amibe kerül, ő végigvárja a programot, s csak amikor holtbiztos lesz a dolgában, csak akkor emeli a kalapját, addig se pénz, se más, maximum egy kávé, de az is hab nélkül. Látta ő, amikor először járt Bécsben, látta, hogy dolgoznak ott a melósok. Megfigyelte ő aprólékosan. Fel volt bontva az út, mégis haladt a forgalom, a járműves éppúgy, mint a gyalogos. Meg aztán senki sem téblábolt ott, mindenki tudta a dolgát. És amikor befejezett valamit, ellenőrizte, nem úgy, mint itthon, hogy ha lejár a munkaidő, a festő még az elkezdett csíkot sem húzza végig. Bécsben tanult ő szakmaetikát a buszon ülve a Mariahilferen, nem a debreceni szakmunkásképzőben. És különben is. Olyan lett a világ, hogy jobb észnél lenni itt is. Nem úgy van most, mint régen, amikor valahogy nem nehezedett pluszban az emberre, hogy következménye is lehet a dolgainak, amiket csinál vagy amiket nem csinál meg. Naná, hogy kikészül az ember egy mentre. Mondjuk, ő jó szakember volt régen is, marha jól dolgozott, de hát olyan gyarló az ember. Ő is elfelejtett azért ezt-azt. De erről már volt szó, nem jó azt ismételtetni, jobb arra fátylat borítani. Most meg elég egy rossz mozdulat, egy felelőtlen csavarintás, és ripsz-ropsz, mehet az ember a munkanélküli-irodára, és mire észbe kap, már jól át is képezték. Mondjuk, olyan valami lesz, amit pláne nagyon utál, és

persze akkor, hogy is lehet azt kibírni ép ésszel meg alkohol nélkül. Őneki nem kell se alkohol, se dohány, csak szerelhesen, csak szerelhesse a Hajdút. És különben is, ő nem akar más szakmát, ezt szereti, de tényleg, ha török, ha szakad, akár az élete árán is kirtart, mint az utolsó hajdúk, akik nyeregtelen lovon eltökélten, szívből jövő professzióval újték a szakmát. Most olvasott róluk reggel, a faluújság jegyzetében, és egy pillanatra átérezte az egészet, hogy tényleg, de tényleg semminek sincs értelme másképp. Ebben a pillanatban kénytelen volt felkapni egy teraszon száradó konyharuhát, mert a méhecske, most már minden kétséget kizáróan feltette magában, hogy csak azért is megcsípi a fejét. Egy darázs mentette meg a helyzetet. Valahonnan fentről, a hullámpala tető alól zuhanórepülésben érkezett, s úgy kotorta magával a semmi kis méhet, mint feltámadó őszi szél az ágak közé szorult csontszáraz falevelet.

Mi tagadás, tetszett Jóskának a terasz. Jó, mondjuk, ő máshogy oldotta volna meg a bejáratot, mert az se jobbkezes, se balkezes embernek nem állhatott a kezére, akkor meg minek, kinek készült. Ezen a megoldhatatlannak tűnő problémán elmélkedett éppen, amikor megtörtént az, ami rémálmában se jöjjön elő senki emberfiának, hogy amittől fél, az ott kopogjon az ajtaján, és ha nem engedi be szépszerivel, ajtóstul rontson a házba. Jóska arra még emlékezett, hogy elmegy az utcán egy teherautó, és a sofőr ordítva odaköszön valakinek, de azt már nem hallotta, fogadják-e a köszönést. Igen, igen, Czukor József ötvenhét éves mosógépszerelő mester fejét a vállá közé ejtette, és szégyen, nem szégyen, álomba szenderedett. Kár lenne most azzal húzni a drága időt, hogy milyen szerepe volt ebben a döngicsélő méhecskének, és mennyit nyomott a latban Jóska sajnálatos, szerzett betegsége. Elég csak annyit, hogy nem volt ártatlan a méhecske. Egyenest azzal a hátsó szándékkal pécézte ki Jóskát, hogy minimum homlokon csípi, de az sem kizárható, hogy ha minden jól megy, el is altatja. Nos, az első galád terve nem jött össze, a második meg, a másodikra most már örök homály vetül.

És Jóska elkezdte teleálmodni a szomorú szájú kis teraszt mindenféle földi örömmel. Először is a régi MZ motorja rikító narancssárgájával kipingálta a savanyúszürke, kopott falakat, a kövesút melletti virágok pasztellilájával mintát hengerelt rájuk. A feketekávé bársony barnájával újrapácolta a korlátot, az ablakkeret lepattogzott festékének is jól jött volna egy újramázolás, de Jóska fehéret sohasem álmodott, mert ki nem állhatta a fehéret, a tejszínhabra se bírt ránézni. Aztán a hangok következtek, mert az álombéli teraszt halotti csend burkolta körül. És hát Jóska hozzá volt szokva a zenéhez, a felpattanó réshangokhoz, mert az ő mosógépei úgy mostak, hogy közben énekeltek, mint hajdanán a patakban mosó asszonyok. Női hangon énekeltek a mosógépei, az érzelmek teljes skálájával, a sírós, rekedtes sirámoktól, a kőkemény menüettdal-lamokon át egészen a kacér, fülledt erotikájú dalokig. És az illatok! Hú, azok voltak csak ám! Jóska szerette a vas illatát, a fémét. A szerszámosládájába rejtett illatok meg pláne meglepték. Valahogy elhozta bennük a fürdőszobák szagát, amelyből a több évtizednyi szakmai tapasztalattal a háta megett egyetlen szippantásra meg tudta állapítani, hogy boldogok-e az ott élők, vagy csak úgy véletlenül és akaratlanul vannak összenőve, mint az utak szélén a magból kelt egynyári növények. Igen, igen, futkosott Jóska szemhéja alatt az emlékezet lábatlan bogara, igen, az ő mosógépeinek illata volt, mit illata, szaga, beteg, áporodott, rozsdás szaga. Mert őt csak az öreg, beteg gépekhez hívták, hiszen hova is hívnának egy régimódi Hajdú-mosógépszerelőt, naná, hogy nem a milliomosnegyedbe a bíborvörös gőzmosógépekhez. És mire lement a program, csodák csodája, eltűnt a szag. Lett helyette acélkék, friss, ropogós illat. Hát csoda, ha remegett a várakozás izgalmától? Mert minden más az életben nagyjából kiszámítha-

tó. De az, hogy végigmegy-e a szerelés után az első program! Hát az már döfi, az már egy magasabb szféra adta öröm. Mit érdekelte őt, hogy kinevetik, ni, a bolond szerelő, ni, ott ücsörög a teraszon vagy a kertben, jobban tenné, ha menne a dolgára, nem hátráltatná itt az embert. Hát csak nézzék inkább bolondnak, de akkor sem áll be az örömtelenek csapatába cserkapusnak. Ő inkább egyedül játszik, egyérintőzik, vagy hogy a bajba mondják a szomszéd gyerekek. Más íze lett egyszerre a víznek, amikor telefont kapott, hogy menjen, de azonnal, és bármit kérhet, csak a régi Hajdút hozza helyre. Mert vannak ugye ezek a modern vackok, egy fabatkát sem érnek, meg már ugye ezekbe eleve globálisan beépítik, hogy félévente romoljanak el. Hogy nem szakad az ég az ilyen emberre nyomban, aki ilyeneket tervel, hogy eltiporja, még mielőtt... Zene volt az efféle panasz Jóska fülének, s néhány öhüm kinyögése után már indult is az ország bármely szegletébe. Volt úgy, hogy nem is keresett rajta, de hát nem tudott nem menni, neki egész egyszerűen mennie kellett, ha egy Hajdúról volt szó.

A terasz nemcsak a mindenféle földi örömtől lett érzékeny ragadós, hanem a málnaszörpös szódavíztól is, amelyet Jóska kapott, és amelyik egy hirtelen fuvallattól félredőlt és szétömlött a pévéce asztalterítőn. Legyek jöttek, belenyalintottak, páرزottak egy jót Jóska fényes tarkóján, és tovaépültek. Illetve tovaépültek volna, ha nem kapták volna el Jóskától azt a kórt, amelyet a kutyára sem kívánna a jóakarátú ember, nem-hogy egy szerelemittas légyre. Itt az ideje elárulni, hogy ettől a kórtól szegény Jóska régebben nem is tudott dolgozni, két teljes évet hagyott ki, kapta a segílyt, aztán a rokantságit, ördögi kör volt az, a pokol fertelmes kínjaival. Na nem, nem fáj neki semmije, de próbáljon csak meg valaki úgy élni akár egyetlen napig is, ahogy őrá majd két évig rá lett osztva. Felülről. Vagy alulról, mit számít az, nincs abba beleszólása emberi halandónak. Hogy bármely pillanatban elalhat, és amikor felébred, utána még jó félórán át az álmában él, kérdezet, okvetetlenkedik, nevetségessé válik. Volt úgy, hogy a motoron aludt el, az árokban ébredt, még szerencse, hogy nem ment gyorsan, és valahogy olyan eszt adott neki az Isten, hogy álmában is tudjon kormányozni. Vagy vegyük a tiszaujvárosi esetet, amikor szerelés közben fejjel a mosógép dobjában elszenderedett, a háziak meg azt se tudták ijedtükben, mit tegyenek, kihívták a katasztrófavédelmet. Még jó, hogy nem indult el véletlenül a program, mert akkor annyi lett volna szegény Jóskának. És persze annyi is lett, csak éppen másképp. Elfelejtették annak rendje és módja szerint, kiírták a szakmából, de aztán egy füttös májusi napon kezdte kapni a telefonokat, amelyek furcsa módon egybeestek a felépülésével. Azért meg kell hagyni, vannak az életnek nagy mellényű, kegyes pillanatai is. Olykor. Ha nem is sokszor, de vannak. Lassan másfél éve már egészséges, teljes életet élő ember, ahogy a főorvos fogalmazta. Hej, azt a másfél évet nem adná a többi ötvenvalahányért, gondolta volna Jóska, ha ében lett volna, de hát aludt, mélyen, embertelenül mélyen.

És a teraszra elkezdtek gyűlni a legyek és a méhek. A méhek a kiömlött málnaszörpre jöttek, a legyek Jóskára. Zúgtak, búgtak, összesúgtak felette, és együtt, összeállva belekezdtek egy gigantikus énekbe. Női hang volt ez, az érzelmek teljes skálájával, a sírós, rekedtes sirámoktól, a kőkemény menüettdallamokon át, egészen a kacér, füledt erotikájú dalokig. Úgy az énekük közepe táján járt le a program. A csapzott kis mosógép háromszor megrázintotta magát, és mélységesen elhallgatott. Mehet, kimosott, énekelte ki a házból egy csengő női hang, de Jóska nem válaszolt. Azt álmodta éppen, hogy valahol nagyon magasán, a Tejúttól kicsit balra egy sikátor végén Hajdú mosógépet szerel.

Vincze Ferenc

LEBORULOK ELŐTTETEK, VÉREIM

Ez a nagyapám magas és szikár volt, amióta csak ismertem, tömött, rövid kefefrizurát viselt, s mindig alaposan megvágott Ferenc Jóska-szakállat. Ült a nagyszobában, a zimmerben, ő csak így hívta, ült az ablak előtti fotelban, és olvasta az újságot. Ludwignak hívták, de így szinte senki sem szólította, néha hajdani nagyanyám, mikor valamiért haragudott az öregre. Az újság számára szent volt és sérthetetlen. A postás mindennap meghozta a négy újságot, s opi délelőttje azzal telt, hogy elolvasta mindegyiket. Külföld, sport, belföld, végül a halálozások. Itt időzött a legtöbbet. Nézte a keretes gyász híreket, s el-elgondolkozott. Gyanítom, az arcokat kereste a nevekhez. Néha felderült az arca, máskor meg bosszúsan legyintett. Ha véletlenül délelőtt érkeztem meg, várhattam egészen az ebédig, addig tudomást sem vett rólam. Ami szent, az szent. Utazhattam akár harminchat órát is, őt ez nem érdekelte. Fel sem nézett az újságból, még a köszönésemet sem fogadta. Ez volt opi. Komor Ferenc Jóska-szakállal, kefefrizurával és közel nyolcvan évvel. És az évek során szinte semmit sem változott. Már nem volt fürge, mint egy szarvas, de azért a korához képest meglehetősen eleven volt, és agyilag rettenetesen friss. Még mindig jobban számolt, mint én, ami persze nem volt nehéz. És sakkban a mai napig megver. Megvert ötévesen, tízévesen, húszévesen és így tovább. Sohasem engedett nyerni. Még csak játékból sem. Ha csinált valamit, azt komolyan csinálta. Egy idő után leszoktam a sakkozásról, mert frusztráló éveken keresztül mindig csak kikapni. Esélyem sem volt. Vagy ha igen, véletlenül úgy tűnt, hogy esélyem van nyerni, akkor a következő pillanatban mattot adott. Ezt utáltam a legjobban, amikor sakkoztunk. Nem tudtam kiolvasni a szeméből a következő lépést. Mit a következő lépést, még annak bármilyen szándékát sem. És mindig derült égből a matt. Erre soha nem tudtam igazán felkészülni.

Az első megszólalás mindig ebéd közben történt. Ültünk az asztalnál, ketten, és vártuk, hogy a bejárónő, Frau Emma, feltálalja a levest. A levest, amely mindig tűzforró kellett legyen, különben Frau Emma vihette vissza a konyhába. A levest csakis tűzforróon lehet feltálalni, szokta volt nagyapám mondani, és ebben nem ismert pardont. Ahogy semmi másban sem. Mindig mindent csak pontosan, úgy, ahogy abban a könyvben meg van írva. Persze azt a könyvet szerintem opin kívül még senki sem látta. De létezett, mert mindig erre hivatkozott. Ez volt az alap. Ebben voltak lefektetve a jogok és a kötelességek. A pontosan filozófiája. És ilyenkor, mikor vártam, hogy a leves ehetővé szelídüljön, opi előjött a soron következő történetével. Minden ebédhez akadt egy történet. Egy kiszámított, megmért, precíz történet. Amelynek volt eleje, közepe és vége. Néha még tanulsága is. A „minden ebédhez akadt egy történet” azért egy kicsit elharmarkodott kijelentés volt. Igaznak igaz, csak nem fedti a teljes valóságot, és hát féligazságokkal meg ne dobálózunk, mondaná opi. Minden ebédhez egy történet, ami néha megismétlődik. Mert annyi története, ahány ebédje, nahát annyija azért nincs az embernek. Még opinak sem.

– Fiam, erről még nem beszéltem neked. Mindez akkor történt, mikor... – szólott opi, miközben beleszürcsölt a levesbe.

Így kezdődött az aznapi beszéd, a szpícs, ahogy viszont apám mondaná. Egy történet, amit eddig a múlt és opi emlékezete elrejtett előlem. Feltehetőleg. Ezt sohasem le-

het tudni. Még az is kiderülhet, hogy a beharangozott mese már többször is elhangzott ebéd közben. Csak éppen most különleges előjelet kapott, hogy figyeljek. Hogy hallgassam. Más lehetőségem nagyon úgysem volt: a leves tűzforró, tehát enni nem lehet, s az asztaltól felállni, amíg opi be nem fejezte az ebédet, szintén nem lehet. Tehát, amit lehet: hallgatni. Odaadóan, figyelmesen, decens unokához mérten. Ezt a szót, decens, opitól tanultam. Nála ez már szuperlatívuszokat jelentett. Már ha megengedte magának valamivel kapcsolatban.

– A második világháború után, miután a vérmákt csúfos vereséget szenvedett, minket teljesen fel akartak számolni. Szavunk sem lehetett, csöndben kellett maradjunk. Azt mondták, mi voltunk a bűnösök. Mi, a folkszdájcsok. Mert kiálltunk a népünk mellett. Nem lehetett munkához jutni, míg aztán bekerültem valahogy egy iskolába irodalmat tanítani. Gyerekeket. Ott ültek velem szemben, nagy csodálkozó szemmel, s hallgattak. Nehéz volt, fiam, nagyon nehéz. Pár évvel azelőtt még az árokban feküdtem, és a német dicsőség lobogott a zászlónkon, s lőttem mindenre, ami megmozdult előttem. Most álltam a katedrán, puska helyett krétával a kezemben, és a német költészet csodájáról magyaráztam. Über allen gibfeln iszt rúh, ismételték a gyerekek, és mikor kiejtették a szót, gibfeln, nekem az árok jutott eszembe. Az árok és a megmerevedett kamarádok. Akik semmiről sem tehettek, akik mindvégig kitarottak a zászló alatt. Nekik is jó lett volna a rúhe. De nem így.

Opi ismét a háborúról beszélt, a háborúról és az azt követő évekről. Azóta eltelt majdnem ötven év. Már le lehetne szállni a háborúról, be lehetne fejezni. Már ezer-szer hallottam ezeket a történeteket. Az árok, a katonák, a nagy német eszme, a nagy német birodalom, a halhatatlanság és a hűség. Hősök. Háborús hősök. Ez opi világa, s ebből nem tud kilépni. S minden egyes alkalommal elmeséli. Hogy az árok, hogy a katonák, hogy kitarottak. Mások nem tartottak ki, mégis jobban jártak. Mások nem így csinálták, nem bizony, és most nem itt tartanak. Persze a folkszdájcsok, azok mindvégig. Mert ezt követelte a törvény, ezt követelte abban a bizonyos könyvben lefektetett törvény. És aztán azt mondja, nem így. Hanem hogy? Mit gondoltak, mikor odamentek? Mikor odafeküdtek a letámasztott puska mögé? Mi a francot gondoltak? Hogy a túloldalon nincs puska, csak kenyér? És megint csak kenyér? És aztán bekapták az első golyót, és a másodikat, s mind így. Míg végül megvolt a rúhe. Elég rendesen megvolt. Kakasleves volt, Frau Emma a tiszteletemre kakast vágott, és jó forrón tálalta. Éppen csak enni nem lehetett.

– A háború után elvittek minket, mindenkit, aki élt és mozgott. Mire valahogy magunkhoz tértünk, már Szibériában voltunk egy táborban. Tudod, fiam, semmink nem volt, semmink. A ruhánkat elvették, s kemény darócba öltöztettek. Reggel hideg kása, délben valami hideg lötty, amit levesnek hívtak, este száraz kenyér. Ennyi. Eleinte nap-hosszat ültünk a lágérben, nem csináltunk semmit. Vártunk. Hogy legyen valami. Aztán egy hónap múlva összegyűjtöttek minket, s mehettünk dolgozni. Először egy káposztaföldet kapáltunk. Reggel kihajtottak bennünket, kezünkbe nyomták a kapát, s kapálhattuk egész álló nap a káposztát. Álmomban akkoriban káposztamezőkön ébredtem, hosszú, végeláthatatlan káposztasorok között, amelyek tele voltak kukaccal, csak úgy hemzsegett tőlük a káposzta lapija. Egyedül álltam két sor káposzta között, néztem, ahogy a kukacok hersegetetik a zöld lapikat, s közben valahol a távolban az ég összeért a káposztafejekkel. Reggel hideg kása, délben valami hideg lötty, este száraz kenyér. Közben meg a kapa és a káposzta.

A kakas taréja ott úszkált a tányéromban, és a leves még mindig elviselhetetlenül forró volt. Megkavargattam, tologattam benne a kakashúst, a laskát, hogy hátha kihűl vég-

re, s akkor én is elkezdhetek enni. Opi kenyeret tört. Két kézre fogta a szelet kenyeret, kettétörte, majd azt is kettőbe. Egyik darabot megfogta, és beletunkolta a levesbe. Rátette a kanálra, lenyelte, hozzá egy adag húst kanalazott, majd azt is lenyelte. Újabb kanalazás, már csak a léből, és utána a jól ismert szörcsögés. Beleszürcsöltem a levesbe, a nyelvem ismét megégett, hát tovább kavargattam a kakaslevest. Közben két szörcsögés között opi tovább magyarázott. A lágerről, az elviselhetetlen kosztról, a patkányokról, a tetvekről. Bólogattam. Már majdnem harminc órája talpon voltam, átjöttem három határon, hegyeken, alföldeken és ismét hegyeken, és most ugyanott tartunk, ahol egy éve abbahagytuk. A láger és a patkányok. Esetleg később majd az iskola is sorra kerül. Valahogy semmi sem változott. Opi ott ült az asztalfőn, a támlás karosszékben, ingujja felgyűrve, bajszáról csorgott a kakasleves, és szörcsögött. Háta mögül omi tekintett ránk, ugyanazzal a tekintettel, mint tavaly vagy tavalyelőtt vagy azelőtt. Ismeretlen festő műve. Rezzenéstelen tekintettel nézte, ahogy Frau Emma a megszokott, csoszogós léptekkel behozta a levest, ahogy lassú mozdulatokkal kimérte, ahogy megigazította az eszcájgot a tányérok mellett, ahogy végigsimította az abroszt, ahogy elénk tette a kenyereskosarat, ahogy hátrább lépett, és várta, hogy opi beleszürcsöjljön a tűzforró levesbe, ahogy opi enni kezdett. Arányos arca időtlennek tűnt, haja szigorúan oldalra fésülve lapult, márványvonásai az évekkel egyre ismerősebbé váltak, s lassan kezdtem azt hinni, hogy valamikor ismertem. A szörcsögés és a történet nem halkult. Az igazat is mondhatnád, az igazságot, mert ez a történet megint csak töltelék, megint csak a színezett emlékezeted, és megint csak untatsz minket. Lehetnél végre őszinte, lehetnél végre az, aki egykor voltál. Mert már mindhárman jól tudjuk, hogy egyszer, mikor káposztát kapáltál túl az Urálon, mikor híg, ehetetlen lötyöt ettél ebédre, mikor éjjelenként szinte megfagyott benned a levegő, mikor reggelente vacogva ébredtél, mikor a nap végére majdnem összerogytál a fáradságtól, mikor, mikor, mikor, ezt mindhárman jól tudjuk, s azt is, hogy ekkor megérett benned a gondolat, hogy megszöksz, hogy elindulsz, hogy előtte két hétig csak patkányokra vadásztál, hogy legyen mit egyél az úton, hogy jégcsapot szopogattál a tajgán, hogy majdnem lefagyott a lábad, hogy egyszer utánad lőttek az egyik faluban, hogy elfagyott lábbal futottál keresztül a mezőn, hogy a nagy menekülés közben nem vetted észre a betemetetlen lövészárkot, hogy mire megláttad, már késő volt, hogy a golyók ott füttyültek a füled mellett, hogy akár meg is halhattál volna menekülés közben, hogy beleestél abba az árokba, és behupantál az ott felejtett szögesdrótba, hogy igazán te sem tudtad, hogy meglóttek vagy a szögesdrót tüskéi álltak bele a fenekedbe, amit aztán bőszen mutogattál nekem azon az első és a soron következő éjszakákon, hogy annak az ároknak köszönheted az életed, hogy beleestél, és nem rohantál tovább, hogy aztán napokkal később felkapaszkodj arra a tehervonatra, ami végül áthozott a határon, hogy ott lapultál a megfagyott cukorrépák között, hogy még évekkel később is hányinger kerülgetett, ha szóba került bármikor is a cukor, a répa vagy a cukorrépa, hogy mekkora hős voltál, hogy átvágtál Szibérián, az Urálon, hogy át a Kárpátokon, ezt mind igen jól tudjuk, Ludwig. Ezt mindhárman tudjuk. Lehetnél végre őszinte, lehetnél végre az, aki az után a mondat után lettél, hogy végre igazat mondj, hogy végre elmondd mindazt, amit csak ketten tudunk, hogy mindez semmit sem ér, hogy mindez teljesen lényegtelen, hogy mindez csak emlék, hogy semmi más, csak a felgöngyöltett múlt, ami már nem érdekli őt, s valld be magadnak, valld már végre be, hogy téged sem. Mert mindhárman tudjuk, hogy már jó ideje tanítottál akkor, mikor kiküldtek a helyi laptól egy újságíró, hogy írjon tudósítást a megtért szászokról, hogy írja meg, a szászok megbánták bűneiket, és elkezdték húzni az internacionalizmus pántlikás szekerét, hogy az újságíró igazából

semmit sem kérdezett, csak úgy ímmel-ámmal érdeklődött, vajon miért, Ludwig, hogy tudta, hogy nem húzod a szekeret, még csak nem is tolod, hogy te erre milyen büszke voltál, Ludwig, hogy aztán egyszer csak rád nézett barnás-zöldes szemével, és halkán megkérdezte: Herr Roth, mit érzett akkor, mikor ott feküdt az árokban, hogy mondtad neki, in alen vibfeln spüreszt dú kaum ájnen hauh, s hogy erre a frajrlájn elhallgatott, tollát letette maga elé az asztalra, és hallgatott, hogy sokáig ültetek ott némán, aztán nagyon lassan felemelte a fejét, bólintott, hogy aztán azt mondtá, értem, Herr Roth. Vajon miért, Ludwig?

Mindjárt elsírom magam ettől a nagyon megható és nagyon érzékeny jelenettől. Mindjárt. Opi mindig ezt csinálja, megideologizál mindent, ideológiát gyárt még a szőlőmetszéshez is. És összeköti az összeköthetetlen dolgokat, lehetőleg idézetekkel. Még hogy kaum ájnen hauh. Na éppen ez az a történet, amiről beszélni kéne. Éppen erről nem kéne hallgatni. Ez elől nem kéne a tűzforró leves szürcsölgetése mögé rejtőzni. És opi mindig ezt teszi, pont arról nem szól egy szót sem, ami érdekelne. Le merném fogadni, hogy most ismét megideologizálja az irodalomtanítást, a gyerekeket, akik a jövő nemzedékét jelentik, és mind így. Ez lesz. A jövő nemzedéke. Most aztán tényleg röhhögnöm kell. Szerintem opi engem sohasem sorolt a jövő nemzedékéhez. Pedig akkor láthatná, végre világosan láthatná, hová vezettek ezek az ideológiák, az elvarázsolt és felnagyított féligazságok. A szászok hatalmas dicsősége, kiváltságai és büszkesége. Rühellem, hogy mindig csak ez a büszkeség. A templomban pedig az az áhítatos arc, amivel éneklük a zoltárokat, meg hogy áldás földje a szülőföld. Egy nagy lófaszt áldás földje. Az lehetett volna, ha az ilyen öregek nemcsak a féligazságokat mesélik folyamatosan, hanem azt, ami tényleg volt. Mert most már lehet áldás földje, bőven termő vidék és minden, mi csodálatos és nagyszerű, ha már senki nem maradt itt. Most már lehet, főleg nélkülem.

Ludwig, mindhárman tudjuk, hogy a nő elment, és ott maradtál a gyerekekkel, az irodalommal és a tudattal, hogy valaki talán megértett, hogy kaum ájnen hauh, hogy ennyi történt, és igen, tudjuk, hogy két hét múlva ismét megjelent, hogy azt hitted, újabb interjú következik, hogy míg bevezetted a szobádba, már végig is gondoltad, mit fogsz mondani, hogy dí főgellájn svájgen im válde, hogy ezzel nyitottad mosolyogva a beszélgetést, hátha a frajrlájn felveszi a fonalat, és ott tudod folytatni, ahol abbahagytad, hogy Herr Roth, legyen szíves, hagyja abba a sületlenségeket, mindez engem nem érdekel, mert tudom, hogy nem őszinte velem, hogy a frajrlájn kitört, hogy nem volt kíváncsi a féligazságokra, hogy a szeme összeszűkül, arcizmai megmerevedtek, és mindez hideg márvánnyá állt össze amúgy kedves arcán, hogy akkor szóhoz sem jutottál, hogy ültél ott leforrázva, s lassan kezdted megérteni, miért jött vissza az a nő, hogy a nő mindent tudni akart, úgy, ahogy volt és történt, hogy te feszengtél, nem találtad a helyed azon a széken, hogy erre a frajrlájn gúnyosan elmosolyodott, nem, Herr Roth, ha ez megnyugtatta, nem írom meg, nem azért jöttem.

A kakastaréj még mindig ott úszkált előttem, ha néha opi két szörcsögése között megkevertem a levest. Átlibeggett egyik oldalról a másikra, csónak szeli így a Boden-tó vizét, óvatosan, megfontolt evezőcsapásokkal irányítja a csónakos, nem akarja elérni soha a túlspartot, talán nem is hiszi, hogy létezik, hogy van odaát valami, néha abbahagyja az evezést, maga mellé fekteti az evezőket, és nézi, nézi a fodrozódó vizet, az arcot, ami szembenéz vele, keresi saját tekintetét, ami visszanéz keserűen a mélyből, keserűen és intón, ilyenkor újra evezni kezd, megmártja az evezőket a jéghideg vízben, ismét megáll, ismét maga mellé teszi az evezőket, ismét lenéz, keresi visszanéző tekintetét, keresi a fodrozódó emlékeket, amelyek óriási farkcsapásokkal elúsznak a csónak

alatt, ezüstös pikkelyeiken megcsillan a fény, de már nem kavarnak örvényt, már csak szinte imbolygó, billegő vonaglások látszik, árnyékuk vetül a felszín felé, s a csónakos hiába mereszi a szemét, a tó hideg, elsimuló felszíne alatt már csak a mély felé vonagló farkcsapást látja, s már semmit sem lát, a tekintetét sem, s a csónakos a csónakkal ott imbolyog billegve a tavon. S a leves még mindig forró, ehetetlen, opi szörcsög, és a kakastaréj visszaindul, kicsit imbolyogva a tányér másik széle felé.

Ludwig, mindhárman tudjuk, hogy a frajlájn miért jött vissza, hogy te nem értetted, mit is akar tőled, nem akartad érteni, hogy nem akarta, hogy újra és újra belekezdjél abba a végtelen történetbe, hogy hogyan és miként szöktél haza Szibériából, hogy ott kapáltad reggeltől késő estig a káposztát, hogy etted a hideg, ehetetlen lötytöt, hogy éjjelente káposztaföldről álmodtál, mindhárman tudjuk, hogy a frajlájn mindezt nem akarta hallani, hogy nem akarta tudni, hogy arra volt kíváncsi, mindezt miért hiszed, miért hiszed a legendákat és mítoszokat, miért akarod áltatni magad, mikor tisztán látod, hogy mindez illúzió, hogy az egész nem több egy nyolcszáz éves álom szétfoslásánál, hogy az egész álom volt, hogy könnyebb lenne mindezzel szembenézni, hogy erről kellene meggyőzni a padokban ülő diákokat, hogy már senkit sem érdekelnek a vérbe fagyott kamarádok, hogy senkit sem érdekel miháel vájsz hősiessége, roth kivégzése, hogy mindez már csak foszló szövet, lyukas, s maholnap annyit sem ér, mint az utolsó kapcarongy, amit gyerekként a lábadra csavartál, mindhárman tudjuk, hogy nem akartad ezt megérteni, dühös voltál a frajlájnrá, hogy mindezt felkavarta, hogy nem érdekelte a háború, a dicsőség, hogy csak rád volt kíváncsi, hogy az embert akarta látni, téged, aki csak ültél a széken, meredten bámultad szoborszerű tekintetét, s lassan megértetted, hogy mit tettél magaddal. Ludwig, mindketten tudjuk, hogy ez a gyerek nem hülye, hogy már nem is gyerek, hogy látja, amint lassan kettétöröd a kenyeret, amint beletunkolod a levesbe, amint húst falsz hozzá, amint utána felszürcsölöd a levest, látja, amint elrejtőzöl, amint két szörcsögés közben előadod a történetet, amit a frajlájnnak is előadtál, Ludwig, ez a gyerek mindent lát, hiába teszel úgy, mintha nem látnád, hiába teszel úgy, mint annak idején a frajlájnnal, hiába keresed a kibúvókat, mert lát, lát téged, látja, hogy elbújsz, s előbb-utóbb megunja a történeteidet, megunja a féligazságokat, megunja az utazást, megun mindent, ami már nem köti ide, Ludwig, ez a gyerek a te véred, a tiéd, te is tudod, ő is tudja, és nem azért van itt, mert újra és újra hallani akarja a szibériai történeteket, hogy hogyan zuhantál a szögesdrótbá, nem érdekli a rojtosra szagattott segged, az elesett kamarádok, Ludwig, ez a gyerek miattad van itt, egyedül miattad, rád kíváncsi, és nem a történeteidre, arra a mondatra kíváncsi, amit a frajlájntól kaptál, mert ugye mindig így szólítottad, hogy frajlájn, mindig így nevezted, kezdetektől fogva így hívtad, így gondoltál rá álmaidban, vagy mikor a kisszobában a fotel mögött kiverted a farkad, mikor már többé nem tudtál hazudni magadnak, mikor többet nem gondoltál már a szibériai erdőre, mikor már nem érdekelt a dicsőség, a zászló, mikor már rájöttél, hogy csupán ember vagy, se több, se kevesebb, egy ember a többi közül, Ludwig, ez a gyerek erre kíváncsi, ez a gyerek szintén egy ember, se több, se kevesebb, és hiába építed neki a már ledöntött mítoszaidat, hiába rakod halomba, magas toronyba az elfoszlott emlékeket, ledőlnek újra, mint a csutából épített vár, ledönti őket, mert nem akar mást, csak látni téged, ahogy a frajlájn sem akart mást, csak látni azt, aki vagy, aki aztán lettél, most se legyél más, nézz végre szembe velem és velem is, hiszen azóta háttal ülsz nekem, átültél az én helyemre, mindig háttal, sohasem fordulsz felém, sohasem nézel a szemembe, Ludwig, azt hiszed, nem vettem észre, azt hiszed, nem látlak, és ezt a gyerek is látja, hát mesélj neki a frajlájnról, meséld el, hogy vártad a vonagnál, hogy sohasem beszéltél róla senkinek, hogy

imádta a gyöngyvirágot, hogy ledöntötte az összes mítoszodat, és közben újakat épített, hogy imádtad, ha hozzád ért, hogy megremegtél, mikor megláttad, mikor kibontotta a haját, és föléd hajolt, mikor forró és nedves öle magába fogadott, mikor semmi-vé foszlottál a tekintetében, meséld el neki, Ludwig, a mi vérünk, a lányunk vére, joga van tudni mindezt, hogy mindennap kimész a frajlájnhoz a temetőbe, hogy mindennap leülsz a sírja elé, leülsz a gyöngyvirágokkal benőtt sírhoz, és minden egyes nap úgy sírsz a síromnál, mint aznap.

Opi befejezte a szörcsögést és a történetet is, mindenki meghalt, kihalt és elhalt, lassan már csak ő maradt egyedül. Rendíthetetlen nyugalommal ült a székében, még csak nem is pislogott, kihúzott derékkal, mint ahogy abban a nagy és poros könyvben meg lehetett írva. Az utolsó oldalak valamelyikén, bizonyosan egy megfakult ábra vagy kép is mutatta, hogy így ül az utolsó szász az asztalnál: közel nyolcvanévesen, kihúzott derékkal, Ferenc Jóska-szakállal, rendíthetetlen arccal, mint valami kibaszott csingacs-guk az észak-amerikai ormok fölött, rendben tartott kefefrizurával, acélos tekintettel. És addig ül a székén, míg a nehézség le nem szedi onnan, mert az ilyen nem ismer sem embert, sem Istent. Ültünk, előttem a már kihűlt leves, az elsüllyedt kakastaréj, elment az étvágyam a nagy hősiességtől, a még nagyobb dicsőség tudatától, s lassan kezdett a fáradtságtól lekoppanni a szemem, már rég nem láttam opit a karót nyelt tartásával, csak a tányért, azt a rohadt tányért a hideg levessel. Ekkor opi elvette az odakészített szalvétát, letörölte a száját, hátrahajlolt a székét, és felállt.

– Menjünk, fiam, menjünk ki a temetőbe – adott mattot opi az utolsó pillanatban, és elindult az előszobába, ahol felvette a kabátját. Már csak ez hiányzott, már csak a hő-sök sírja, az elesett katonák emlékműve hiányzik a mai napból, hogy ott álljunk előtte, hogy nézzük a névsort, az ábécébe szedett neveket, melyek mögött valaha minden biz-zonnyal remek emberek emelkedtek, remek szászok, akik hittek a lobogóban, az eszmében és a dicsőségben, és elhullottak a harcban, mert a legjobbak mindig elhullnak. Men-jünk, menjünk a temetőbe, mert akkor ott újra leborulok a szász nemzet nagysága előtt, és természetesen opi nagysága előtt. És megcsókolom a nagy, szent anyaföldet.

Szálínger Balázs

LÉLEKVESZTŐ

Igen-igen, ez lélekvesztő,
Alatta-fölötte tényleg mélység,
Viszi mögötte ébredt kényszer,
Amiről nincs több, nincs élményem.

Fölöttem áll a Holdnak látszó,
Alattam annak olvadt húga,
Melyiket lássam jobbnak, mindegy:
Egyikről se lesz több élményem.

Most kéne tudnom, mit láthattam
Magam előtt, hogy itt álltam meg,
Mért ez a pontja nyilvántartott
Annak, amiből nem lesz még egy.

MILYEN SZISZTÉMA SZERINT

Milyen szisztéma szerint ürülnek
Ki legtermékenyebb farkasaink,
Milyen ürüggyel lesznek kövérek,
Szalonvad illem meddig úzheti
A forradalmárt, tovább-e, mint hogy
Rendszerbe áll, ezt találgatom.
És te, a belső hang, ha zuhannék,
Alám állnál-e tanácsaiddal?
Ha válaszolsz, hát ne úgy kezd végre,
Ne mondd, hogy gyermek,
nem hiszem el.

k.kabai lóránt

JÖTTMENT

felugrottam minap az ördöghöz én is pár percre.
„mit magolsz, meszes?” – kérdeztem elsőre.
nem tetszhetett neki belépőm, leköpött.
„nem ezt kérdeztem, hanem hogy mit magolsz, meszes?”
– kezdtem újra, nagy kokit adott, de szót sem szólt.
leültem és vártam, mi történhet, ha már ilyen jól elvagyunk.

csak nézett, mélyen a szemembe, fáradt volt tekintete.
cigaretára gyújtott, megkínált, „ital nincs?” – kérdeztem,
pillantásával mutatta, hol az üveg, pohár nem kell.
rám fújta a füstöt, sanda tekintete gúnyosba hajlott;
ráfújtam a füstöt, gyáva tekintetem megalázkodott.
vártam, mi lesz még, ha már ilyen jól elvagyunk.

nézett, bandza szemével egyre mélyebbre túrt bennem,
 éreztem, tekintete minden gondolatom átkutatja.
 elvette tőlem az üveget, meghúzta, visszaadta,
 újra rágyújtott, újra ivott, rágyújtottam, ittam.
 mondhatna valamit, vagy legalább ütne még egyszer meg,
 várakoztam, ha már ilyen jól elvagyunk.

ivott és dohányzott, ittam és dohányoztam,
 kezdtem megalázkodóból szánalmassá válni.
 szemének tompa fénye egyre szürkült,
 szemem üveges tompasága egyre szürkült,
 és majd egyszer csak énekelni kezdett,
 boráztatta baritonján, ha már ilyen jó elvagyunk:

„a mókus őrs egy démonraj, veled hál és veled jár,
 velük csupa móka vár, ne gondold, hogy viccelek.”
 hangütésén megdöbentem, de nem nagyon,
 csak csupán rémisztő volt hallani víg zengését,
 magabiztos élcélődését, bár miért is ne beszélhetnék erről,
 ugye, most, ha már ilyen jól elvagyunk.

„a mókus őrs nem koboldkórus – folytatta –,
 azzal talán még ellennél. a mókus őrs hazavág,
 de tényleg, igazából egy se mókus.”
 csakugyan nem viccel, ugrottam föl, ő meg röhögött.
 rágyújtott, megkínált, kezembe adta az üveget,
 tekintetével leültetett, ha már ilyen jól elvagyunk.

és csak énekelt tovább kedélyesen nekem a szentem:
 „utolsó geci mind egy szálig, de többnyire adják a jóarcot.
 most viszont nagyon elégedetlenek, hát dolgoznak.”
 „nincs futó, aki kifutná belőlem őket.
 nincs isten, ki megszabadítana tőlük.”
 – énekeltem vele, ha már ilyen jól elvagyunk.

ivott és dohányzott, ittam és dohányoztam,
 megalázkodóból végképp szánalmassá váltam.
 felugrottam újra, pedig csak most jött a vége a dalnak:
 „minden nő kurva. stimmt.” ittam, dohányoztam.
 aztán végre menekülőre fogtam, de még utánam szólt:
 „gyere máskor is, ha már ilyen jól elvagyunk!”

SÚLY ÉS A LÖVÉS

átírt születésnap levél

szertettednek isten kell.
és tudod, aki keres, az úgyis talál.
jöttmenteket istenné növeszt rajongásod,
mely már eleve egy istenre lett szabva.
istenkereső, istentaláló, te.
aki erre kényszerített, apád,
istennek szorított a súlyával,
ezzel húzta meg a ravaszt.
a torkolattűz villanásában láthatod teljes életed.
telibe kapod makulátlan pályafutásod
egy iszonyú sebességű golyó dühével,
mely erejéből mit sem veszít.
a kiválasztottak, a halandóbbak
szűken élnek túl a becsapódást.
(ideiglenes vagy kitalált, színüres aurák.)
röppályádon hanghatársértő események,
súrlódás alig se érint.
de könnytől összetapadt
papírzsebkendő-csomóid belsejében,
esti pánikrohamaid mélyén,
a néha így, hol meg úgy vágott,
fésült vagy festett hajad alatt,
a gondosan elkészített,
majd kidobott süteményekben,
a lassan szűnő sírásrohamok mögött,
vagy pedig ott, ahol a golyó látszólag visszapattant,
eltéríthetetlen vagy.
érinthetetlen.
nem dörzsöl fel semmi sem.
köpenyed aranyból, nikkellel futtatott ezüstműből,
platinából, krómozott nemesacélból,
majdnem tökéletes szkafander.
röppályád eszményi, akárha az éterben,
súrlódás alig se érint.
ornnyergeden pici heg, himlőszántás,
vagy a vontcsövű fegyver
spirális huzagolása ejthette,
mely megpördült tengelyed körül,
hogy a lehető legpontosabban találj célba.
valódi célpontod eközben mögöttem bújt meg,
ott magaslik alakja, onnan vetül rám árnyéka;
apád, isten, füstölgő fegyverrel.
észre sem vettem, hogy eltaláltak.

homály, köd, sötét felhők gyülekeznek,
míg átosonsz rajtam,
hogy végül belemerülj egy isten szívébe.
a megfelelő ember,
egy rátermett samuráj
puszta kézzel elkapna röptödben,
kicsit hűtögetne tenyerében,
majd már csak melegen tartana,
isten nélkül, nyomasztó súly nélkül,
boldog nyugalomban.
én jó, ha elkaptam néhány pillanatot,
épp csak megérintve
hajad, bőröd, ajkad, hálóinged.

Horváth Elemér

VILLÁSREGGELI OÁZISBAN

ha engem kivégeznek 56-ban
ezek a pálmaágak nincsenek
de leléptem és életben maradtam
a többi mind ebből következett
nem látok benne se gondviselést
se különös emberi végzetet
tudomásul veszem a tényeket
szépítgetés nélkül jéghidegen
lehet hogy nagybetűs történelem
s lehet hogy banalítások sora
megyek és nem érdekel hogy hova
beszédes pálmaágak lengenek
élek írok baszok reggelizek

ESTE A NIRVÁNÁBAN

a holtakat a tömegsírba húzták
a helyi halászt éppen úgy
mint a hamburgi turistát aki
a homokon habermast olvasott
amikor megölte a szökőár

az öreg buddha épségben maradt
 relatíve fiatalon
 nepálból importált talapatán
 hihetetlenül derűs mosolya
 pásztázza a trópusi pusztalást
 mint őt a londoni operatőr
 képek az esti hírekből
 közelebből nem érint a dolog
 sajnálkozom s hátradőlök a fotelban

Allen W. Wood

A HAZUGSÁGRÓL¹

Erdélyi Ágnes fordítása

Kantnak a hazugságról vallott szigorú nézeteit rendszerint úgy idézik, mint ami miatt okkal gondoljuk, hogy valami alapvető baj van a kanti etikával. Néhány állítása olyannyira túlzónak látszik, hogy a témával foglalkozó legtöbb kantiánus igyekszik elhatá-

¹ A szerző *KANTIAN ETHICS* (Cambridge University Press, 2008) című könyvének 14. fejezete. A hivatkozások rövidítése a következő. A zárójelben megadott Kant-hivatkozásoknál első helyen mindig az *IMMANUEL KANTS SCHRIFTEN, Ausgabe der königlichen preussischen Akademie der Wissenschaften* (Berlin, W. de Gruyter, 1902–) adatai szerepelnek. Rövidítések:

- EF – ZUM EWIGEN FRIEDEN. EIN PHILOSOPHISCHER ENTWURF (8. kötet)
 G – GRUNDLEGUNG ZUR METAPHYSIK DER SITTEN (4. kötet)
 KpV – KRITIK DER PRAKTISCHEN VERNUNFT (5. kötet)
 MS – METAPHYSIK DER SITTEN (6. kötet)
 MVT – ÜBER DAS MIBLINGEN ALLER PHILOSOPHISCHEN VERSUCHE IN DER THEODICEE (8. kötet)
 R – RELIGION INNERHALB DER GRENZEN DER BLOßEN VERNUNFT (6. kötet)
 VA – ANTHROPOLOGIE IN PRAGMATISCHER HINSICHT (7. kötet)
 VORLESUNGEN ÜBER ANTHROPOLOGIE (25. kötet)
 VE – VORLESUNGEN ÜBER ETHIK (27. kötet)
 VP – [VORLESUNGEN ÜBER] PÄDAGOGIK (9. kötet)
 VRL – ÜBER EIN VERMEINTES RECHT AUS MENSCHENLIEBE ZU LÜGEN (8. kötet)

A második helyen a magyar kiadások adatai szerepelnek. Rövidítések:

- A – AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSE. (Berényi Gábor fordítását átdolgozta, a jegyzeteket összeállította, a bevezetést, a szövegelemző összefoglalásokat és a befejező kitekintést írta Tengelyi László.) Raabe Klett Kiadó, 1998.
 AI – ANTPOLÓGIAI ÍRÁSOK. (Összeállította, fordította és a szerkesztői jegyzeteket írta Mesterházi Miklós.) Osiris/Gond, 2005.
 EM – AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJA. (Fordította: Berényi Gábor.) Gondolat, 1991.
 GyÉK – A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJA. (Fordította: Papp Zoltán.) Ictus, 1998.
 ÖB – AZ ÖRÖK BÉKÉRŐL. (Fordította Mesterházi Miklós.) In: Kant: TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK. Ictus, 1995.
 TPK – A FILOZÓFIA MINDEN TEOLÓGIAI PRÓBÁLKOZÁSÁNAK KUDARCÁRÓL. (Fordította Mesterházi Miklós.) In: Kant: TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK. Ictus, 1995.
 V – A VALLÁS A PUSZTA ÉSZ HATÁRAIN BELÜL. (Fordította Vidrányi Katalin.) Gondolat, 1974.

rolódní tőle, mondván, hogy ezek nem (vagy nem szükségképpen) következnek Kant alapelveiből. Ebben az írásban valamelyest én is elhatárolódom, amennyiben részben megkérdőjelezem, hogy a híres példa, „a gyilkos a kapuban”, valóban összeegyeztethető azokkal az elvekkel, amelyeket Kant szorgalmaz. De a fontosabb állításom az, hogy amit Kant a hazugságról mint az önmagam iránti etikai kötelesség sérelméről mond, annak egy részét inkább jogos retorikai túlzásnak, semmint szó szerint veendő tanításnak kell tekinteni. Mindent összevetve mégis úgy érvelek, hogy Kantnak az igazmondásról vallott nézetei indokolhatók vagy legalábbis védhetők, ha nem is magától értetődők. Főként azért teszem ezt, mert szerintem felfogásának egynémely elemét – különösen a rövid és híres (vagy hírhedt) késői, ÜBER EIN VERMEINTES RECHT AUS MENSCHENLIEBE ZU LÜGEN (ARRÓL AZ ÁLLÍTÓLAGOS JOGUNKRÓL, HOGY EMBERSZERETETBŐL HAZUDJUNK – 1797) című írásban kifejtett nézetét – csúfosan félreértették. Első lépésben ezt a félreértést fogom tisztázni.

1. Szándékosan hamis kijelentések

Kezdjük egy elemi terminológiai kérdéssel. A „hazugság” (*Lüge, mendacium*) Kantnál terminus. Szándékosan valótlan állítást jelent, amely *ellentétes a kötelességgel*, kiváltképpen valamilyen *jogi* kötelességgel. Ha a szándékos valótlanítás nem ütközik jogi kötelességbe, *falsiloquium* a neve. Ezt a terminust itt az egyszerűség kedvéért „nem-igazságnak” fogom fordítani (MS 6: 238 lj., magyarul: EM 334 lj.; VE 27: 447). Kant szóhasználatában tehát analitikus ítélet az, hogy a hazugság ellentétes a kötelességgel, és ennélfogva hazudni mindig helytelen. (Valójában egyetlen lehetséges kivétel van ez alól, a „szükséges hazugság” esete, melyet később fogunk tárgyalni.) Az viszont egyáltalán nem analitikus, hogy minden nem-igazság ellentétes a kötelességgel (vagyis helytelen), és Kant nem is hiszi, hogy mind az volna. Analitikus igazság ugyan, hogy hazudni ellentétes a kötelességgel, ám ez nem mond semmit arról, hogy milyen feltételek mellett válik egy nem-igazság hazugsággá. Így hát nem is következik belőle sem szigorú, sem laza erkölcsi felfogás az igazmondásról.²

Amit következő lépésként fontolóra kell vennünk, nem terminológiai kérdés. Kant kétféle (és csak kétféle) kötelességgel kapcsolatban vizsgálja a szándékos valótlanítás tilalmát. A szándékos valótlanítás vagy egy *jogi* kötelességbe, vagy egy önmagunk iránti tökéletes kötelességbe ütközik (ettől persze még Kant szerint sok hazugság ütközhet egyszerre mindkét kötelességbe). Itt először azt vizsgáljuk, amikor a hazugság egy jogi

Egyéb művek:

Rawls, TCR – John Rawls: TWO CONCEPTS OF RULES. *Philosophical Review* 64 (1955). 3–32.

Rousseau: ÉRTEKEZÉS – ÉRTEKEZÉS AZ EMBEREK KÖZÖTTI EGYENLŐTLENSÉG EREDETÉRŐL ÉS ALAPJAIRÓL. In: Rousseau: ÉRTEKEZÉSEK ÉS FILOZÓFIAI LEVELEK. (Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: Ludassy Mária. Fordította: Kis János.) Magyar Helikon, 1978.

Sidgwick – Henry Sidgwick: THE METHODS OF ETHICS. Indianapolis, Hackett, 1981.

² Hasonló következményekre vezet, ha elfogadjuk azt a kikötést, hogy a „gyilkosság” kifejezés egyenértékű „a másik ember törvényellenes megölésével”, mint ahogy Kant teszi, amikor *homicidium dolosum*-ként jellemzi a gyilkosságot (MS 6: 336, 422; magyarul EM 444, 536). Ekkor analitikus és ennélfogva kivétel nélkül minden esetben igaz lenne, hogy a gyilkosság törvényellenes cselekedet. De ez egyáltalán nem szabná meg, hogy mikor tekintjük az emberölést törvényellenesnek, mint ahogy azt sem, hogy mikor számít a gyilkos tett emberölésnek. Az ugyan analitikus, hogy a gyilkosság mindig törvényellenes, de ebből nem következik sem az, hogy szigorúak, sem az, hogy lazák a gyilkolásra vallott erkölcsi nézeteink.

kötelességet sért, és utána vesszük szemügyre a hazugságot mint egy önmagunk iránti tökéletes kötelesség sérelmét.

Ez újból eszünkbe idézi Kant alapvető megkülönböztetését jog és erkölcs között. Az ALAPVETÉS-ben levezetett morális alapelv (minden megfogalmazásában) az erkölcsi kötelesség elve. A jogi kötelességek azonban más elv alá tartoznak: „*Jogos az a cselekedet, amelynek vagy maximájának nyomán bárki önkényének szabadsága valamely általános törvény szerint együtt állhat fenn bárki más szabadságával.*” (MS 6: 230, EM 326.) Nem világos (és a Kant-irodalomban vitatott kérdés), hogy a jog elve a morális alapelvre épül-e, vagy független tőle (nekem, mint azt másutt kifejtettem, az utóbbi az álláspontom).³ Kant felfogása szerint azonban valamennyi jogi kötelesség etikai kötelességet is teremt, mivel a minden embert megillető szabadság veleszületett jogának tiszteletben tartása (az *emberiség önmagában való cél mivoltának* formulája szerint) az emberiség jogán alapuló etikai kötelesség (MS 6: 237, EM 332).

Mivel a hazugság tiltása, ha a hazugságot jogi kötelességbe ütközőnek tekintjük, inkább jogi, semmint etikai kérdés, Kant számára nem magától értetődő gondolat, hogy megpróbálja levezetni ezt a kötelességet a morális alapelvből (annak bármely megfogalmazásából), mint ahogy ezt az e tárgyban létező szakirodalom nagy része próbálja – mondjuk, amikor a tiltást az ALAPVETÉS-ben tárgyalt hazug ígéret példáján vizsgálja (G 4: 402–403, 422, 429–430, magyarul: A 27–28, 43–44, 48–49).⁴ Szerintem ez a hiba már önmagában érvénytelenné teszi a szakirodalomban található legtöbb érvet, akár a hazugsághoz való jogról szóló Kant-tanulmány értelmezésének, akár egyenest az igazmondásról szóló voltaképpeni kanti felfogás kifejtésének tekintik őket.

Nem minden szándékosan hamis állítás hazugság abban az értelemben, hogy jogi kötelességbe ütközik. Sok ilyen állítás pusztán nem-igazság. Ahhoz, hogy megértsük, hogyan válhat egy nem-igazság „hazugsággá” (abban a terminológiai értelemben, hogy jogi kötelességbe ütközik), meg kell értenünk a szakterminológia egy másik kulcsfontosságú elemét – a „*kijelentés*” vagy „*nyilatkozat*” (*Aussage, Deklaration*, latinul: *declaratio*) terminust. Kant szóhasználatában ezek a terminusok mindig olyan kontextusban elhangzó állításokra utalnak, amelyekben mások fel vannak jogosítva (*befugt*), hogy szavatolják vagy támasszák alá annak igazságát, amit mondtak, és e jognál fogva kezekedjenek a beszélő megbízhatóságáért, azaz amelyben tipikusan büntetőjogi felelősségre vonás vagy polgári kártérítés alá tartozik, ha tudatosan hamis, amit mondtak.

³ Lásd: KANT'S ETHICAL THOUGHT (New York, Cambridge University Press, 1999), 322–323.; THE FINAL FORM OF KANT'S PRACTICAL PHILOSOPHY, in: Mark Timmons (ed.): KANT'S METAPHYSICS OF MORALS: INTERPRETIVE ESSAYS (Oxford, Oxford University Press, 2002), 5–10. Az ellenkező nézetet lásd Paul Gruyer: KANT'S DEDUCTIONS OF THE PRINCIPLES OF RIGHTS, megtalálható ugyanebben a kötetben, 23–64. Nem hiszem azonban, hogy az állítások, melyeket itt megfogalmazok, függenek attól, melyik oldalon állunk a vitában, legalábbis amíg abban egyetértünk – ami kétségbevonhatatlan –, hogy a jogi (*Rechts-*) kötelességek és az etikai (*ethische*) kötelességek két külön szférához tartoznak az erkölcsök (*Sitten*) egész kanti elméletében.

⁴ Nem azt mondom, hogy lehetetlen ily módon nézni a jogi kötelességeket, és Kant úgy is gondolja, hogy vizsgálhatjuk az emberek jogainak sérelmét ilyen módon, legalábbis az *emberiség önmagában való cél mivolta* formulájának illusztrálása céljából (G 4: 430, A 48–49). Ám ez – mivel összezagyválja a dolgokat, amikor csak annyiban vesz figyelembe egy jogi kötelességet, amennyiben az példát nyújt egy erkölcsi alapelvre – nem szabatos módja az ilyen kötelesség bemutatásának. Azt hiszem, ez az oka annak, hogy maga Kant sem AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁ-ban, sem etikai előadásaiban, sem pedig a hazugsághoz való állítólagos jogról szóló késői írásában nem tárgyalta soha a mások iránti kötelességbe ütközőként – az *általános törvény* vagy az *emberiség önmagában való cél mivolta* formulájához kapcsolva – a hazugságot.

A hazugsághoz való jogról szóló tanulmány olvasói rendszerint nem veszik észre, hogy Kant számára az *Aussage* és a *Deklaration* (jogi kontextusban használt) szakkifejezés. Pedig ez teljesen világos abból, ahogy írásaiban, kiváltképpen Az ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁ-ban, mindvégig következetesen használja a terminust (KpV 5: 44, magyarul: GyÉK 58; MS 6: 254, 258, 304, 366, EM 353, 358, 408, 475–476). Olykor az „*ünnepélyes*” (*feierlich*) jelzőt fűzi a „*kijelentéshez*”, hogy ezzel kiemelve a terminus különös jelentőségét (R 6: 159, magyarul: V 307; MS 6: 272, 304, EM 373, 408). A kijelentés vagy nyilatkozat egyik paradigmaticus esete az eskü alatt tett állítás a törvénszéken, ahol ez bizonyítéknak számít (KpV 5: 44, GyÉK 58; MVT 8: 268, magyarul: TPK 160; MS 6: 272, EM 373). A másik tiszta eset lenne a szerződés szövegében foglalt ígéret vagy garancia (MS 6: 254, 272, EM 353, 373). Ám mivel a kanti etikában a jog az erkölcsök (*Sitten*) tágabb racionális rendszere, amely megalapozza a pusztán tételes törvényeket és az általuk szavatolt érvényesíthető jogokat, a kijelentések vagy nyilatkozatok nem korlátozódnak csupán a sajátos jogi következménnyel bíró állításokra. Kant szerint például nyilatkozatnak számít, ha valaki ünnepélyesen megvallja a hitét (R 6: 159, magyarul: V 307; MVT 8: 268, TPK 160).⁵

A kijelentéseknek vagy nyilatkozatoknak igaznak kell lenniük. Kant szerint a legfőbb alapelv, amely a jogi köteleességekbe ütközőnek tekintett valótlanlás tilalmát vezérli, a következő: *A szándékosan valótlan kijelentés vagy nyilatkozat mindig hazugság, vagyis mindig jogi köteleességbe ütközik.* Ez főleg olyan esetekre alkalmazható, amelyekben a valótlanlás megfoszt valakit valamitől, ami jogosan az övé – ilyen lehet valami, amit birtokol vagy a jog szerint őt megillető döntési szabadság. „*Jogi értelemben (im rechtlichen Sinne) csak azt a nem-igazságot szabad hazugságnak nevezni, amelyik közvetlenül megrovídti a másik ember jogát; például ha hamisan azt állítjuk, hogy szerződést kötöttünk valakivel, mert így akarjuk megszerezni azt, ami az övé (falsiloquium dolosum)*” (MS 6: 238n, EM 334 lj.). Az ilyen hamis kijelentés, illetve nyilatkozat vagy „törvényellenes nem-igazság” szemben áll a pusztán nem-igazsággal, azaz az olyan valótlanlással, amely nem von maga után jogsértést: „*[ilyen] az a felhatalmazás is, hogy megtegyük másokkal szemben azt, ami önmagában nem rovídti meg őket a sajátjukban, még ha ők nem is törődnének vele; ugyanígy, egyszerűen közölhetjük velük gondolatainkat, elmesélhetünk vagy megígérhetünk valamit, mondhatunk igazat,*

⁵ Néhányan, akikkel megvitattam a témát, ezt furcsának találták. Miért kellene a vallásos hit megvallását kötelező érvényűnek tekinteni, és mi jogosíthat fel másokat, hogy megbízzanak benne? (Nem változtathatjuk meg szabadon vallásos hitünket? Kényszeríthet bennünket bármi is, hogy megmaradjunk annál a vallásos hitnél, amelyet egyszer a magunkénak vallottunk?) Az én válaszom erre az, hogy a vallásos hit megvallása Kant értelmezésében a legünnepélyesebb vallomás, amelyet egy ember tehet. Talán csak egy olyan korban tűnik Kant feltevése megkérdőjelezhetőnek, amelyben a vallás már sok ember számára egyáltalán nem komoly ügy. A vallási meggyőződések – ha egyáltalán jelentenek valamit – kétségkívül bizonyosfajta, a hit által megkövetelt cselekedetekre kötelezik azokat, akik ezeket a meggyőződéseket vallják. Szabadon megváltoztathatjuk vallási meggyőződéseinket, de amíg egy bizonyos hitet a magunkénak vallunk, addig mások joggal bíznak benne, hogy azoknak a meggyőződéseknek megfelelően élünk, amelyekről ünnepélyesen kijelentettük, hogy oszttjuk őket. Tegyük fel például, hogy az egyik vallásban fontos szerepet játszik az a meggyőződés, hogy más vallásokkal szemben toleránsnak kell lenni. Ekkor az, aki e valláshoz tartozónak vallotta magát, egyben azt is kijelentette, hogy türelemmel fog viselkedni azok iránt, akik más vallásokhoz tartoznak, és azok joggal várnak toleráns viselkedést tőle. Ha mégis részt vesz más vallások üldözésében, az éppúgy alapvető jogelvébe ütközőnek tekinthető, mintha valaki ígéretet tesz, és aztán megszegi.

lehetünk őszinték, de hazudhatunk és be is csaphatjuk őket (veriloquium aut falsiloquium), mert csakis rajtuk múlik, mit akarnak elhinni nekünk és mit nem” (MS 6: 238, EM 334).

Hogy melyikünkön – rajta vagy rajtam – múlik-e, hogy hisz nekem vagy sem, azt az dönti el, hogy jogügyletekkel kapcsolatban őt terheli vagy engem terhel a felelősség azért, hogy elhiszi, amit mondok. Ha például minden kötelezettség nélkül informálalak róla, hogy a kocsimban 35 000 mérföld van, és te ennek alapján lépsz valamit, akkor ez rajtad múlik, és te viseled a felelősséget érte. De ha egy adásvételi szerződésben állítom, hogy a kocsni 35 000 mérföldet futott, holott valójában 135 000 mérföld van benne, akkor beperelhetsz, és én leszek hibáztatható minden további lépésért, amelyet a nyilatkozatom alapján teszel.

A jog elvének megfelelően valamennyi jogi kötelesség alapja az általános törvények szerint mindenkit tetszése szerint megillető külső szabadság védelme. Ami jogilag az enyém, az magában foglalja a birtokot (MS 6: 260–270, EM 359–371), illetve különféle más dolgokat, amelyek szerződés tárgyává tehetők, beleértve a mások által tett ígéretek teljesítését (MS 6: 274–276, EM 375–377), valamint azt is, hogy jogos döntésem következményeit még akkor is érvényesíthessem, ha mások ezt erőszakkal vagy megfélemlítéssel igyekeznének megakadályozni. Ami a jog szerint az enyém, azt Kant jogi elvek és kötelességek alá tartozónak tekintti, mivel általános törvény alá eső külső szabadságomra támaszkodik. Külsőleg csak annyiban vagyok szabad, amennyiben használni tudom azt, ami a jognak megfelelően megillet, ide értve mások szerződésbe foglalt ígéreteinek teljesítését és döntési szabadságom tetszés szerinti használatát.

A jog kontextusában a *kijelentés vagy nyilatkozat* valaki másnak az állítása, akinek szavahihetőségében én joggal bízom. Ha tudatosan hamis nyilatkozatot adnak nekem, akkor törvényellenesen korlátozzák a szabadságomat. De ennél általánosabban úgy is mondhatjuk, hogy a kijelentések és a nyilatkozatok esetében a szavahihetőség általában olyasmira, amire minden személy joggal támaszkodik egy jogrendszeren (vagy a személyek általános törvények alá tartozó külső szabadságának körén) belül. Ha például valaki hazudik a törvényszék előtt, az nemcsak az ellenfelének a jogába ütközik, hanem sérti az egész jogrendszert, amelynek fel kell tételeznie a jogi eljárások során tett nyilatkozatok igaz voltát. Ha valakit egy szerződésben becsapnak, az nemcsak az illető személy jogába ütközik, hanem sérti az egész szerződésjogot, amely a szerződésekre foglalt nyilatkozatok igaz voltára épül. (Mint látni fogjuk, Kant szerint ez a döntő pont, ahol közte és Benjamin Constant között nincs egyetértés.)

Kant ezt a következőképpen is megfogalmazza: ha hazug nyilatkozatot teszek, azaz „előidézem, már amennyire rajtam múlik, hogy a kijelentéseknek (nyilatkozatoknak) egyáltalán nem hisznek, és ezzel minden jog, amely szerződésen alapul, semmissé válik és hatályát veszti” (VRL 8: 426). Az állítás itt *nem* az, hogy egy-egy hazugság *ténylegesen* megrendíti az embereknek a bírósági tárgyalásokba és szerződésekre vetett hitét (mintha ez önmagában idézné elő, hogy ne higgyenek többé senkinek, vagy nem volna más indokuk, hogy ne bízzanak abban, amit az emberek mondanak). Inkább arról van szó, hogy a jogrendszert egy sor olyan törvény alkotja, amely általánosan érvényes – a cselekedetek csak akkor jogosak, ha ebben a rendszerben valamely általános törvény szerint együtt állhatnak fenn bárki más szabadságával. Egy állítás mindig nyilatkozatnak számít, ha az emberek általános törvények alá tartozó jogszerű szabadságának biztosítása megköveteli, hogy támaszkodni lehessen az igaz voltára. Magával a jog fogalmával ellentétes tehát, hogy jogosan lehetne valótlan nyilatkozatot tenni, ha egyszer a nyi-

latkozat igaz voltát a jog racionális törvényei követelik meg. Ebben az értelemben, ha valótlán nyilatkozatot teszek, akkor cselekvésem – amennyiben így cselekedni általánosan megengedett volna – minden nyilatkozatot megfosztana érvényességétől, mind egy, hogy szándékomban áll-e ezt elérni, és hogy ténylegesen bekövetkezik-e. Kant ezt így fogalmazza meg: „*egy természettörvény általánosságával nem fér össze, hogy kijelentések egyszerre lehessenek bizonyító erejűek és szándékosan nem-igazak*” (KpV 5: 44, GyEK 58).

Ezt úgy lehetne megfogalmazni John Rawls terminológiájában (Rawls, TCR), hogy Kant számára a jog egyfajta „*gyakorlat*” (ahol a racionális gyakorlat magában foglalja, ami szükséges az emberek általános törvény alá tartozó jogszerű szabadságának szavatolásához). A nyilatkozatok igaz volta az egyik gyakorlati szabály. A „jog” valójában nemcsak az állam és a jogi intézmények megértéséhez, igazolásához és javításához nyújt racionális keretet, hanem az emberek közti megértés egyéb olyan fajtáihoz is, amelyek garantálják általános törvények alá tartozó külső szabadságukat. Kant úgy próbálja igazolni a jog gyakorlatát, hogy megmutatja, különböző aspektusai mennyire szükségesek ahhoz, hogy megvédjenek valamit, amit a kanti etika alapvető értéknek tekint – nevezetesen, a személyek általános törvény szerinti külső szabadságának biztosítékát. Az igényt, hogy a jogrendszer különböző pontjain legyenek „nyilatkozatok”, úgy teszi elfogadhatóvá, hogy olyannak mutatja be a szerződésjogot, a törvényszéki tárgyalásokat, a nem formálisan tett ígéreteket, és így tovább, mint amelyek megkövetelik őket. Ha egyszer elfogadtuk, hogy igaz nyilatkozatot tenni része a jog „gyakorlatának”, akkor a nyilatkozatok igaz voltát megkövetelő jogi szabály együtt jár a nyilatkozattétel gyakorlatával. Az a kötelesség, hogy nyilatkozattételkor mindig igazat kell mondani, nem szorul további védelemre.

2. Kant és Constant

A híres példa története. A közismert késői írás a valótlanságot (mint az a címéből és tartalmából világosan kiderül) csak mint *jogi* kötelességbe ütközöt vizsgálja. Az írás része egy vitának, amely Kant és a francia író, Benjamin Constant között folyt. Mint már mondtam, rövidege miatt, valamint amiatt, hogy olvasása közben általában nem tartják szem előtt Kant egész jogelméletét, az olvasók gyakran nem méltányolják, milyen szabatosan megfogalmazott kérdést tesznek fel nekik. Annyira rögzült bennük az itt tárgyalt híres példa (amelyet Constant választott), és annyira megköti őket Kant látáshoz, hogy észre sem veszik, milyen szokatlan, mesterkéltséget ölt a példa, ha annak illusztrálására használjuk, amit Kant próbál kifejteni. „*Az az erkölcsi alapelv, hogy az igazmondás kötelesség, ha feltétlenül és egyedülállónak tekintenénk, lehetetlenné tenné minden társadalmat. Bizonyítékot nyújtanak erre azok a nagyon is közvetlen következtetések, amelyeket egy német filozófus vont le ebből az alapelvből, aki olyan messzire ment, hogy azt állította, bűntett volna hazudni egy gyilkosnak, aki megkérdezné, hogy a barátunk, akit üldöz, nem a házukba menekült-e.*” (Constant: DES RÉACTIONS POLITIQUES, idézi Kant, VRL 8: 425.)⁶

⁶ Constant: DES RÉACTIONS POLITIQUES sixième cahiers no. 1, Écrits et discours politiques (ed. O. Pozzo di Borgo, Pauvert, 1964), 63–71. o.; Kant VRL 8: 429.

Constant talán arra a példára reagált, amelyet Kant az erénytanban használt⁷ – egy cseléd hazudik a rendőrségnek, azt mondja, a gazdája nincs otthon, ami lehetővé teszi, hogy a gazda kereket oldjon, és súlyos büntetést kövessen el: „Például a háziúr megparancsolta, hogy ha egy bizonyos személy érdeklődne utána, tagadják le. A cseléd így is tesz, de ennek az lesz a következménye, hogy a háziúr kereket old, és súlyos büntetést követ el, amelyet egyébként az érte kiküldött őrség megakadályozott volna. Ki itt a bűnös (etikai alaptételek szerint)? Természetesen a cseléd, aki hazugságával megszegte önmaga iránti kötelességét – a következményekért immár a lelkiismeretével kell elszámolnia.” (MS 6: 431, EM 546–547.)⁸

Ha Constant erre a példára gondol, akkor alaposan megváltoztatja: egy leendő bűnöző cselédjéből egy ártatlan ember barátja lesz, aki menekülni próbál, mert valaki gyilkos szándékkal üldözi.⁹ Amit Kant Constant példájáról mond, abban az a megrázó, hogy szerinte az üldözött ember barátjának nem szabad hazudnia a gyilkosnak:¹⁰ „Az, hogy a

⁷ A kronológia itt zavarba ejtő. Kant írásaiban sehol máshol nem találunk olyan passzust, amely bárhogyan kapcsolódna a kapuban álló gyilkos példájához, mégsem igazán feltételezhető, hogy Constant erre utalna, mivel (1796 májusában publikált) esszéje korábban jelent meg, mint az erénytan (amely csak egy hónappal a hazugsághoz való jogról szóló írás előtt, 1797 augusztusában látott napvilágot). Az látszik a legvalószínűbbnek, hogy Kant hazugságról vallott nézeteit illetően Constant információja K. F. Cramertől származik, aki németre fordította Constant esszéjét, és kiadta Kant válaszát. Constant megjegyzése minden jel szerint inkább Cramernek Kant nézeteiről szóló beszámolóján alapul, nem pedig olyasmín, amit tényleg Kant mondott vagy írt. Az is lehet, hogy Constant utalását a példára az befolyásolta, hogy tudott D. J. Michelisről, akit Cramer úgy idéz, mint olyasvalakit, aki már Kant előtt megrögzötten szigorú nézeteket vallott a hazugságról; ám Cramer biztosít bennünket arról, hogy Constant Kantra utal (VRL 8: 425). Kant láthatólag hajlandó elfogadni a nézeteket, melyeket Constant neki tulajdonít, ami különösen azért furcsa, mert ennek nagy szerepe van a hazugsághoz való jogról szóló írás botrányos fogadtatásában és hírhedtté válásában. Nehéz nem arra gondolni, hogy Cramer mindkét felet bátorította, uszította, hogy a vitát minél szélsőségesebb álláspontok összecsapásává (és minél látványosabbá) tegye. Kant reagálásában gyakran annak jelét látták, hogy morális kötelezettségeinkről még a legmerevebb és legszélsőségesebb álláspontot is lelkesen magáévá teszi, teljesen figyelmen kívül hagyva a következményeket vagy az ellene szóló érveket. Számomra azonban elfogadhatóbbnak látszik úgy értelmezni Kant álláspontját ebben az írásban, mint ami elvi alapokon nyugszik, de mérsékeltbben reagál azokra a kérdésekre, és fogékonyabbnak mutatkozik irántuk, amelyeket szerinte Constant a jogról próbál megfogalmazni. Hálás vagyok James Mahonnak és Jens Timmermannak a hazugsághoz való jogról szóló írás történetéről folytatott beszélgetésekért.

⁸ Constant nem veszi figyelembe, hogy Kant a példát egy etikai kötelesség, nem pedig egy jogi kötelesség kontextusában tárgyalja. Ámde Kant tulajdonképpen mégis a jog rubrikájába sorolja a cseléd tettét, amikor az „Enyémről és a Tiédéről” cím alá tartozóként írja le (MS 6: 431, EM 546). Ugyan etikai alaptételekre és arra futtatja ki a példát, hogy a cseléd megszegi önmaga iránti kötelességét, de kihozhatta volna belőle azt is, hogy a cseléd (mint bűnsegéd) büntetőjogi felelős a tettért, amelyet a gazdája elkövet. A hazugsághoz való jogról szóló írásban Kant explicit módon kifejti hasonló álláspontját a hazug nyilatkozatok következményeiért viselt büntetőjogi felelősségről.

⁹ A példa egy kazuisztikus kérdésben szerepel, amely a hazugságról nem mint jogsértésről szól, hanem mint egy olyan önmagam iránti tökéletes kötelesség megszegéséről, amely az önbecsülésen alapul. Szerintem ebben a tekintetben a példa a legélesebben az a problémát veti föl, hogy a cseléd önbecsülésébe ütközik-e, ha engedelmeskedik a parancsnak, hogy hazudjon a rendőrségnek, és ezzel bűnrészessé válik gazdája bűntettében. És a példa tárgyalása során Kant ki is fejti a bűnrészesség kérdését, nevezetesen, hogy válaszolható-e a cseléd azzal, hogy bűnös a bűntettben. A végén pedig visszatér arra, hogy a „a cseléd [...] hazugságával megszegte önmaga iránti kötelességét – a következményekkel immár lelkiismeretével kell elszámolnia” (MS 6: 431, EM 547). Ha erről van szó, akkor a Constant által átdolgozott példa teljesen megváltoztatja a felvetett problémát. Constant azt sem veszi figyelembe, hogy ez a példa egy „kazuisztikus kérdés” része, ahol még annak is, ami döntő érvenek látszik, inkább erkölcsi kérdések fölvetése, semmint megoldása a célja, és ezért semmit nem tekinthetünk kellő elővigyázat nélkül úgy, mint Kant végleges álláspontjának kifejtését.

¹⁰ Hogy ez Kant álláspontja, azt a továbbiakban megerősíti az az állítása, hogy a barát felelős hazugsága következményeiért: ha a kiszemelt áldozatnak véletlenül sikerül meglépnie, és a barát hazugsága folytán nem-hogy megmenekülne, hanem találkozik a gyilkossal, aki megöli, akkor a barát felelős a haláláért (VRL 8: 426–427). Ez az érv azonban Kantnak a cselekvések következményeiért viselt felelősségről vallott vitatható nézetekre támaszkodik, amelyek függetlenek attól a kérdéstől, hogy ebben az esetben jogos-e hazudni.

kijelentések (Aussagen), melyeket nem kerülhetünk el, igazak legyenek, mindenkivel szemben formális kötelessége az embernek, bármilyen hátrány származzék is ebből rá vagy másra nézve; és noha azzal szemben, aki alaptalanul kényszerít rá, hogy kijelentést tegyek, nem követek el igazságtalanságot, ha nem mondok igazat, egy ilyen nem-igazság általában véve, a kötelesség leglényegesebb részét tekintve, mégis igazságtalanság, és ezért [...] hazugságnak nevezhető: így ugyanis előidézem, már amennyire rajtam múlik, hogy a kijelentéseknek (nyilatkozatoknak) egyáltalán nem hisznek, és ezzel minden jog, amely szerződésen alapul, semmissé válik és hatályát veszti; ez pedig igazságtalanság, amely az emberiségnek általában véve kárt okoz.” (Kant, VRL 8: 426.)

Amiről a vita szól. Mind Constant esszéjében, mind Kant válaszában világos, hogy a valódi problémát a *politikai* kontextusban elhangzó nyilatkozatok jelentik: kötelesség-e ilyenkor igazat mondani, és lehet-e valamilyen indokkal korlátozni ezt a kötelességet?¹¹ Ezt könnyű szem elől téveszteni, mert a gyilkos a kapuban példa egyáltalán nem politikusok vagy államférfiak megnyilatkozásairól szól. Constant tétele az, hogy az erkölcsi elvek csak közvetítő tételek segítségével alkalmazhatók a politikára. A kijelentések igazságát megkövetelő elv esetében például teljesülnie kell annak a feltételnek is, hogy azoknak, akikhez a beszélő a szavait intézi, joguk legyen az igazsághoz. Kant tétele ezzel szemben az, hogy a kijelentések igaz voltának jogi kötelességét nem korlátozza ez a feltétel.

Kantot rendszerint úgy értelmezik, hogy szerinte megengedhető nem válaszolni a gyilkos kérdésére, de ha nem kerülhetem el a választ (és Constant kiköti, hogy nem kerülhetem el), akkor nem megengedhető, hogy hazudjak neki, még akkor sem, ha igazmondásom következtében a gyilkosnak egyenest lehetősége nyílik a barátom meggyilkolására (VRL 8: 425–427). Az így felfogott álláspontra természetes reakció, hogy ez egy örült erkölcsbíró hajthatatlan véleménye. Ezen az alapon meg szokták kérdőjelezni az olyan filozófus ép erkölcsi érzékét, aki képes ilyen álláspontra helyezkedni, és néha még annak a nyilvánvalóan hibás érvek az alátámasztására is felhasználják, hogy a kanti etikát már maga a kategorikus imperatívusz fogalma elkötelezi egy sor merev erkölcsi szabály mellett.

Az álláspont szokásos értelmezését egyáltalán nem foglalkoztatja, hogy abban Kant semmiféle jogsértést nem látna, ha egy pusztán nem-igazságot mondanánk a gyilkolni szándékozóknak. Jóllehet nemcsak az tartozik a „kijelentés” vagy „nyilatkozat” kategóriájába, amit eskü alatt vallunk, vagy szerződésben lefektetünk, olyan része nincs a kanti elméletnek, mely szerint bárki, aki csak úgy odavetődik, és bekopog a kapun, minden további nélkül ünnepélyes nyilatkozatot kérhet tőlünk bizonyos személyek jelenlegi hollétéről. Talán egy rendőr – mint Kant eredeti példájában – abban a helyzetben van, hogy kérhet ilyet. Ezért érvel úgy Kant, hogy a cseléd bűnrészessé válik, és felelősségre vonható gazdája tetteért (MS 6: 431, EM 546–547). De az rendszerint nincs ilyen helyzetben, aki csak úgy megjelenik a kapuban, méghozzá gyilkos szándékkal. Ha pedig a gyilkos nem követelhet *nyilatkozatot*, akkor természetesen a neki mondott szándékos nem-igazság sem számít *hazugságnak* (*mendaciumnak*). Kant kifejezetten elismeri, hogy nincs hazugság, és nem is történik jogsértés, ha valamilyen nem-igazságot azért

¹¹ Közvetlenül az imént idézett szövegrész előtt Constant ezt írja: „Nem kétséges, hogy a közvetítő tételektől elválasztott elvont erkölcsi elvek ugyanúgy felforgatják az emberek közti társadalmi kapcsolatokat, ahogy az összekötő tételeiktől elválasztva az elvont politikai elvek is felforgatják a civil kapcsolatokat.” Constant: DES RÉACTIONS POLITIQUES, 63. o. A „nyilvánosság” két „alapelvéről” szóló fejtegetésében Kant azt a nézetet védelmezi, mely szerint a nyilvánosság előtt tett kijelentésekben a politikusoknak és az államférfiaknak mindig igazat kell mondaniuk. (EF 8: 370–386, ÖB 288–309.)

adunk elő, hogy megakadályozzuk más abban, hogy törvénytelenül visszaéljen az igazsággal: „*Olyankor is elkövethetek falsiloquiumot, amikor szándékomban áll eltitkolni a gondolataimat a másik előtt, és ő is feltételezheti, hogy el fogom titkolni, mit gondolok, mivelhogy neki meg az a szándéka, hogy visszaéljen az igazsággal. Példának okáért, ha egy ellenségem torkon ragad, és azt kérdezi, hol a pénzem, eltitkolhatom a gondolataimat, mivel vissza akar élni az igazsággal. Ez még nem mendacium.*” (VE 27: 447.)

Kant néha olyan kifejezésekkel írja le az ilyen vagy nagyon hasonló helyzeteket, amelyek azt sugallják, az is megengedhető, hogy hamis *kijelentést*, illetve *nyilatkozatot* tegyünk, vagyis hazudjunk. Ez az egyetlen lehetséges kivétel az alól, amit Kant egyébként analitikus ítéletnek tekint – nevezetesen, hogy hazudni helytelen, mivel ellentétes egy jogi kötelességgel. Vannak ugyanis olyan szöveghelyek az előadásaiban, ahol Kant a „jogos önvédelem” (*Notrecht, ius necessitatis*) hagyományos fogalmát idézi fel, amely arra utal, hogy végszükség esetén vagy szélsőségesen szorult helyzetben megengedett olyasmint tenni, ami normális körülmények között megsértene valamilyen jogszabályt. A „szükséges hazugság” (*Nollüge*) esete akkor áll fenn, ha erőszakkal kényszerítenek valakit olyan nyilatkozatra, amelyről az illető tudja, hogy törvénytelenésre fogják felhasználni.

„*Igaz viszont, hogy mivel az emberek rosszindulatúak, ha pontosan tartjuk magunkat az igazsághoz, gyakran veszélybe kerülünk, s innen ered a szükséges hazugság fogalma, amely nagyon kritikus pont a morálfilozófus számára. [...] Amennyiben erőszakot alkalmaznak ellenem, kényszerítenek, hogy vallomást tegyek, és a kijelentésemet törvénytelenésre használják fel, én pedig nem tudok úgy kibújni alóla, hogy hallgatok, a kicsikart nyilatkozat, amellyel visszaélnék, megengedi, hogy a hazugság fegyverével védjem magam, végtére is egyre megy, hogy valaminek a bevallását vagy a pénzemet csalják ki belőlem. Szükséges hazugság tehát más esetben nem fordul elő, csak ha a nyilatkozatot a másik fél kényszerrel csikarja ki belőlem, és arról is meg vagyok győződve, hogy a másik törvénytelenésre akarja felhasználni.*” (VE 27: 448–449.)

Constant példájában ki van kötve, hogy nincs választásunk, meg kell tennünk a nyilatkozatot. Am mivel a gyilkos nem kényszerrel csikarja ki a nyilatkozatot, ha hazudok neki, az ilyen körülmények között mégsem számít szükséges hazugságnak.¹²

Követelhet-e a gyilkos nyilatkozatot? Érvelhet valaki úgy, hogy a gyilkos a kapuban példában nem lehet kérdéses, hogy olyan állítást teszünk, amely felér egy nyilatkozattal. Tamar Schapiro érve szerint egy kantianus akkor tesz okkal kivételt valamilyen kötelesség teljesítése alól, ha a kötelesség ugyan emberek közti gyakorlatra támaszkodik, de a gyakorlat olyan megértésre épül, amely a felek némelyikének szisztematikusan család magatartása folytán színlelésnek bizonyul.¹³ Ha Rawls korábban már említett

¹² Kant láthatólag nem mindig elégedett a „szükséges hazugság” fogalmával. Néhány helyen mintha megkérdőjeleznék, hogy tényleg létezik ilyesmi, illetve csak vonakodva fogadja el a fogalmat (VP 9: 490; VE 27: 701). Kereken elveti azt az elképzelést, hogy megengedhető becsapni valakit csak azért, mert ő becsapott bennünket. Kant ennek éppen az ellenkezőjét vallja. Szerinte, ha a helyes magatartást követjük, olykor – legalábbis bizonyos mértékig – ki leszünk téve gonosz emberek támadásának; azt, hogy magatartásunkat olyan elv vezérelje, amely sebezhetővé tesz bennünket, az emberiség jogának tiszteletben tartása megköveteli tőlünk: „*ha tehát egy állam megszegi a békeszerződést, a másik ezt nem viszonzhatja azzal, hogy ő is megszegi, hiszen ha ez bekövetkezhetne, egyetlen béke sem volna biztos. Ha tehát valami nem ütközik is bele az ember meghatározott jogába, attól még lehet, hogy már hazugság, mert az emberiség jogába ütközik.*” (VE 27: 447.) Kant azonban – mint az az egyik korábban idézett szövegrészből világosan kiderül – úgy gondolja, hogy ha valaki azért kénytelen hamis nyilatkozatot tenni, nehogy az igazságot jogtalanul kihasználják, akkor azt általában csak *falsiloquium*nak, nem *mendacium*nak tekintjük, és nem ütközik jogi kötelességbe.

¹³ Tamar Schapiro: COMPLIANCE, COMPLICITY, AND THE NATURE OF NONIDEAL CONDITIONS. *The Journal of Philosophy*, 100: 7 (2003. július), 329–355.

kifejezéseit használjuk, úgy érvelhetünk, hogy a kapuban álló gyilkos – mivel törvénytelenek a szándékai – megkérdőjelezte a joggyakorlatot, és emiatt a „nyilatkozat”, illetve a „hazugság” e gyakorlat szabályait előfeltételező fogalmai már nem alkalmazhatók arra, amit mondunk neki.

Szerintem a kantianus jogelméleten belül teljesen meggyőző, amit Schapiro a mentésekről és a kivételekről mond, és így az is vitathatatlan, hogy elképzelése alkalmazható erre az esetre. Maga Kant mégis egyértelműen elveti ezt az érvet, legalábbis erre a példára nem tartja alkalmazhatónak. Mégpedig azért nem, mert nézete szerint attól, hogy valaki jogtalanul szándékozik felhasználni egy nyilatkozatot, elvben még jogosult lehet arra, hogy *nyilatkozatot* adjanak neki. Kant tehát belemegy, hogy Constant feltegye, ez így van a kapuban álló gyilkos esetében is. Ha valaki alaptalanul követel nyilatkozatot, *vele* szemben nem követek el igazságtalanságot azzal, hogy nem mondom igazat, általában véve, az emberiséggel szemben mégis igazságtalanságot követek el, mivel megszegem azt a feltétlen kötelességemet, hogy minden nyilatkozatomnak igaznak kell lennie: „Az, hogy a kijelentések (Aussagen), melyeket nem kerülhetünk el, igazak legyenek, mindenkivel szemben formális kötelessége az embernek, bármilyen hátrány származzék is ebből rá vagy másra nézve; és noha azzal szemben, aki alaptalanul kényszerít rá, hogy kijelentést tegyek, nem követek el igazságtalanságot, ha nem mondom igazat, egy ilyen nem-igazság általában véve, a kötelesség leglényegesebb részét tekintve, mégis igazságtalanság, és ezért [...] hazugságnak nevezhető: így ugyanis előidézem, már amennyire rajtam múlik, hogy a kijelentéseknek (nyilatkozatoknak) egyáltalán nem hiszek, és ezzel minden jog, amely szerződésen alapul, semmissé válik és hatályát veszti; ez pedig igazságtalanság, amely az emberiségnek általában véve kárt okoz.” (Kant, VRL 8: 426.)

Ez szorosan kapcsolódik ahhoz, ami az egyik legfontosabb téma a Kant és Constant között folyó vitában, nevezetesen, hogy Kant visszautasítja Constant-nak azt az állítást, mely szerint csak azoknak tartozunk igazmondással, akiknek „*joguk van az igazsághoz*” (VRL 8: 426). Úgy tűnhet, mintha Kantnak itt egyet kellene értenie Constant-nal, hiszen a hazugság és a pusztán nem-igazság kanti megkülönböztetése látszólag egybevág a nem-igazat mondani valakinek, akinek joga van az igazsághoz és nem-igazat mondani valakinek, akinek nincs ilyen joga közti megkülönböztetéssel. Kant mégis elveti a megkülönböztetés ilyen felfogását, mivel szerinte a kijelentéssel vagy nyilatkozattal mint olyan mint mindig együtt jár az a kötelesség, hogy nem szabad hazudni, nem pedig a személynek tartozunk vele, akinek éppen nyilatkozatot teszünk.

Ráadásul úgy tűnik, Kantnak ebben teljesen igaza van. Mint láttuk, nem csupán a kérdést föltevő ügyésznek tartozom azzal a kötelességgel, hogy a bíróságon, eskü alatt igaz kijelentést vagy nyilatkozatot kell tennem, hanem e kötelesség folytán kerülök jogviszonyba a bíróval, az esküdtekkal és az egész igazságszolgáltatással. Ami pedig a politikusoknak azt a kötelességét érinti, hogy a nyilvánosság előtt igazat kell mondaniuk – Kantot ez érdekli a legjobban –, ez olyan kötelesség, melynek teljesítésében a nyilvánosságnak általában meg kell bíznia.¹⁴ A hazugsághoz való jogról szóló írásban Kant néha különbséget tesz a szigorúan jogászai értelemben vett hazugság és a tágabb értelemben vett hazugság között: az előbbi esetben a valótlan kijelentés egy megadható egyén

¹⁴ Olykor előfordulhat persze, hogy bizalmas nyilatkozatot kell adni, például ajánlólevelet valakiről a leendő munkáltatónak. Úgy tűnik azonban, hogy az ilyen speciális esetek nem jelentenek ellenpéldát azzal szemben, amit Kant állít. Jóllehet nem mindenki jogosult, hogy hozzáférjen az ilyen nyilatkozatok tartalmához, ez azonban – amennyire én látom – nem lazít azon a követelményen, hogy a nyilatkozatoknak igaznak kell lenniük. Nem arról van szó, hogy az ajánló köteles ugyan igaz kijelentést tenni a leendő munkáltatónak, ám ugyanakkor megengedett, hogy *valótlan kijelentést* tegyen bárkinek, aki nem jogosult a bizalmas közlésre.

vagy egyének jogait sérti, az utóbbiban pedig az emberiség jogába ütközik (VRL 8: 426; vö. VE 27: 448). A leglényegesebb mondandója itt az, hogy ragaszkodni kell a tágabb felfogáshoz, mely szerint a valótlan kijelentés akkor is jogsértő (hazugság, jogi kötelességbe ütköző), ha nem adható meg olyan egyén, akinek a jogait sérti (holott „*joga van az igazsághoz*”). Ez különösen akkor helyénvaló, ha igazából a politikai kontextusban elhangzó hazugságokat veszi célba, ahol államférfiak vagy politikusok a nyilvánosság előtt tesznek valótlan kijelentéseket. Itt ugyanis a nagy nyilvánosság vagy általában véve az emberiség – és nem egy megadható egyén jogát éri sérelem.

Kant felfogásának *további* része – nevezetesen, hogy még ha *alaptalanul* követelnek nyilatkozatot tőlem, akkor sincs jogom hamisat állítani – sokkal kérdésesebbnek látszik. Közeli rokonságban áll Kantnak azzal a másik, ugyancsak megkérdőjelezhető nézetével, hogy mindaddig köteles vagyok engedelmeskedni a civil hatóságok parancsainak – még a törvénytelen parancsoknak is –, amíg nem követelnek tőlem olyasmit, ami önmagában véve rossz. Ennek a megkérdőjelezhető felfogásnak azonban nyilvánvalóan szerepe van abban, hogy Kant belemegy: elképzelhető olyan helyzet, amelyben a gyilkos a kapuban – még ha félreérthetetlenül törvénytelenek is a szándékai – nyilatkozatot követelhet tőlem.

Ha mindezt szem előtt tartjuk, lassan kirajzolódik, milyen szélsőséges és mesterkéltné (vagy egyenest gyanús) az az eset, amelyben a saját elvei megkövetelik Kanttól, hogy azt mondja, helytelen volna hazudni a kapuban álló gyilkosnak. Ha a leendő gyilkosnak tett állításunk nem nyilatkozat, akkor nem kell feltétlenül igazat mondanunk, hiszen ez pusztán nem-igazság lenne, nem hazugság. Ha *kikényszeríti* belőlünk a nyilatkozatot, melyet jogtalanul akar felhasználni, akkor az a „*szükséges hazugság*” esete, és megint csak megengedhető. Hazudni a kapuban megjelenő gyilkosnak csak akkor ütközik az emberiség jogába, ha a nyilatkozat elkerülhetetlen, de nem kényszer hatása alatt tesszük. Az írás legtöbb olvasója már a gondolattól is elképed, hogy Kant képes azt mondani, a gyilkosnak a kapuban *egyetlen* esetben sem hazudhatunk jogosan. Az elképedés elvakítja az olvasókat, és ez megakadályozza, hogy mást is észrevegyenek a tárgyalt esettel kapcsolatban, ide értve azt is, hogy egyet sem vesznek észre a sajátos elvi kikötések közül.

Számomra nem az tűnik a legvalószínűtlenebbnek Kant állításában, hogy a kikötött feltételek mellett helytelen lenne hazug nyilatkozatot adnunk a kapuban álló gyilkosnak, hanem hogy egy ilyen gyilkos esetében a kikötött feltételek valaha is fennállhatnak. Kantot azonban rendszerint nem ezzel a hibával vádolják. Ez a hiba nem érintené magukat a kanti alapelveket, csak azt a kérdést vetné fel, hogy valóban használható-e a példa az elvek illusztrálására. Ma már – két évszázaddal később és annak fényében, hogy milyen gyakran és milyen csúfosan félreértették, amit Kant ebben az írásban állított – világosan látszik, hogy jobban tette volna, ha visszautasítja magát a példát, mondván, hogy nem alkalmas annak illusztrálására, amiben ő és Constant más véleményen van. Mindazonáltal még az a taktikai döntés is védhető, hogy elfogadta a példát, legalábbis annyiban, hogy vannak a kapuban álló gyilkoséhoz nagyon hasonló esetek, amelyekben egyáltalán nem ésszerűtlen azt az álláspontot képviselni, hogy nem szabad hazudni, még annak érdekében sem, hogy ezzel megakadályozzunk valamilyen nagyobb sérelmet vagy rossz cselekedetet. Ezért, ha pontosabban akarjuk látni a problémát, amelyet Kant előadni szándékozik, az lesz a legjobb, ha szemügyre vesszünk egy másik példát, amelyben a szükséges feltételezések kevésbé lesznek mesterkéltek vagy valószínűtlenek.

Tegyük fel, hogy eskü alatt valló tanú vagyok egy bíróságon. A vád képviselője olyan kérdést tesz fel, amely perdöntő: az igaz válasz előreláthatólag gyilkossággal vádolt barátom (vagy Kant példájában: a fivérem) elítéléséhez vezet, pedig tudom, hogy ártat-

lan. Itt egy gátlástalan ügyész játssza a kapuban álló gyilkos szerepét, az ártatlan vádlott a gyilkos kiszemelt áldozatáét, én pedig itt is azzal szembesülök, hogy választanom kell, igazat mondok vagy megmentem az ártatlant.¹⁵

Tagadhatatlan, hogy ekkor nagyon kínos és aggályos helyzetbe kerülnek, de egy döntés akkor is lehet aggályos, ha tudom, hogyan kell döntenem (sőt még aggályosabb, pontosan azért, mert tudom). Én erről, miután megfontoltam, a kantianus nézetet valom: hacsak nem tartom a törvényes eljárást illegitimnek vagy pusztá szemfényvesztésnek, szerintem akkor cselekszem helyesen, ha az igazat mondom, és kész vagyok együtt élni a konzekvenciákkal. Egyébként (ahogy Kant maga is sugallja) én teszem csalárdá az eljárást azzal, hogy magatartásom olyan elvhez igazodik, amely – ha általánosan követnék – minden ünnepélyes tanúvallomást és szabályszerű, törvényes eljárást lejáratna (VRL 8: 426).¹⁶

¹⁵ A példát Kantnak az előadásokban fölhozott saját példái (VE 27: 493, 506, 508), de még inkább Sidgwick egyik megjegyzése nyomán javaslom. „Ha igazat mondok az esküdteknek, amennyire ilyesmi lehetséges, ugyanolyan biztosan előre láthatom, hogy szavaim – más állításokkal és a bűnösségre utaló jelekkel együtt – elkerülhetetlenül rossz következtetésre fogják vezetni őket a vádlott bűnösségét, illetve ártatlanságát illetően, mint ahogy azt előre látom, hogy szavaim nyomán helyes kép alakul ki bennük arról a tényállásról, amelyről tanulmányozom.” (Sidgwick, 97.) Sidgwick elismeri, hogy a józan ész erkölcsi felfogása azt nevezi igazmondásnak, ha az igazságnak megfelelően tanúskodom a szóban forgó tényről. Mégis mintha arra következtetne – bár ezt nem mondja ki teljesen nyíltan –, hogy a józan ész fogalma az igazságnak való megfeleléstől bizonyos fokig mesterkél, és hogy az olyan tanú, aki *igazán* érdekelt abban, hogy kiderüljön az igazság, jobban teszi, ha hazudik az adott tényrel kapcsolatban, mégpedig azért, hogy *helyes* következtetésre bírja az esküdteket a vádlott bűnösségét vagy ártatlanságát illetően. Ez a példánk esetében olyan következtetést támasztana alá, amely homlokegyenest szemben áll a Kantéval. Ugyanakkor nagyon figyelemreméltó is a felfogás abból a szempontból, hogy mire kötelez bennünket a bírósági tárgyaláson tett eskü, mely szerint az igazat valljuk. Ebből ugyanis az következne, hogy a tanú hazudhat, valahányszor azt gondolja, hogy az igaz vallomás félrevezetné az esküdteket az esettel kapcsolatban, és sokkal valószínűbb, hogy akkor jutnának helyes konklúzióra az esetről, ha szándékosan hamis tanúvallomással etetné őket. Képzelnék el, mi történe, ha egy tanú csak a következő megszorítással volna hajlandó letenni az esküt: „Az igazat, a teljes igazat és csakis az igazat fogom mondani, kivéve, ha az a meggyőződésem, hogy a hazugság igazságosabb eredményre vezet, mely esetben megengedettnek fogom tartani, hogy hazudjak.” Ha Sidgwicket tanúnak idéznék a bíróságra, és én volnék az ügyész helyében, aki keresztkérdéseket tesz föl neki, hogy lejárassa a vallomását, azt hiszem, elég lenne, ha fölolvassnám az esküdteknek ezt a passzust a METHODS AND ETHICS-ből, és felhívnám a figyelmüket a konklúzióra, amelyet Sidgwick – bár nem mond ki teljesen – láthatólag le akar vonni. Hacsak Sidgwick nincs fölkészülve rá, hogy elutasítsa vélt szándékának ilyen értelmezését – illetve nem képes ezt teljesen meggyőzően tenni –, állítom, hogy az esküdtek hiteltelennek fognak tartani, és teljesen jogosan figyelmen kívül fognak hagyni mindent, amit tanúként mond.

Vagy képzeljünk el egy olyan tanút, aki ragaszkodna hozzá, hogy a következőképpen módosítsa a felolvasandó esküt: „Az igazat, a teljes igazat és csakis az igazat fogom mondani, kivéve, ha úgy ítélem meg, hogy ez az eset eléggé hasonlít »a gyilkos a kapuban« példához, mely esetben megengedettnek fogom tartani, hogy hazudjak.” Egy ilyen tanú vallomása nélkülözné azt a hitelességet, amely ahhoz szükséges, hogy a nyilatkozatok betöltsék szerepüket a jogrendszerben.

¹⁶ Természetesen súlyos konfliktust jelentene számomra, hogy így cselekedjem, de nem hiszem, hogy azoknak ne kellene konfliktusba kerülniük az álláspontjuk miatt, akik úgy gondolják, ha ilyen körülmények között kell tanulmányozniuk, az a helyes, ha hazudnak. Ha nem éreznék ellentmondásosnak a helyzetüket, egyértelműen vétkesnek tekinteném őket: ezt akkor is súlyos erkölcsi hibának tartanám, ha azt, hogy a hazugságot választják, nem ítélném egyértelműen helytelennek. Az is fontos, hogy helyesen döntsek arról, mi élvez elsőbbséget (a kanti etika szerint az, hogy az igazat mondjam), de még fontosabb, hogy ne hagyjak ki semmit, fontoljak meg minden nehézséget, ne tegyek úgy, mintha ez az erkölcsi helyzet konfliktusmentes volna. Hogy Kant maga is így gondolta, azt mutatja az ebbe a típusba tartozó példa tárgyalása: „Ha ennél-fogva úgy gondoljuk, hogy ütközés (collision) van a kötelezések között, akkor ezzel semmi többet nem mondtunk, mint hogy a rationes obligandi ütköznek valamely obligatióval, vagy egymással [...] a kötelezéstudó cselekedet indítékai azonban ellentmondásba kerülhetnek egymással, pl. a fivér mint tanú: az ő esetében ütközik egymással az igazság és a rokonság.” (VE 27: 493).

Politikai hazugság. Mint már említettem, a Kantot is, Constant-t is igazán érdeklő téma az, hogy a politikus és az államférfi hivatalos nyilatkozataiban köteles igazat mondani. Itt biztosan nem kell az „elszabadult targoncához” hasonló mesterkélt és mondvascinált problémákat gyártanunk; a mindennapi életben hemzsegnek körülöttünk a kiáltó példák.

Stephen Holmes igen meggyőzően, a francia forradalom alatt szerzett tapasztalatok folyamányaként mutatja be Kant álláspontját a Constant-nal folytatott vitában. Ezekben az időkben nem feltétlenül volt egyértelműen világos a hivatalos közeget a gyilkostól elválasztó határvonal, és a hazugság megtagadása (feltehetőleg még a rendőrnek tett nyilatkozat vagy politikai kontextusban elhangzó ünnepélyes kijelentések esetében is) bárkit könnyen a guillotine-ra juttathatott.¹⁷ Ilyen körülmények között természetesen érthető Constant álláspontja. Ha ebből a szemszögből nézzük a vitát, Kant azért hibáztatható, mert nem méltányolta az állásponthoz vezető szélsőséges körülményeket.

Kant ellentétes nézete annak tudható be, hogy ragaszkodik Az Örök Békéről című írásban kifejtettekhez, nevezetesen, hogy az uralkodóknak és az államférfiaknak a politikai célszerűséget mindig alá kell rendelniük a jogelveknek, és hogy sem a magas hivatal, sem a politikai hatalom – sem pedig az, hogy az ilyen rendkívüli hatalom birtokosának szembe kell néznie a hatalom birtoklásával együtt járó döntésekkel – nem mentesít senkit emez elvek alól. Még az is feltűnik ebben a vitában, amivel a megtevesztést leplezik – például tagadják a rosszat, amit elkövettek, vagy eltitkolják a valódi célokat és eljárásokat (EF 8: 375–376; 381–383, ÖB 296–298; 303–304).¹⁸ Ha történeti kontextusban vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy a Kant és Constant között folyó vitában mindkét fél érvényes álláspontot fogalmazott meg, de teljesen eltérő problémáról, bár ezek a problémák az életben összekapcsolódnak és hatnak egymásra. Constant álláspontja érthető, ha reakcióként fogjuk föl azokra a szélsőséges körülményekre, ame-

¹⁷ Stephen Holmes: *BENJAMIN CONSTANT AND THE MAKING OF MODERN LIBERALISM* (New Haven, Conn., Yale University Press, 1984), 107–110. o.

¹⁸ A másik oldal képviselői ezt olykor félrevezető módon úgy állítják be, mintha Kant itt szándéka szerint azt a problémát tárgyalná, hogy alkalmazhatók-e a „magánerkölcs” mércéi a politika birodalmára, a bölc államférfira, a háborúra és a hasonlókra. Carl Schmitt például úgy gondolja, hogy a politikainak megvannak a maga „saját kritériumai”, melyek különböznek a jó és rossz erkölcsi fogalmaira visszanyúló kritériumoktól. Lásd: Carl Schmitt: *A POLITIKAI FOGALMA*. Ford.: Cs. Kiss Lajos. (Osiris, 2002.) 18–19. o. Amikor Kant a politikusokkal kapcsolatban „erkölcsről” beszél – mint például Az Örök Béké-ben –, soha nem a magánerkölcs mércéit használja, hanem mindig közjogi mércéket. Ha Schmitt állítása az, hogy a politikusokra vagy az államférfiakra nézve nem a magánerkölcs kritériumai, hanem a politika birodalmára szabott mércék a kötelezők, akkor egy véleményen van Kanttal. Kant szerint őket a közhatalom erőszakszervezetében betöltött pozíciójukra szabott mércék kötelezik, melyeket a jog törvényei szabályoznak. Ezek lazábbak a magánélet etikai mércéinél, mivel a törvényes renndhez kapcsolódnak, melyben a törvényeknek általában kényszerrel szereznek érvényt – az ilyen rend pedig lazább, mint az erkölcsi törvények uralta rend, ahol mindnyájunknak belsőleg kell a törvényeknek megfelelően szabályozni a magunk privát viselkedését. Ugyanakkor, mint már említettem, a jogi mércéknek sem lehet mindig kényszerrel érvényt szerezni, és Kant arról híres (vagy hírhedt), hogy álláspontja szerint az alattvalóknak vannak ugyan jogai az államfőkkel szemben, az államfőknek pedig vannak jogi kötelességei, de senki nincs abban a helyzetben, hogy ezeknek kényszerrel érvényt szerezzen, illetve kényszerrel betartassa őket (az erőszakos forradalom lenne az egyetlen elképzelhető eszköz a kikényszerítésükre). Kant álláspontja tehát, bár kétségkívül különbözik Schmittétől, nem tér el tőle annyira (és nincs annyira kitéve a kritikai támadásnak), mint azt az olyanok, mint Schmitt gyakran gondolják. A probléma az, hogy a politikusok közül sokan (és a „realista” elméletek hívei is, akik szívesen azonosulnak azokkal, akik nagy hatalmat gyakorolnak embertársaik felett) „nem odailló” mércék szerinti bosszantó kötekedésnek érzik a hatalom használatának bármiféle megszorítását, ha pusztán elvi alapon történik (inkább érzik alaptalan kötekedésnek, mintha külső kényszerből vagy politikai önérdékből történék).

lyekkel a francia forradalom alatt kellett szembesülnie, Kant álláspontja pedig alapvetően helyes, de arról szól, hogy a politikai élet kontextusában általában véve mi az államférfiak és politikusok kötelessége.

A valóságos életből merített újabb keletű példák a politikai vezetők és a kormányzati tisztviselők hazug kijelentéseiről sokkal kevésbé keltenek ambivalens érzéseket bennem. Az Egyesült Államok politikai életében azokban az időkben, amelyekre mindnyájan vissza tudunk emlékezni, döntő szerepet játszott a felháborítóan durva politikai hazudozás, az új évezred kezdetétől (2001 januárjától) pedig gyakorlatilag minden területen – a külpolitikától az egészségügyi és környezetvédelmi törvény alkalmazásáig – a kormányzati politika döntő meghatározójává vált.¹⁹ De a leginkább talán mégis az a vérlázító politikai manipuláció és hamisítás maradt meg az emlékezetünkben, amellyel a hírszerzés elérte Irak amerikai és brit lerohanását 2003-ban. Ebből következően a két kormány sok tisztviselője rendszeresen valótlan kijelentést tett a nyilvánosság előtt, ide értve az elnöknek az unió helyzetét értékelő beszédét 2003-ban, valamint az Egyesült Államok külügyminiszterének, Colin Powellnek ugyanazon év február 5-én az ENSZ-ben tartott beszédét. Ezek a tisztviselők azóta is állítják, hogy nem tudatosan hazudtak, hanem hírszerzési forrásaik félreinformálták őket. Jól dokumentálható azonban, hogy gondosan válogattak abban, amit a forrásaik mondtak nekik, a gyengébb bizonyítékot részesítették előnyben az erősebbel szemben, ha a céljaik úgy kívánták, és még manipulálták is a hírszerzés adatgyűjtését azzal, hogy egy korábban eldöntött elképzelés szerint alakították ki az ésszerű eljárásokat. Ennek fényében az ilyen mentegőzések nyilvánvalóan csupán további hazugságok, melyekkel az elkövetett törvénysértelenségeket próbálják ellensúlyozni. A történelem legújabb fejleményeire vetett pillantás, úgy vélem, rokonszenvesebb teszi azt az állítólag szélsőséges álláspontot, melyet Kant a hazugsághoz való jogról szóló írásában kifejt.

Szabályok és kivételek a filozófiában és a valóságos életben. A filozófusok mindig ellenpéldákat keresnek az általános tételekre, és ezért azon fáradoznak, hogy minden javasolt jogi vagy erkölcsi szabály alól megpróbáljanak kivételt találni. A kanti etika szerint igazuk van. A morálfilozófia nagy igazsága ugyanis, hogy az emberi élet túlságosan bonyolult, és ezért nem lehetséges olyan erkölcsi szabály, amely elég egyszerű ahhoz, hogy gyakorlati célokra használni lehessen, és ugyanakkor olyan finoman és pontosan ki legyen dolgozva, hogy ne lehessen alóla kivétel. De a filozófusoknak ezzel együtt méltányolniuk kell azt a másik igazságot is, amelyet Kant mindig határozot-

¹⁹ Lyndon Johnson nyíltan hazudott a Tonkini-öbölben történekről, és így érte el, hogy a szenátus (mindössze két ellenszavazattal) elfogadja a határozatot. A Pentagon Papers felfedte és közreadta a nyilvánosság előtt elhangzott, módszeresen kidolgozott hivatalos hazugságokat a vietnami háború okairól, a háborús politikáról és a Vietnamban folyó földi hadműveletek tényeiről. G. Gordon Liddy – akit elítéltek és bebörtönöztek a Watergate-ügyben játszott szerepéért, ma pedig népszerű házigazda egy jobboldali rádió beszélgetőműsorában – ismételten hangoztatta, hogy Richard Nixon és társai teljesen jogosan jártak el, amikor a Watergate-ügyet leplezendő, eskü alatt hazudtak az Egyesült Államok kongresszusának. Oliver North – a szélsőjobboldali média másik népszerű alakja, akinek napjainkban majdhogynem monopóliuma van a nyilvános információk terjesztése terén ebben az országban – kitartott amellett, hogy helyes volt hazudnia a kongresszusnak a titkos fegyvereladásról Iránnak, melyből (ugyancsak titkosan és illegálisan) a nicaraguai *kontrákat* pénzelték. Bill Clinton hazugságai szexuális kapcsolatáról – mivel ezek nem vonták maguk után a kormányzati hatalom törvénytelen gyakorlatát a közszférában – nem olyan vétkek, amelyekért alkotmányos vádemelést kellett volna kezdeményezni ellene, de mikor eskü alatt hazudott, egyértelműen törvénytelenül járt el.

tan szem előtt tartott, és amely szerintem magyarázatot ad egy-két dologra, amit a hazugságról, valamint más témákról is mondott.

A következő igazságról van szó: a mindennapi életben szokásos viselkedésről megfogalmazott empirikus általánosítás esetében az emberek nagyon hajlamosak kihasználni, hogy az erkölcsi szabályok alól vannak kivételek, mert ez segít racionalizálni, ha kivételt tesznek olyankor, amikor nem kellene. Emiatt az a beszédaktus, amelynek során valaki igaz módon kinyilvánítja, hogy vannak kivételek a szabályok alól, nagyon gyakran valamilyen rossz cselekedet igazolására szolgál – gyakrabban, mint amikor nem erről van szó –, míg az a beszédaktus, amikor valaki amúgy hamisan azt nyilvánítja ki, hogy kivételek pedig nincsenek, a leggyakrabban (valószínűleg sikertelen) retorikai kísérlet a rossz cselekedet megakadályozására. Néha azért előfordul, hogy éppen fordítva, a rugalmatlan erkölcsi előítélet és a körülményeket figyelembe venni igyekvő méltányos és elfogulatlan nyitottság áll szemben egymással. A filozófusok jobban szeretik azt képzelni, hogy az utóbbiról van szó, mert hízelgőnek találják, hogy kifinomult okoskodásukkal nem a rosszért, hanem a jóért tesznek erőfeszítést. Ám ha tudomásul vesszük, hogy az emberek milyenek, be kell vallanunk, hogy nem ez a tipikus eset.

Ez az igaz általánosítás, ha kellő súllyal vesszük figyelembe, azokat a moralistákat igazolja, akik hajlamosak eltúlozni a fontos erkölcsi szabályok szigorúságát, és hajlamosak kétségbe vonni azoknak a filozófusoknak a bölcsességét, sőt az erkölcsi integritását is, akiknek valamiféle kellemes konceptuális izgalmat okoz az ellenpéldák kiagyalása, és úgy tekintenek az ilyen ellenpéldákra, mint amelyek indokolják, hogy lazítsunk a szigorú szabályokon. Kant a moralisták előbbi csoportjához tartozik, ami kiderül például abból, hogy szerinte nem kell megtanítanunk a gyerekeknek, hogy vannak „szükséges hazugságok”, mert (mint mondja) „különb minden apróságot szükségesnek tekintenek, és gyakrabban tartanak megengedhetőnek a hazugságot”. (VP 9: 490.)

Ebben a tekintetben a hatalommal bíró emberek rosszabbak, mint a legrakoncátlanabb gyermekek. Amikor ők érvelnek amellett, hogy vannak kivételek a magatartásukat korlátozó fontos szabályok alól – akár a gyilkos a kapuban példával igazolja a hazugságot, akár az időzített bomba érvel a kínzást, akár a rossz kézbe kerülő tömegpusztító fegyverekkel a megelőző csapást –, biztosak lehetünk benne, hogy a képünkbe hazudnak, holott nincs is gyilkos a kapuban, megkínózzák a foglyokat, holott sehol nincs időzített bomba, és támadó háborút indítanak, holott nincsenek támadó fegyverek.

Constant szerint Kant álláspontja ellehetetlenítené a politikai életet. A vád eltúloztnak látszik, Kant viszonzválasza azonban – amely biztosan nem túlzás – véglegesen eldönti a vitát. A perdöntő replika az, hogy pontosan az olyan politikusi gyakorlat tesz lehetővé sok mindent, ami végképp tűrhetetlen a jelenlegi politikai életünkben, amely a feltételezett jó célok érdekében megengedhetőnek tartja a hazug kijelentéseket.

3. Az igazmondás mint önmagunk iránti etikai kötelesség

A hazugság (*Lüge, mendacium*) a szó szigorú értelmében valótlan *kijelentés* vagy *nyilatkozat*. Ebben az értelemben minden hazugság – talán a szükséges hazugság esetét kivéve – (analitikusan) ellentétes a jogi kötelességgel. Kant az etika kontextusában is vizsgálja az igazmondás témáját, és itt minden szándékos valótlanság, amely kötelességbe ütközik – az etikában egy önmagunk iránti tökéletes kötelességbe, amely az önbecsülésen alapul –, „hazugság” (nevezzük ezt „lazább értelemben vett hazugságnak”). Ha egy valótlanságot „hazugságnak” nevezünk, azzal – mint az előbbi esetben – már itt is azt

mondtuk, hogy kötelességbe ütközik, így az, hogy a hazugság mindig jogtalan, megint csak analitikus. Ezeknek a terminológiai finomságoknak ott lesz szerepük, ahol Kant a hazugságot mint az önmagunk iránti tökéletes kötelességbe ütközöt tárgyalja.

„Az ember önmaga mint pusztán morális lény iránti kötelességének (a személyében lévő emberiségnek) legnagyobb sérelme az igazmondás ellentéte: a hazugság (*aliud lingua promptum aliud pectore inclusum genere* [...]). Nem lehet kétséges, hogy a gondolatok kinyilvánításában mutatkozó szándékos valótlanyságot az etikában (amely nem illetékes az ártalmasság vagy ártalmatlanság megítélésében) ezzel a kemény elnevezéssel illelhetjük (a jogtalanban csak akkor, ha sérti másnak a jogát).” (MS 6: 429, EM 543–544.)

Ez az állítás sokkal szélsőségesebb, mint bármi, amit Kant a hazugsághoz való jogról szóló írásban mond. Ha szó szerint vesszük, azt mondja, hogy minden szándékos valótlanyság – bármilyen legyen is az – önmagunk iránti kötelességbe ütközik, amennyiben megvetést tanúsít önmagunk mint eszes lény iránt. Sőt, mintha ezen túl még azt is állítaná, hogy minden ilyen hazugság egyforma súlyú, és a „*legnagyobb sérelme*” az „*ember önmaga mint [...] morális lény iránti kötelességének*”. De lehet ilyen állításokat szó szerint venni?

Noha Kant az előadásaiban is többször megfogalmaz hasonló állításokat (pl. VE 27: 701), nem hiszem, hogy ezeket egy az egyben úgy vehetjük, mint amelyekben át gondolt nézeteinek ad kifejezést. Szerintem inkább egy olyan moralista retorikai túlzásait kell látnunk bennük, akit nemcsak az erkölcsi szabályok elméleti rendszerezésének filozófiai célja mozgat, hanem azzal is törődik – sőt inkább azzal törődik –, hogy kellő hatást gyakoroljon a hallgatóságára.

Morális doktrína és moralista retorika. Kant önmagával kerülne szembe, ha azt mondaná, hogy a szándékos valótlanyság, tekintet nélkül a kontextusra, mindig rosszabb kinyilvánítása az önmegvetésnek, mint a szolgalelkűség vagy mint az, ha valaki nem hallgat a lelkiismeretére (MS 6: 434–435; 437–440, EM 550–551; 552–557). Mindössze pár oldallal korábban, az ehhez a részhez tartozó „Kazuisztikus kérdések”-ben, nyilvánvalóan töpreng egy példán, amelyben a szándékos valótlanyság jogosnak látszik: „*Hazugságnak tartható-e a pusztá udvariasságból eredő valótlanyság (például egy levél végén a »legalázatosabb szolgálója« kitétel)? Hiszen ezzel senkit sem csapunk be. – A szerző megkérdezi olvasóját: Hogyan tetszik Önnek a művem? Elvileg persze élcélódhatnánk azon, mily fogas kérdést szegeztek mellünknek, de kinél van mindig kéznél az ilyen tréfás válasz? Viszont a legkisebb habozás a válasszal már sérti a szerzőt. Szabad-e tehát nyersen megmondanunk az igazat?»*” (MS 6: 431, EM 546; VA 7: 151–153, magyarul: AI 55–58.)

Noha a „kazuisztikus kérdéseket” Kant nem a tanok határozott állításainak szánta, inkább az olvasót akarta velük gondolkodásra és ítéletalkotásra készíteni, ebben az esetben világos, hogy teljesen érthetőnek tekinti, ha valaki az utolsó, retorikai kérdésre nemleges választ ad. Nehéz belátni, hogyan követelhetné az önbecsülés, hogy – akár csak a levélírás konvencióinak megsértésével – udvariatlanok legyünk az emberekkel. A nagy Kant professzor sem látszik kockáztatni az önbecsülését azzal, ha inkább kedves, semmint őszinte választ ad az önhitt kérdésre, melyet egy balga ifjú szerző tesz föl neki híres vacsorái egyikén. Valójában Kantnak inkább akkor kellene elveszítenie az önbecsülését, ha kertelés nélkül igaz választ adna – ezzel súlyosan árthatna a kérdező karrierjének, és belegázolna az önérzetébe. A „szükséges hazugságok” vagy a *falsiloquia* tárgyalásakor – ezek nem ütköznek jogi kötelességbe, mert kényszer hatására hangzanak el olyan esetben, amikor tudni lehet, hogy a címzett törvénytelenül akarja felhasználni az igazságot – Kant soha nem tanácsolja, hogy kerüljük el az ilyen szándékosan hamis

állításokat, mert azok az önmagunk iránti kötelességbe ütköznek. Ez nyilvánvalóan abszurd volna ilyen esetekben.

Kant nagyon is tudatában volt, hogy az igazság kimondásának sok esetben megvan a maga helye és ideje. Olyan helyzetekben, amikor nem szabad igazat mondani, néha az az egyetlen választásunk, hogy nem-igazat mondjunk. Erre az előadásainak egyik passzusában mutat rá, amely itt is rögtön a szándékos hamisság egyik legszélsőségesebb és szemmel láthatóan fenntartás nélküli elítélése után következik: „*Nagyon hasznos vállalkozás lenne, és ítéletünket sokkal élesebbé tenné egy morális kazuisztika, ha meg volnának szabva a határok, amelyek között erkölcsi ártalom nélkül jogunkban áll eltitkolni az igazságot.*” (VE 27: 701.) Ha tehát mindent figyelembe veszünk, világosnak látszik, hogy Kant véleménye igazából nem az, hogy minden szándékosan hamis állítás önmegvetést tanúsít, és sérti az önmagunk iránti kötelességünket. Azt az állítását, hogy a szándékosan hamis állítások mind ilyenek, inkább retorikai túlzásnak, semmint szó szerint veendő elvi nyilatkozatnak kell olvasni.²⁰

Az az állítás, mely szerint hamisat mondani valakinek sérti az önbecsülésünket, olyan igazságot foglal magában, amelyet nagyon sokan és nagyon gyakran nem vesznek figyelembe. Meglehet, Kant ezért érzi jogosnak, hogy minden kertelés és fenntartás nélkül állítsa. De ha általános szabálynak vesszük, akkor nyilvánvalóan sok kivétel – sőt: kivételtípus – van alóla. Láttuk, hogy Kant maga is elismer néhányat. Ráadásul sok olyan eset van, amikor szándékosan hamisat mondani egyenest a legjobb módja annak, hogy kimutassuk és megőrizzük önbecsülésünket. Kant elítéli a túlságosan toladó viselkedést – például, ha kutakodunk mások titkaiban, amelyek nem ránk tartoznak (VE 27: 451–452). Néha úgy tudunk a leghatásosabban védekezni az ilyen tapintatlanság ellen, és egyben kinyilvánítani önbecsülésünket, ha nem a valóságnak megfelelően válaszolunk a kotnyeles kérdésre. Olykor azzal a céllal, hogy megtévesszük az illetőt (mondjuk, ha az igaz válasz vagy akár csak a válasz visszautasítása elárulna valamilyen veszélyes információt, amelyet jogunkban áll – esetleg egyenest kötelességünk – elhallgatni), máskor viszont csupán azért, hogy durván közöljük az okvetetlenkedőkkel (és mindenki mással, aki hallja a beszélgetést), hogy nem kapnak megbízható információt olyan kérdésekre, amelyeket nem kellene föltenniük.²¹

Erre gondolhatott Constant, amikor úgy érvelt, hogy csak azoknak vagyunk kötelességek igazat mondani, akiknek „*joguk van az igazsághoz*”. Lehet, hogy Kant helyesen jár el, amikor elutasítja Constant álláspontját, amely különleges esetben a valótlan ünnepélyes kijelentéseket is védelmébe veszi, de a saját kontextusában Constant álláspontja a

²⁰ Az egyetlen *érv*, amelyet Kant egyáltalán felhoz amellet, hogy minden szándékos valótlanság ellentétes az önmagunk iránti kötelességgel, az az állítása, hogy a valótlanság mindig az önbecsülés hiányát mutatja. Ezt az állítást csupán egyetlen érvel, a beszéd céltudatos természetére épülő érvel támasztja alá, amely analóg az ALAPVETÉS-ben az öngyilkosság ellen felhozott érvel (MS 6: 429, EM 536–537; G 4: 422, A 43). Kantnak az a stratégiája – és mindkét érv ennek része –, hogy megmutatja, nem tiszteljük önmagunkat, ha nem tartjuk tiszteletben hajlamaink és képességeink természetes rendeltetését. Mind a két érv olyan kétes premisszára épül – a természetes rendeltetésből, illetve célszerűségből von le következtetéseket –, amelyet kevés felvilágosult ember tart ma hihetőnek, legalábbis abban a szélsőséges formában, ahogy Kant előadja őket.

²¹ Sidgwick nagyon helyesen emeli ki, hogy „*a törvényes titkok védelmének nyilvánvalóan az a leghatásosabb módja, ha általánosan elfogadjuk és el is várjuk, hogy ha valaki olyasmiről tesz föl kérdéseket, amit nincs joga tudni, hazug választ kapjon*” (Sidgwick, 318. o.). Ez a megjegyzés továbbá annak megmutatására is alkalmas, hogy – noha hamis választ adunk az embereknek az ilyen kérdésekre – miért akarhatjuk mégis, hogy cselekvésünk maximája általános törvény legyen, amely kielégíti mind az *általános törvény*, mind az *általános természettörvény* formuláját.

helyes. Nem hiszem, hogy Kant ennek ne volna tudatában. Az előadásában és AZ ERKÖLCSŐK METAFIZIKÁJÁ-ban, ahol az erkölcsstanár és a teoretikus szerepében látja magát, jogosnak érzi, hogy retorikusan eltúlozzon olyan igazságokat, amelyek esetében morálfilozófusként tudomásul kellene vennie (és tudomásul is vesz) néhány fontos korlátot és kivételt.²²

A megtévesztés és a társadalmi állapot. Vajon miért érzi Kant szükségesnek, hogy olyan retorikai túlzásokba bocsátkozzon, amelyek miatt annyira támadhatóvá vált, és ki volt téve a félreértéseknek? Egy okot már láttunk: úgy véli, az emberek akkor is hajlamosak a saját érdekükben kivételt tenni a szabályok alól, amikor nem kellene, és emiatt az a beszédaktus, amelynek során valaki kinyilvánítja, hogy az erkölcsi szabályok alól nincs kivétel, erkölcsileg gyakran akkor is igazolt, ha elméletileg téves. De az igazmondás erkölcsi problémájának van egy olyan sajátossága is, amely még inkább igazolhatta a retorikai túlzást ebben az esetben. Kant a megtévesztést és a kétszínűséget tekinti kiművelt állapotban az emberi természetre legjellemzőbb, rendszeresen elkövetett bűnnek (R 6: 33–34, V 162–163; VA 7: 149–153, 332–333, AI 53–58, 305–306). Míg a premodern (vagy „vad”) állapotban a kegyetlenség az emberekre jellemző bűn, kiművelt állapotban a csalárdság honos (R 6: 33–34, V 162–163). A kiművelt, társas ember, mint Rousseau kiemelte, mindig „*kívül áll önmagán*”, a többiek véleményében él, és ez nemcsak arra jelent nagyon erős késztetést, hogy manipulálja mások véleményét, hanem arra is, hogy önmaga előtt megmátsa az igazságot, mivel a becsületesség önmagával szemben nem alapvető abban a közegben, ahol elsősorban él (Rousseau: ÉRTEKEZÉS, 156–157. o.).

Az erkölcsi törvény harmadik, legvéglegesebb megfogalmazása, méghozzá intuitíve legkönnyebben felfogható változatában, *a célok birodalmának* formulájában található. Minden eszes lénynek úgy kell magára tekintenie, mint aki része annak a közösségnek, melyet a minden egyes tagjának céljait átfogó célok „birodalma” (vagy kölcsönös, egymást elősegítő rendszere) egyesít. Egy ilyen, ideális közösségben senkinek nem volna indoka, hogy leplezze az igazságot mások elől: sem attól nem kellene félnie, hogy mi mindent tehetnek mások az igazsággal, sem abban nem reménykedhetne, hogy ő nyer valamit mások kárára, ha rászedi őket valamilyen hazugsággal. A jelenlegi emberi társadalmat azonban Kant olyan terepnek látja, ahol szinte egyetemes a versengés és a bizalmatlanság, mert az emberek megpróbálják elhíttetni másokkal (és saját magukkal is), hogy jobbak, mint amilyenek a valóságban, és miközben megpróbálnak túljárni a másik eszén, még manipulálják is egymást. „*Ennél fogva úgy alakítjuk a viselkedésünket, hogy részben eltitkoljuk vétkeinket, részben másnak mutatkozzunk előttük, és ismerjük is a módját, hogy másnak látszódjunk, mint amilyenek vagyunk; következképpen más emberek semmit nem vesznek észre a vétkeinkből és a gyengeségeinkből, csak azt látják, hogy jól boldogulunk [...]. Így hát a szó igazi értelmében egyetlen ember sem nyúltszívű. Ha Jupiter úgy tett volna, ahogy Momus kívánta, és ablakot nyitott volna a szívünkben, melyen át minden ember érzülete láthatóvá válna, akkor az embereket jobbnak kellett volna megalkotni, és jó alapelvek-*

²² Ha valaki hajlik a rosszmájú iróniára, akár abban a különösen kedvezőtlen megvilágításban is bemutatathatja ezt a helyzetet, hogy moralistaként Kant megengedett magának *tudatosan hamis* állításokat (méghozzá az összes téma közül éppen az igazmondás erkölcsi témájának tárgyalásakor!). Ez olyan vád, amelyet például Nietzsche szívesen hoz fel általában a moralisták ellen. Lásd: TWILIGHT OF THE IDOLS. Megtalálható: THE PORTABLE NIETZSCHE. Szerkesztette: Walter Kaufmann (New York, Viking Press, 1968). 505. o. De lapos kritika – ráadásul „olcsó poén” – olybá venni, mintha a retorikai túlzás ugyanaz volna, mint a szándékos valótlanosság.

kel felruházni, hiszen ha minden ember jó volna, senkinek nem kellene magába zárkóznia; ám mivel nem így van, kénytelenek vagyunk leereszteni a redőnyt.” (VE 27: 445.)

Kant szerint a társadalmi állapotban hajlamossá válunk a csalásra, különös előszere-ttel csapunk be másokat, és igyekszünk fölébük kerekedni, felsőbbrendűségünket bizonyítani. Hajlamaink elvakultsághoz, „rögeszméhez” (*Wahn*) vezetnek, „amely azt, ami a mozgatóókokban szubjektív, objektívnek mutatja” (VA 7: 274, AI 229; vö. R 6: 168, V 319). Rögeszméink könnyen szenvedéllyé válnak – azaz olyan hajlammá, amelyet az észnek nehéz vagy lehetetlen kontrollálnia. A rögeszmévé váló hajlamok, „alkalmasak rá, hogy a legnagyobb mértékben szenvedélyessé váljanak, kivált, ha vetélkedést támaszthatnak az emberek között” (VA 7: 275, AI 229). Maga az emberi okosság, ahogyan a társadalomban kibontakozik, eredetileg nem az igazság kutatására, hanem a megtévesztésre irányuló képesség. „A ködösítés az okos koponyák művészete” (VA 25: 737). „Az emberi teremtmény összetételéhez eredendően hozzátartozik tehát, s hozzátartozik nemének fogalmához is, hogy a mások gondolatát buzgón firtatja ugyan, a saját gondolatait azonban megtartja magának; amely derekas tulajdonsága utóbb nem mulaszt el rejtőzködésből apránként szándékos megtévesztéssé, sőt hazudozássá izmosodni” (VA 7: 332, AI 305).

A hazugság legelemibb fajtája, amely szorosan kapcsolódik az emberi természetben rejülő gyökeres rosszhoz – „a legbensőségesebb barátságban is jelen lévő titkos ellenségeskedés”, az, hogy jobbnak mutatjuk magunkat mások előtt, mint amilyenek vagyunk, „s még sok egyéb bűn” – „az erény látszatával” takarózik (R 6: 33–34, V 162–163). Kant azért ítéli el olyan indulatosan a hazugságot, mert mindenütt viszontlátja, és úgy véli, ez az alapja a társadalmi állapotban fellelhető rossznak.

Ámde pontosan emez okok miatt tekinti Kant az emberek közti teljes őszinteség erkölcsi eszményét olyasminek, amit – annak ellenére, hogy nagyon nehéz vagy egyenest lehetetlen teljesen elérni – a maga tisztaságában fenn kell tartani. Így hát, miközben vonakodva kénytelen elfogadni a valótlanságra olyan mentségeket, mint „élcéldés, udvariasság és szükség”, a konklúzióban mégis reménytelen vágyakozással mondja, hogy „itt is megmutatkozik azonban az emberi természet sajnálatos gyengesége, amely a felülemelkedésnek és a korlátlan nyíltszívűségnek határt szab”. (VE 27: 701.)

Aki valótlanságot mond, az Kant felfogásában olyasvalaki, akinek nincs bátorsága őszintén beszélni az emberekkel. Ezért mindenki megveti (MS 6: 429, EM 544; VE 27: 499, 700). Láthatólag azt gondolja, hogy a hazug ember mélységes tiszteletlenséget árul el önmaga iránt, amikor hajlandó kitenni magát annak, hogy mások előtt ilyen helyzetbe kerüljön. A hazugság szerinte alapvetően téves önértékelésről árulkodik, és ez a tévedés maga is becsapáson alapul. A hazug ember abban látja a saját értékét, amit másokkal (vagy saját magával) el tudott hitetni magáról, ámde ezenkívül úgy cselekszik, hogy azért mások valószínűleg megvetik (és így bármilyen arrogáns módon viselkedjék is, viselkedése mindig mélységes önmegvetésről árulkodik). Egyik oldalon sem sikerül méltóvá válnia ahhoz, ami a valódi értékét jelenti, az emberi lény méltóságához.

4. A belső hazugság

Az Erénytanról szóló részben, amely a hazugsággal mint az ember önmaga iránti kötelességének sérelmével foglalkozik, Kant azzal a szembeszökő túlzással kezdi a mondanóját, hogy minden valótlanságot úgy ítél el, mint ami az önmagunk iránti kötelességünkbe ütközik, amely önbecsülésünkön alapul. Az ezzel foglalkozó szakasz szövegének csaknem a fele azonban nem a másoknak mondott hazugsággal, hanem azzal

foglalkozik, amit Kant „*belső hazugságnak*” nevez – azzal, amikor saját magunknak hazudunk, vagy, ahogy itt fogjuk nevezni, az „önbecsapással”.²³ Sok mindent elmulasztunk Kant fejtegetéséből – és nem látjuk, milyen nyomós oka volt, hogy túlzásra ragadtassa magát –, ha nem vagyunk tisztában vele, mennyire fontos volt számára a belső hazugság, és hogy szerinte még a külső hazugság is sokszor belső hazugságból ered.

Kant mellékesen megjegyzi, hogy nehéz magyarázatot találni arra, hogyan lehetségesek ilyen hazugságok, hiszen a hazugsághoz látszólag kell egy másik személy, akit valaki meg akar téveszteni (MS 6: 431, EM 546). A rejtélyt lejegyzí, de szemmel láthatóan nem kételkedik benne, hogy belső hazugságok előfordulnak. Ha valaki komolyan megpróbálná tagadni, hogy tényleg létezik önbecsapás, az egyetlen helyes válasz az volna, ha az illetőt azzal vádolnánk, hogy becsapja magát.

Az ilyen paradoxonok jól jelzik, hogy az önbecsapás csak részben akart, hiszen ezekből ésszerűen következik, hogy egy belső hazugságot lehetetlen lenne teljesen tudatosan és szándékosan elkövetni. Ugyanakkor mégis van valami egyértelműen hibáztatható abban, amit azokban az esetekben látunk, amikor valaki önmagát csapja be: eltökélten nem vesz tudomást arról, ami nyilvánvaló, vagy nem helyénvaló módon mérlegeli a bizonyítékot. Még az akaratlan mozzanat is része annak, ami hibáztatható a belső hazugságban. Ha az önbecsapás során a saját pszichikus folyamataink passzív áldozatai vagyunk, akkor is mi csinálunk áldozatot magunkból, mint ahogy mi vagyunk azok is, akik készségesen elintézzük a hibáztathatóságot azzal, hogy passzívnak tekintjük magunkat a belső hazugsággal kapcsolatban, ami úgyszólván elhárítja a felelősséget, és még némi rokonszenvet is ébreszt irántunk.

Kant szerint az embereket nagyon erős indítékok készítetik arra, hogy hazudjanak önmaguknak. Mint már láttuk, úgy értelmezi a társadalmi állapotot, mint amelyben már a vágyaink is megtévesztők. Megzavarják a valóságról alkotott ítéleteinket, arra csábítanak bennünket, hogy ne olyannak lássuk a valóságot, amilyen, hanem amilyennek szeretnénk. A dőlő rávesz bennünket, hogy szükségleteinket és vágyainkat rendszeresen elébe akarjuk helyezni más emberek szükségleteinek és vágyainak, akik pedig az ész ítélőszéke előtt egyenlők velünk mint önmagukban való célok. Az ésszel ellentétben azt akarjuk, hogy mások a mi vágyainkat helyezték a sajátjaik elébe, és e cél érdekében érénynek tüntetjük föl bűneinket – nemcsak előttük, hanem magunk előtt is.

A vallás belső hazugságai. Kant tesz néhány nagyon éles megjegyzést az önbecsapás olyan formáira, melyeket leginkább bizonyos vallási hiedelmek használnak fel. Ide tartozik, amikor valaki „*például azt hazudja, hogy hisz egy jövőbeli világbíróban, noha nincs benne ilyen hit, ám elhitei magával, végtére is inkább haszna, mint kára származhat abból, hogy gondolatban ilyen hitvallást tesz a szívekbe látónak, s ezzel a színleléssel mindenestre kicsikarja jóindulatát; vagy ha ilyen bíró létezésében ugyan nem kételkedik, ám azzal hízeleg önmagá-*

²³ A „*belső*” (Kant szóhasználatában) olyasmit jelent, hogy „*önmagával kapcsolatban*”. „*Belső érzék*” (melynek a *priori* formája az idő) az, amiben csak önmagunk szubjektív állapotaihoz kapcsolódunk, míg a „*külső érzékben*” (melynek a *priori* formája a tér) tőlünk elkülönülő tárgyakhoz kapcsolódunk. Valakinek a „*belső*” értéke csakis az önmagának adott erkölcsi törvényhez képest, nem másokhoz képest jelent értéket (G 4: 426, A 46; KpV 5: 88, GyÉK 107; MS 6: 387, 391, 435, EM 500–501, 505, 551; VE 27: 349, 462). Vagyis *nem* valami bennem rejlik az értékét jelenti, például a kifelé irányuló cselekvésem vagy a külső megjelenésem értékéhez képest. (Sokan olyan torzképet festenek Kantról – mint befelé forduló moralistáról vagy egy egyoldalú érzületetika [*Gesinnungsethik*] szószólójáról –, amely legalábbis részben e kifejezés félreértésén alapul.) Ezek szerint a „*belső*” hazugság egyszerűen azt jelenti, hogy önmagamnak hazudok, nem pedig valaki másnak.

nak, hogy belülről tiszteli törvényét, holott semmi más mozgatórugót nem érez, mint a büntetés-től való félelmet”. (MS 6: 430, EM 545.)

A másik fajta belső hazugság, melyet itt elítél, egy olyan gondolkodásmódra vonatkozik, amelynek egyik legszélesebb körben elfogadott érve azt hangoztatja, hogy a vallásos hiedelmek erkölcsileg jó hatással vannak az emberekre. Az ilyen hiedelmek hatása valójában ennek éppen az ellenkezője lehet (és gyakran az is), például amikor vallási fanatikusok rárontanak azokra, akiket hitetlennek vagy eretneknek tartanak, vagy rossz befolyást gyakorolnak mások intellektusára és jellemére, amikor megtérítik őket a hitnek. Am ilyenkor – mint máskor is – igyekszünk rossz magatartásunkat jónak föl-tüntetni magunk előtt, és mindkét fajta jogtalan viselkedést úgy fogjuk föl, hogy engedelmeskedünk Isten akaratának.

A belső hazugság első fajtájához tartoznak a különféle vallási apologetikák, például a fogadásérv Pascalnál és a hit akarása Jamesnél. Hinni akarunk valamiben (mert azt szeretnénk, ha igaz volna, vagy mert előnyös lenne számunkra, ha igaz volna), és úgy teszünk eleget a kívánságunknak, hogy azt mondjuk magunknak, hiszünk benne, úgy cselekszünk, mintha hinnénk benne, és csatlakozunk másokhoz, akik ugyanígy hazudnak maguknak, mígnem eljutunk odáig, hogy tényleg hiszünk benne. Bármilyen (valóságos vagy képzel) előnyhöz jussunk is ily módon, nagy árat fizetünk érte: integritásunkat és önbecsülésünket adjuk cserébe.

A belső hazugság mindig jogtalan. Mindezek okán Kant a legélesebb kifejezésekkel ítéli el a belső hazugságokat: *„A hazugság lehet külső [...] vagy belső. Az előbbi esetén mások, az utóbbinál – s ez még súlyosabb – a saját szemüinkben válunk megvetés tárgyává, és sértjük meg a személyüinkben lévő emberiség méltóságát.”* (MS 6: 429, EM 544.)

A „belső hazugság” feltétlen elítélésekor már semmi nem kényszeríti Kantot, hogy retorikai túlzásokra ragadtassa magát. Az a tétel, hogy a belső hazugság az ember önma-ga iránti etikai kötelességének sérelme, ugyanolyan, mint minden alapelv az etikában: nincs alóla kivétel. Ez nem azt jelenti, hogy nem kell figyelembe vennünk, mennyire nehéz (sőt olykor lehetetlen) az embernek elkerülnie az önbecsapást, és így az sem következik belőle, hogy élesen el kell ítélnünk, vagy megbocsáthatatlannak kell tekintenünk, különösen mások esetében. A hibáink túl éles elítélése még a saját esetünkben is könnyen arra vezethet, hogy becsapjuk, azzal ámítjuk magunkat, hogy nincsenek is meg a hibáink, amelyeket elítélünk, emiatt meg – annak következtében, hogy rájövünk: az önbecsapás erkölcsi hiba, és nincs olyan eset, amely ez alól kivételt jelentene – ironikus módon nemhogy kevésbé, de könnyen még hajlamosabbá válunk az önbecsapásra. Rájönni, hogy egy viselkedés jogtalan és eldönteni, milyen magatartást tanúsítsunk a jogtalan viselkedés valamely esetével szemben, mindig két külön dolog. Néha akkor kezeljük a legjobban a jogtalan viselkedést, vagy akkor sikerül a leginkább a minimálisra csökkenteni, ha inkább liberálisak és toleránsak, semmint merevek és szigorúak vagyunk iránta. Úgy tűnik, Kant ilyen toleráns magatartást javasolt néhány esetben, ahol úgy látta, a megtévesztés kiirthatatlanul meggyökeresedett társadalmunk társiatlan társiasság jellemezte életében (VA 7: 151–153).

Az önmagunkkal szembeni őszinteség különösen fontos érték egy olyan értékalapú etikai elmélet számára, amely az észnek az objektív etikai igazsággal összhangban álló öntörvényűségét tekinti értéknek. A kanti etika ugyanis minden értéket eszes természetünk méltóságára és abszolút értékes voltára alapoz. Becsapni magunkat eszes természetünk elárulását jelenti, mégpedig éppen a legalapvetőbb ponton elkövetett áru-

lást. Akik a saját elméjük előtt is meghamisítják, amit tudnak, ellehetetlenítik ésszerű működésüket, az elképzelhető legelemibb módon lehetetlenné teszik, hogy ésszerűen cselekedjenek. Már az is alapjaiban felforgatja az erkölcsi lelkiismeretet, ha az emberek azért teszik ezt, hogy elkerüljék saját hibáik és sikertelenségeik fájdalmas tudatát, vagy hogy előnyösebb színben tüntessék föl a cselekedeteiket, mint amilyet azok megérdemelnek (MS 6: 437–440, EM 553–557).

A kanti etikában az, ha hazudunk önmagunknak, az alapjuknál kezdi ki az erkölcsi értékeket, amennyiben megfoszt az értékétől minden más értéket, amelynek nevében megpróbálhatnánk igazolni, hogy becsapjuk önmagunkat. Az olyan etikai elméletek, amelyek máshol keresik a végső értéket – például az örömben vagy a boldogságban (különösen, ha ezeket csupán a tudatos állapotokban vélik megtalálni, nem pedig a valóságos világban végzett bármilyen sikeres tevékenységben) – talán elnézőbbek lehetnek a belső hazugsággal szemben. Olykor ugyanis kétségkívül hozzájárul az elégedett jóérzéshez, ha eltitkoljuk az igazságot magunk elől, és ezzel megkíméljük magunkat attól, hogy szembe kelljen néznünk a keserű realitásokkal, különösen saját magunkat illetően. Mégis előfordul, hogy egyesek reménytelenül naivnak tartják a kanti etikát, amiért olyan nagy fontosságot tulajdonít az igazmondásnak. Kant fájdalmasan tudatában volt, mennyire nehéz őszintének lenni önmagunkhoz, mennyire csalóka, hogy azok vagyunk-e, és hogy teljes mértékben soha nem sikerül elérnünk, hogy azok legyünk. Az újabb posztmodern elképzelések ezt úgy fogják föl, mint ami indokolja – vagy legalábbis mentségül szolgál arra –, hogy meg se kíséreljünk őszinték lenni, sőt mondjunk le az egész igazságesszméről, és valamilyen lazább, kisebb súlyú támponthez igazodjunk az életben, olyasmire, ami viszonylagosabb, esztétikusabb, amit felcicomáztunk az intellektuális kifinomultság és ironikus távolságtartás kulturált bájával.

Ámde ha ezeknek az alternatíváknak bármelyikét az emberi méltósághoz ragaszkodó kanti felfogás mellé helyezzük, amely minden gondolatunkban és akarásunkban a becsületességet és az integritást tekinti legfőbb értéknek, az összehasonlítás könnyörtenül rávilágít, mennyire elemien felszínes minden rivális filozófia.

Kerékgyártó István

TRÜFFEL MILÁN PÁLYAKEZDÉSE

Onnan kéne talán most kezdenem, hogy a század utolsó évében egy elegáns titkos játéklarlang alkalmazottja lettem a Mérleg utcában – egykori cellatársam és atyai barátom, Komlós Ármin közpapír-hamisító ajánlólevele nyomán. Slepperi beosztásban kezdtem, ami felhajtót jelentett ebben a szivarfüstös, babonás világban. Szerencseipari betanított munkás, aki rangban a takarító felett áll, de a krupié urakra csak alulról pisloghat – mind fizetség, mind pedig tisztesség dolgában. Nyitáskor a tulajdonos úr sorba állította a bankadókat, krupiékat, pincéreket, sleppereket és takarítókat, végigvizsgálta körmüket és cipőjüket, pantallójukat és nyakkendőjüket, s akinél makulát lelt, nyomban hazazavarta. Aztán indulhat a munka.

A felhajtó például a Keleti pályaudvarhoz sétál, hogy fölkutasson egy mátészalkai gyorsról lelépő prémgalléros uraságot, készséggel tüzet adjon neki, s mikor fölparázslik a cigár vége, az udvarias pesti gentlemantól a vidéki úr valami jóféle étterem után érdeklődik. Ezzel teszi meg első lépését a palivá válás útján. Szó szót követ, s a Wampeticsben közösen elköltött ebéd után már karonfogva érkezik slepper és pali a Mérleg utcai luxuslakásba. De a ligeti lóversenypályát is kedvelték a slepperek, ahol a gyepen nyert koronák jobban ficáncoltak a belső zsebben, mint a kétéves telivérek.

Ha már ügyis ölébe engedte uraságotat Fortuna, ajánlotta ilyenkor a felhajtó a pénztől megrészegült palijelőltnek, ruccanjunk már át a zöld fűtől a zöld posztó mellé!

Így indult pályám a kártyás világban, ám előnyös külsőm, nyájas modorom s némi szerencse pár hónap múlva följebb röpítette csillagomat, ugyanis a játéklarang tulajdonosa, Harsányi József úr után mindjárt a második személyiség, bizonyos Zsalud Ede vett atyai pártfogásába. Ez az úr valaha a legszenvedélyesebb játékosok közé tartozott, s mint a megszállott kártyások általában, igen babonás volt. A baccarat-hoz női hajtincset vagy rozsdás vasszőget rakott egykor az asztalra, döglött legyet vagy szárított kígyóbőrdarabot tartott a mellényzsebében, bal lábán lila, jobbján zöld színű zoknit viselt, pöcögötte, köpködte a lapokat, rongyos, régi szerencsekézelőt húzott a játékhoz, és irtózott a veres hajú kibicektől.

Mindezen óvintézkedések ellenére, ahogy az lenni szokott, egy idő után mégis „letört”. Ekkor megtartotta cilinderét, lakkcipőjét, selyemharisnyát és gavalléros modorát, felvette az Andrényi Armand művésznevet, és nemzetközi kártyacsalonak állt. És tette ezt oly sikerrel, hogy egy idő után nemcsak Ostendéből, Monte-Carlóból, Berlin és Párizs összes jelentős játéklubjából tiltották ki, de a konstantinápolyi, a kairói, sőt még a kínai rendőrséggel is akadt dolga. Aztán az elegáns, őszülő ötvenes úr nyugalományaiba vonult, és már csak régi barátja alkalmazottjaként adta a bankot a titkos kártyabarlangban. Zsalud Ede ráadásul a reinkarnációban is hitt, mióta egy sanghaji ópiumbarlangban három egész hónapot töltött. Úgy tartotta, hogy bennem újból testet öltött az ő elhalt fiacskája, aki akkoriban távozott a földi világról, amikor én megszülettem. Gyámom elvesztése miatt szívesen vettem e különös rigolyát, annál is inkább, mert Zsalud jó barátságban állt a tulajdonossal, aki egykor társa volt az Európát átívelő kártyafosztogatásokban. Csakhogy a főnök úr a csalással nyert pénzeket nem játszotta el a rulettklubokban, mint Ede, hanem – gondolva három gyermeke jövőjére – titkos kártyabarlangot gründolt.

Milán fiam, kezdte meg tanítását Zsalud Ede, amit én neked mutatok, azt egy talján kártyamestertől láttam. Ő oktatta a jómadár Edwardot is, aki felséges mamája halála után hamarosan Anglia királya és India császára lesz. De ez a királyfi hiába tanult ki minden csalást és trükköt, mégis megkopasztotta az én cimborám, a Kროff-Kőnig báró, kinek persze az igazi neve Stallmann, s valamikor vizesnyolcas kereskedőként kezdte a pályáját. De később odáig vitte, hogy német bárónak vagy johannesburgi arany- és gyémántbánya-tulajdonosnak adta ki magát, és így fosztogatta a koronás főket, bólogat mesterem, miközben szórakozottan keverget egy szűz paklit.

Hol is tartottam?, pillant fel a lapokból.

Hogy megtanítasz zslugázni, Ede bátyám.

Ja igen, bólogat, s „fejni” kezdi a paklit. Szaporán kapkodja le az alsó és felső lapokat. Ez keverésnek tűnik, de a végén ugyanaz a sorrend áll vissza.

Megtanítlak zslugázni, de soha ne feledd, más ez, mint az igazi kártyatudás, hiszen kártyázni annak kell jól tudnia, aki társasági sikerekre vágyik a tarokban vagy a whist-

ben – vagyis a játék örömeért tét nélkül kíván csillogni. De aki trente et qarente-on vagy nasi-vasin akar kaszálni, annak egészen másféle tudásra van szüksége. Azt hiszed, fiam, hogy amikor Szemere Miklós kamarás – s ekkor tisztelete jeléül fölemelkedik székeről, és biccent – először kártyázott életében, ami Szentpéterváron a Yacht-klubban történt, ahol Samakoff, a helyi aranyfűzés prominense pikére hívta ki, tudott kártyázni? Még a lapokat is alig ismerte, mégis tizennégyezer rubel nyereséggel állt fel. Más tudott a kamarás! Nyerni tudott! Mert vannak a szenvedéllyel kártyázók, kik hosszú távon, de valószínűbb, hogy már rövid távon is veszítenek, aztán vannak a hamiskártyások, ezek meg börtönbe kerülnek, vagy agyonütik őket, és ott van ugye Szemere Miklós, aki lovon is, kártyán is nyer, még hozzá folyamatosan és hosszú távon.

Akkor meg mit akarsz tőlem, Ede bátyám, most veszítsem magamat rongyosra, vagy kerüljek börtönbe, mert ugye Szemere az nem lehetek?

Én azt tanácsolom neked, Milán, hogy addig ügyesedj a kártyában, amíg krupié vagy bankadó lehetsz. Tisztos szakmát adok a kezvedbe. De szenvedélyből soha ne zslugázz, mert a vesztedbe rohansz, néz a szemembe, majd szórakozottan „lapátolni” kezdi a paklit, ami megint csak keverésnek tűnik, de most a lapok egymás után peregnek a csomagban, sorrendjük ezúttal sem változik.

Zsalud Ede a bakkasztalnál a főnök úr pénzéből adta a bankot, majd minden koronával elszámolt. Sőt fizetést sem fogadott el, hanem vendéglősnél, borbélynál, virágárusnál, de még a piros lámpás házaknál is hozomra vásárolt. A kereskedők a számlákat Harsányi úrnak nyújtották be, ő pedig fizetett, mert tudta, hogy bankára aranyat ér. Ede kezén naponta tízezrek futottak át, de egy koronát sem tartott a zsebében.

A szenvedély ott szunnyad az emberben, mondogatta, s ha bankó ropog a bukszámiban, hát mennem kell. Ezért nem kell nekem a pénz.

A Harsányi úrnak érkező számlák közül a legborsosabbak Ede italszámlái voltak, mert ha szolgálatban nem is, azon kívül rendszeren ivott. Gyakran elkísértem őt kedvenc helyére, a Kerepesi úti Pannónia kávéházba, ahol legendás zslugások adták egymásnak a kilincset. Kártyázni itt sosem láttam őket, miként a Nemzetiből érkező művészek sem adnak elő szerepeikből. A zslugabárok, akárcsak a színészek, úrias beszélgetéssel, a nagy játékok fölidézésével és a jövő tervezésével mulatták idejüket. Lenyűgöztek engem ezek a kifogástalan öltözékű világiak. Csodáltam azt az eleganciát, ahogy keresztbe vetették lábukat, s glicerinnel puhított, manikűrözött kezüket lazán pihentették a karfán. Gyönyörködtem mozdulataik finomságában, ahogy az aranykravátlis Cabaro szivar végét lemetszették, majd föltartott fejfel opálszín karikát küldtek a távolba. A görög isteneknek üzenhettek a füstjelekkel, kik maguk is hasonló pózban üldögélnek az Olimposzon. Nekem pedig azt üzenték ezek az álbárok és álgrófok, hogy a rang nem is olyan nagy dolog, mint azt sokan hiszik, nem kell évszázadokig készülni rá. Néhány hónap alatt is megtanulható, persze csak annak, akinek van hozzá tehetsége. Szobámban a tükör előtt próbálgattam az előkelő mozdulatokat, a könnyed járást, a decens mimikát.

Még csak két hónapja voltam felhajtó, amikor az egyik krupié beleszeretett valami pénzsóvár színésznőcskébe, ezért Harsányi úr jobbnak látta, ha irodája falának titkos lesőlyukából – amit Ede persze megmutatott nekem – gyakrabban ellenőrzi a fiú ügyeskedését. És nem eredmény nélkül. Színlelt náthájában a szerelmes krupié az összes zsebét telerakta orrtörőlkendővel, s a pénz besöprésekor gyakran pottyantott pár koronát a zsebkendőibe. Ekkor előlépett Harsányi úr, kirángatta a kendőket a krupié zsebeiből, s az ezüst- és aranykoronák csörögve gurultak szét a teremben. Csönd lett, az összes

játék leállt, odabámult vendég és személyzet – a rajtavesztett fiú pedig szó nélkül, meghajlással távozott, nem láttuk többé.

Én viszont másnap beállhattam.

Sok figyelmet igényelt ez a munka. A csatater: nagy, ovális, zöld posztóval borított asztal, rajta rekeszekben tizenkét szám, erre tehettek a pointeurok. A számok mögött a bankár a lapokat osztotta, szemben vele a krupié, aki pedig a tétet ratóval behúzta, vagy nyeres esetén kifizette. A játékosok karéja mögött egy másik sor magas székeken, ezek mögött álló sor, ők már nem is értek el az asztalig, csak bekiabálták tétjeiket. Nekem kellett megállapítanom, hogy ki és mit ordított. Nyereség esetén persze volt gazdája a kiáltásoknak, de a vesztesnek nem akaródzott fizetni, vagy egyenesen azt állította, hogy ő csak az előtte ülő tétjét ismételte meg. Elég bajom akadt ezekkel a visszhangokkal. És akkor ott voltak még a „mellbetegek”, akik a megfelelő kockába próbálták erőltetett köhögéssel befújni a papírpénzt.

Sokat kerestem, de még többet tanultam a barlangban. Láttam a vidám ártatlansággal először játszó „szűz kezét”, majd aztán azt, hogyan rántja egyre mélyebbre a szenvedély. A kárhozátig, a vagyonszétválásig, a fedezetlen váltókig, míg végül betegségére gyógyító pirulaként ólomgolyót vesz be. Megtanultam, hogy a hazardőrök úgy játszanak, ahogy a szerelmesek szeretnek, a részegesek isznak: szükségszerűen, vakon, ellenállhatatlan erő hatalma alatt. De hát nem közepes gyönyör a szerencsét megkísérteni! Óvatosan fölemelni az első lapokat, összeráncolni a homlokot, babonából megfricskázni az alul lévőket, s reménykedő óvatossággal letolni a felső kártyát az alsóról, és gyönyörűséggel gusztálni azt. A hazardjáték egy perc alatt hoz olyan változásokat, melyeket a sors rendszeresen csak hosszú évek során halmoz fel. Egy pillanatba hordja össze az érzelmet, amelyek szét vannak szórva a többi ember lassan csordogáló életében.

Ezt mind megtanultam, miközben ötven-hatvan koronát, de olykor százat is megkerestem egy éjszaka. A nyertes, amikor kiszállt, nagyvonalúan elem telt néhány koronát, s megköszönte a játékot. És ehhez jött még a sáp, amit a csalók adtak le. Ennyi pénzért hivatalnokkoromban akár két hónapig is dolgozhattam.

Mások kártyaszendvedélyét látva bizony nem kaptam kedvet a hazardhoz, de Zsalud példája is óva intett, aki két úr hámla alatt nyögött, az elfojtott játékszendvedély és a naponta gyakorolt ivás kényszerével viaskodott. Én beértem az ivással. Amikor a vendégek hajnal felé szétszéledtek, Edével végigballagtunk a Ferenc József rakparton, hogy kiszellőztessük ruhánkban a szivarfüstöt. Ilyenkor érkeztek az első tejeskocsi meg a zöldséges kordék, a csillagoktól fénylő vizet korai kofahajók fodrozták, vesszőkosarak nyögdecseltek, fekete hárász kendős asszonyok hajósokkal egyezkedtek, s ahogy közeledtünk az új kecses hídhöz – nekem a Lánchídnál is csinosabbnak tetszett –, hagyma- és halszagot hordott a hajnali szél.

Befordultunk a Vámháznál, és az új vásárcsarnokkal szemben ott várt bennünket a pesti oázis, a kései lumpok és a korai piaci emberek hajnali mentsvára, a Nádor kávéház. Álmos piaci polgárok, hórukklegények, kofák, mészárosok osztottak itt a gyűrt frakkinges lumpokkal, kalapos úriasszony kísérelőkkel. És persze itt tanyáztak munkájuk végeztével az éjszaka robotosai, a zenészek, a pincérek és a kalap nélküli egyéb hölgyek is, akik a mellékutcák fáradalmait pihenték ki.

Érkezésünkkel mindenki világos kávét szüröcsölt, és a vegyes kompánia egyre türelmelebbül pislogott a faliórára. Az úri lumpok arany zsebóráikat kémlelték, mint ha csak a tulajdonos Holstein testvérek kronométere késne, s amikor az öt finom kongatás fölcsendült, snapsszal és sörrel spricceltek szét a pincérek. A második rund után

rendszerint hozzánk szegődött egy-egy lány. Az utcatündérek fáradtan hajtották vállunkra fejüket, míg Zsalud szépen csengő baritonját rezegtette. Történetei, mint éjjeli lepkék a fény körül, jobbára a kártya körül keringtek.

Csak ketten vannak a világon, akik mindig nyernek, a többi zslugás pedig csak csodálja ezeket a hősöket, kezdi Zsalud Ede. Az egyik Szemere kamarás, a másik pedig Scott tábornok, a londoni White's Club hőse, megjegyzem, ez az intézmény sem egy tandelmarki pálinkásbutik, hanem a walesi herceg törzshelye, ahol számos nobilitás eresztett már golyót a fejébe. Scott tábornok saját receptjével dolgozik, és nem is titkos ez a csodamódszer, ő maga sem rejtette véka alá. Egy öreg zslugás mesélte nekem a római Club della Cacciában, hogy a tábornok minek köszönhette határtalan szerencséjét a whistben. Annak, hogy ebédje sült csirkéből, pirított kenyérből és egy pohár vízből állott, mindig frissen és vidáman ült az asztalhoz, és annyira vitte, hogy kártyán, hozzáteszem, tisztességes úton, két és fél millió fontos vagyont halmozott fel.

Közben a terem képe lassan megváltozik, az ötőrai izgalom alábbhagy, a piaci emberek a munkájuk után mennek, a kimerült lumpok az asztalra dőlnek – de Zsalud Ede folytatja:

A játékszenvedély Jákob küzdelme az angyalal, Faust doktor szerződése az ördöggel. Amikor pénzben játszunk, a lapok mezőket, erdőket, kastélyokat hozhatnak, kincseket érő ékszereket, gyönyörű testeket és lelkeket, a világ minden díszét, címét, kegyét és hatalmát. Magában rejti az álmokat. És még azt mondják, ne játsszak, ne álmodjak. És ha csak reményeket adna a játék, legyint. De képes rettenetes halált és szégyent is osztani. Gyémántból vannak a körmei... motyogja, de nem tudja folytatni, mert előrebukik, és mély álomba merül.

Ezeken a reggeleken gyakran támogatta részeg lépteimet valamelyik örömlány. Az éjszakában a könnyen keresők mozdulatával egy koronát hajítottam a hídvámosnak, alattunk a rakparton fényesre suvickolt almáik mellett ott ültek már a terebélyes kofák, uborkából és paprikából emelt hegyek mögött a bolgárkertészek, a földkihasználás diploma nélküli professzorai, odébb mokány lovacsák ropogtatták a zabot, s a lánnyal úgy andalogtunk keresztül a hídon, mint a szerelmesek. Ezek voltak barlangbéli életem legszebb órái, a hosszú hajnalok, amikor Ede mesélt, majd pedig valamelyik lánnyal napkeltekor dülöngélve hazasétáltam Szög utcai albérletembe. Kedveseim aztán – mivel előre kifizettem őket – úgy surrantak el délelőtt, hogy részeg álmomból föl sem ébredtem.

Eközben atyai barátom, Komlós Ármin egyre gyakrabban nyúzott azzal, hogy készítessek hamis személyi papírokat, és álljak inkább banki szolgálatba. Tanuljam ki a váltók világát, és ezen a pályán kezdjem meg az aratást – mert szerinte ez a legszebbike az elkövethető kriminális cselekményeknek.

Nézd csak, Milán, milyen jól jövedelmez, mutatott ilyenkor körbe Margit utcai ötszobás, fényűzően berendezett lakásán.

Engem azonban riasztott ez a terv, mert ez a bankfiúi beosztás igencsak emlékeztetett valamikori minisztériumi állásomra, amely már akkor is erősen untatott.

Ármin bátyám, én a legfinomabb úri viselkedést sajátítottam el a Mérleg utcai kártyabarlangban és a Pannónia száláiban. Frakkomban nem egy virtigli főnemest tévesztettem meg finom modorommal, kik először jártak a bakkteremben, s amikor a krupié székébe ültem át, őszinte elképedésüknek adtak hangot, hogy nem közénk tartozom. Ilyesféle képességeimre építeném inkább a jövőmet, mondtam neki. Abban vi-

szont egyetértettünk, hogy mielőbb hagyjak föl ezzel a kártyabarlangbéli munkával, mert aligha tanulhatok ott már újat, csak a züllésem folytatódna.

S mint életemben gyakran, amikor nagyon vágytam valamire, a sors ezúttal is a segítségemre sietett bizonyos Havasi úr képében. A jó nevű újság főszerkesztője egyik este, mikor a bakkasztalnál görnyedtem, odasúgta, hogy bemennék-e másnap hozzá a redakcióba, beszélni kíván velem.

Hiába kérdeztem, többet nem árult el, csak biztatóan veregette a vállam.

Figyellek már egy ideje, gyeregem, igazgatta Havasi az asztalon a tollait másnap az irodájában. Tudod, hogy ügyes a föllépésed?

Megtisztel, főszerkesztő úr, hajtom meg a fejem.

Szepe bátyám. Mondd csak nekem, hogy Szepe bátyám!

Megtisztel, Szepe bátyám.

Lenne nekem egy ajánlatom, gyeregem.

Örömmel hallgatom, Szepe bátyám.

Na, ne gondold, hogy rögtön úgy fogsz jární, mint Thomas Rumbolt, a londoni White's Club kaszinópincére, akinek decens szolgálataiért a főrendi házi tagok madrasi kormányzóságot és lovagi címet juttattak. Nekem szerényebb ajánlatom lenne: felvennék újságíró-gyakornoknak, gyeregem. Jó a fellépésed, oldottan társalkodsz...

Már megbocsásson, Szepe bátyám, de írni nemigen szoktam, főleg nem...

Belejössz, gyeregem, segítünk, aztán majd belejössz, tologatja nyelvvel szája egyik sarkából a másikba a kövér szivart ez a testes ember, és ettől mintha gurgulázó hangon beszélné. Akár ha víz alól bugyborékolna, mint egy jóságos kövér béka, olyannak tesz nekem Havasi méltóságos. Úgy csalogat a közélet zavaros vizei alá.

Váratlanul ér az ajánlat, Szepe bátyám, kezdem húzni az időt.

Na, akkor kapsz három nap gondolkodást, mondja, s még a rovatot is elárulja, hogy könnyebben döntenek: bűnügyi riportőrséget ajánl.

Mikor ezt kimondja, érzem, kiszalad fejemből a vér. Csak nem ismeri rovott múltamat? De aztán kiderül, hogy a titkos kártyabarlangban szerzett ismeretségeimre apelálva szeretne ráállítani e kalandos vágányra.

Tudod, gyeregem, megváltozott az újságírás. Ebben a fene nagy békében az urak csak lopják a napot a kávéházakban, és várják a szenzációt. És tőlünk várják, gyeregem, mert ővelük semmi sem történik. Bezzeg a kiegyezés előtt mindenki politizált, mégis beírta a kalendáriummal – már ha tudott egyáltalán olvasni. Most meg minden boltossegédnek akad pénze valami lapocskára, és halálos unalomban él a szentem, hát borzongani akar a híreinken. Ha nem történik semmi, hát kiabálunk, hogy nem történik semmi, és ezzel már történik valami. Ezen nevetgélni kezd, gurgulázik a víz alól. De azért nem ennyire rossz a helyzet, gyeregem, mert történik is valami. Gondoskodnak erről a bűnözők, hogy áldja meg őket az istenük vagy az ördögük. De tudod, nemcsak a bűnözők és a rendőrök között folyik ádáz küzdelem, hanem a hírlapírók és a detektívek közt is. Erre hívlak téged, gyeregem: kiszedni a fafejű zsarókból a szenzációkat. Ha pedig nem dobnak neked koncot, te fogod megelőzni őket, és nyomozol helyettük!

Háborúdsz a zsarókkal? A törvénytől védve törleszteni nekik?, na, ez már neked való, Trüffel, kapom föl a fejem.

Komlós Ármin bácsi persze alantas bosszúnak ítéli az ilyesfajta terveimet, és figyelmet az igazi meritumokra irányítja.

Hasznos információk birtokába juthatsz, kezdi sorolni, bejárásod lenne a főkapitányságra, fogalmazókkal és detektívekkel komázhatnál, kiismerhetnéd szokásaikat, közben pedig régi börtönkapcsolataidat kihasználva begyűjthetnél ezt-azt, hogy az újságírószekered is fusson. Csak azt ne feledd, Milán, hogy hol állsz! Te a gyűjtőből jössz, téged a gyámod, az előző életed kitagadott, de a fogházban új barátokra lertél. Ez a reportörködés csak egy kis epizód. Kicsi, de fontos. Tenedek nem a polgárt kell játszaniod majd, hanem tanulni, hogy grandiózus tetteket követhessél el. Hogy az a sok nyavalgó polgárka maga alá pisáljon az irigységtől és a gyönyörűségtől, mikor azt olvasza, hogy megint mekkorát szakított valaki, s milyen eleganciával.

Bólogatok, de közben eszembe jut, mi van, ha találkozom egy detektívvel, bíróval, fegyőrrel, aki leleplez. Retteghetnék egész életemben, mert a polgárinak mondott világ nem felejt, hogy zöldfülű koromban le voltam sittelve pár hónapra. Mint iskolai olvasmányomban az a francia fegyenc. Milyen tisztos polgárrá küzdötte föl magát aztán mégis.

Zsalud Ede és Harsányi úr meglepve fogadták bejelentésemet, hogy hamarosan távozni kívánok a kártyaszalonból. De mintha nekik is imponált volna az én zsurnalisztajövőm – még egy búcsújátékkal is megleptek.

Trükkös adósságtörlesztés, magyarázták, amely egyúttal némi készpénzhez juttat téged is. Hiszen szükséged lesz most már nappali ruhákra, abban az egy frakkodban mégsem járhatz úri szalonok fogadásaira, de még a fogdádba sem, hogy a csibészekkel diskurálj.

Hiába mondtam, gyűjtöttem én már annyi pénzt, hogy kistafirozzam magam, ők csak nevetgéltek, hogy bízzam ezt rájuk, jó muri lesz. Anélkül, hogy tervükbe beavatnának, az évszázad utolsó decemberében fölültünk a bécsi gyorsra, és este már a Mária-segítség utca egyik fogadóijában találtam magam. Az ablakból, amely épp a templom előtti terecskére nézett, magányosan bámészkodtam lefelé, társaim ugyanis „jobb, ha nem látanak bennünket együtt” fölkiáltással távoztak. A terecskén és végig az utcán karácsony előtti tolongás, mézes süteményeket, nagy kerek sajtokat és mindenféle füstölt disznóságot kínáltak sátrakból. A Mária-segítség-templom lépcsőjén a pestieknél elegánsabb koldusok úzték mesterségüket, és a sarki kávéház üvegablaka sárgán világította meg a járda mellé lapátolt töppedt városi havat. Mozdulni sem mertem a szobából, a gyakorlatlan utazók szorongása tört rám az idegen városban.

Majdnem társaim nyakába ugrottam, amikor éjjel körül végre megérkeztek. Azt mondták, megtalálták a keresett személyt, és holnap délután kártyázni fogok.

Én?, képedtem el, de ők csak nevettek.

Másnap sem hagyhattam el alkalmi börtönömet, de most ők is velem maradtak, és kártyáztunk. Trente et quarente-ot filléres alapon. Fölhoztuk a szobába az ebédet, majd délután Harsányi úr egy kávéházcímet nyomott a kezembe, itt nagyban folyik a hazard, mondta. Fogd ezt a kétezer koronát, ezzel játszol ma este, kacsintott Zsaludra, az meg röhögcsélve dörzsölte tenyerét.

Milán, ma este gróf Csekonics Béla vagy. Papácskád sok ezer hold birtokosa, s te a legjobb neveltetést kaptad. Még találkozunk, de nem ismerjük egymást, amikor pedig mi eljövünk, te is távozol. A reggeli gyorsal aztán irány haza, mondta Ede búcsúzóul.

Hát akkor teljesülhet régi vágyam, eljátszhatom a gróft, villant belém. Hiszen ezt gyakorlod, Trüffel, már hónapok óta. Igaz, azokban az álmokban tudtad, miért adod ki magad másnak, nagyszabású csalást leplezett álruhád, most meg inkább balek leszel,

afféle színész, akit belöknek a színpadra, hogy alakítsa a grófot, de nem tudja, miféle szöveggel rukkoljon elő. Mert társaim még akkor sem avattak be. A Habsburg kávéháza kellett mennem, a belváros egyik mellékutcájába. Rokokó stukkós, nagyvilági hely volt, ahol tucatjával nyüzsögtek a hozzám, ifjú grófhhoz hasonló frakkos uracsok, és vidáman csapolgatták papájuk vagyonát. Mindjárt kiszúrtam glicerinnel puhított kezük-ről és bravúros keverésükről a hamiskártyásokat, s amikor a pincér, aki neveléses rizs-poros parókat és aranyhímzéses térdnadrágot viselt, ezek asztalához akart kísérni, udvariasan elhárítottam ajánlatát. Nem kapsz te énutánam percentet a sipistáktól, mosolyogtam magamban, s inkább néhány testes polgárféle asztalához léptem, akik előtt kisebb tétek heverték.

Hogy magyar gróf az uraság?, lelkendeznek a derék bécsi hivatalnokok. Aztán ismeri-e Herr Rosenfeldet, merthogy ő is Magyarországról való, szintén idejár, húzza elő az egyik a zsebóráját, de hat előtt sohasem érkezik. Nagy kártyás volt valaha, még Milán szerb királyt is megkopasztotta whistben, de ma már csak filléres alapon játszik. Ide jár tartlizgatni.

Kis tétben, hogy ne legyen érdemes csálni, csak a játék kedvéért űzi, nevetgél a másik. Mert az öreg manapság már tisztos foglalkozást űz.

Nincs is nála tisztességesebb, szólal meg a harmadik. Zugbukméker, és uzsorára kölcsönöz.

Hogy beszélnek uraságtok egy tisztos bécsi polgárról?, veszi vissza a szót az aranyóráshoz. Hiszen Rosenfeld Móríc érdemes tagja városunknak – ház a harmadik kerületben, villa Sparbachenben, gyár Leopoldstadtban, szőlőskert a Grinzigben, ötszázezer korona meg az állami bankban! Uraim, ez ám a gazdagság. És micsoda partikat csináltak a leányai! – a legsikeresebb ügyvédek, orvosok, gyárosok vették el őket.

Az emlegetett kártyamester pontban hatkor meg is jelent, partnereim intettek neki, ő visszaintegetett, aztán hasonlóan joviális külsejű patrícusokhoz telepedett tartlizni, és tényleg filléres alapon játszott.

Mikor megérkeztek a társaim, ott kellett hagynom partnereimet, mert Ede diszkréten intett, hogy üljek át hozzájuk.

Most talán komolyabb tétekbe fognék, köszöntem meg az öreg bécsieknek a játékot, és szórakozottan föl s alá sétáltam a teremben. Bele-belenéztem némelyik csatába, aztán továbbálltam. Végül Harsányi hangosan rám kiáltott:

Herr Graf, haben sie lust zu spielen?

Warum nicht?, feleltem, s már ültem is az asztalukhoz.

Mint idegenek játszottunk egymással, csakis a kártyáról beszélünk, és azt is németül. Még hét óra sem volt, mikor már ezer koronát veszítettem, pedig mindent beledadtam. Hiába figyeltem a tanult trükköket, semmit sem vettem észre, egyszer sem értem őket csaláson. Nem mintha szóltam volna nekik, hisz a saját pénzüket nyerték vissza, inkább önbecsülésem miatt szerettem volna olykor tetten érni őket. Többször is emeltem egymás után, kerestem a tűnyomokat a lapokon, egy csillogó ezüst cigaretta-tálcát az asztalon, mit tükörként használnának, de semmi. Az ezer ezüst veszteség elterjedt a száléban, egyre többen gyűltek körénk. Gazdag magyar gróf a fiú, hallottam a suttogásokat. S egy százkoronás parti után Zsalud fölállt az asztaltól, kezelt Rosenfeld Mórícival, majd félrevonta, és suttozott valamit, aztán visszaült, az öreg uzsorás meg mögém került, még széket is húzott maga alá, és folytatódott a játék.

Félóra sem telt el, amikor hátradőltem:

Vége a játéknak, uraim. Amit a gyöpön megmentettem, az elúszott a posztón. Nincsen több pénzem.

Azt mondta, gróf úr, holnap érkezik a járandósága, nézett rám szúrós szemmel Ede.

Ja, hogy holnap... igen, kapcsoltam, de ma még ma van. Momentán üres a zsebem.

Játsszunk csak tovább, biztatott Harsányi, lesz itt pénz mindjárt. Rosenfeld úr ad magának váltóra, amennyi csak kell. Persze úri kamatra.

Nem, nem, uraim, ennyi elég volt, kezdtem kapizsgálni a szerepemet.

Próbálja meg, gróf úr, kezdett rábeszélni most már Rosenfeld is, hátha fordul a lapjárás, kiségitem némi pénzzel.

Kérettem magam, aztán elfogadtam az első ötezet az uzsorástól, előkerült a váltó, rövid lejáratú, háromnapos. Aláfirkantottam: Gróf Csekonics Béla. Még öt ízben kölcsönzött Rosenfeld ötezer koronát, persze a váltóra mindannyiszor hatezet írt. Én meg csak veszítettem és veszítettem, az uzsorás minden pénze barátaimhoz vándorolt. De harmincezer koronánál több Rosenfeldnél sem akadt.

Hogy várjunk egy percet, hazaszalad, és hoz még pénzt, itt lakik a Herren Gassén.

És elrohant, mire Zsalud pislantott, hogy vége. Nagyot nyújtóztam, hogy elég volt a veszteségből, és leléptem. A hotelben találkoztam csak társaimmal. Viháncolva érkezett a két öreg, hogy jó mélyre nyelte Rosenfeld a horgot, és hogy ügyesen alakítottam, gratuláltak.

Mit mondtál neki, Ede, amikor félrehívtad?, kérdeztem.

Hogy gazdag magyar mágnás vagy, és szeretnék rajtad eret vágni. Üljön mögéd, kibiceljén, és adja le a jelzéseket, felezünk, nevetett Zsalud.

Tartozott nekünk, magyarázta Harsányi. Tíz éve Alexandriában feldobott bennünket, hogy egyedül tarolhasson a Grand kaszinóban. Kitoloncoltak minket, elkobozták a pénzünket, csak azt nem tudta, hogy egy aranyfogamat kitorve rávettem a tisztviselőt, árulja el, ki nyomott föl bennünket.

Amikor lejár a váltó, biztosan eszébe jut az egyiptomi kaland, számolta a bankókat Ede. Tízezer, tízezer, tízezer, osztotta szét a pénzt, aztán az ő részét átadta Harsányinak kezelésre.

A pesti zugkaszinókban néhány hét múlva mesélték, hogy Rosenfeld végiglátogatta a bécsi szállókat, de gróf Csekonics Bélát nem találta. S csak ekkor jött rá, hogy nem a fiatal gróf zsebére ment a pakli, hanem az övére, és hogy egykori cimborái az ő alexandriai működéséért vettek most revansot, mert ha sűrű szitkozódások mellett is, de följelentés nélkül nyelte le a jelentős veszteséget.

Én meg az új évszázad első napjaiban, csikorgó hidegben vásároltam hatezer koronáért egy formás házacska-t a tabáni Aranykacsa utcában, közel a Kereszt térhez – még az Albecker korcsma sramlija is odahallatszott –, ezret pedig elruházkodtam. A Várady szabó a Kishíd utcában két hétig csak nekem dolgozott. Frakkot, szmokingot, zsaketet, három rend szalonruhát, egy vadászöltönyt, egy ferencjóska-t, két sportkabátot és három lovaglónadrágot csináltattam. Aztán Sós Bernátnál az Andrássy úton felszerelkeztem a legfinomabb selyem nyakkendőkkal és keménygallérokka-lal, vásároltam Guyot nadrágtartót, arany-dublé mandzsettagombokat meg csillogó fehér kézelőket. És persze botokat – mert addigra igencsak megkedveltem a finoman megmunkált sétatobot, kivált, ha kígyófaból vagy angol gyökérből készült, és ezüst állatfej fogantyúban végződött. Nem volt nálam elegánsabb bűnügyi tudósító Budapesten, de talán a birodalomban sem. Ezt persze az én zsíros kalapos, viseltes ruhájú, lompos kollégáim észre sem vették, de hát nem is önekik öltöztem.

Mindjárt az első nap elvitt engem Havasi főszerkesztő úr a főkapitányságra, ahol külszoba állt a riportörök rendelkezésére. Lebzselt is ott vagy két tucat minden eleganciát nélkülöző puhakalapos, pecsétetes csokornyakkendőjű fickó. Efféle öltözetet akkoriban csak újdondászok hordtak, hogy már messziről hirdessék, kik ők. Erőszakos, mindentudó, nagyhangú emberek voltak, akik bemutatásomra csak unott intéssel válaszoltak, jelezvén, hogy hiába közös ellenségünk nekünk a detektív, mi újdondászok is harcban állunk egymással.

Közben kiszabadult egykori professzorom, Zwikauer Zénó. Amikor az öreg tolvajfejedelemmel találkoztam, ő is csak arról faggatott, hogy haladtam-e a pályámon előre. S amikor látta, hogy nem, a könyvét kezdte mutogatni – elkészült ugyanis tolvajnyelvszótárával, melyben még egy hosszabb tanulmányt is elhelyezett a kriminál események csoportosításáról. Engem azonban a tolvajlás helyett a csalás érdekelt inkább, és az elkövetés módjai szerinti osztályozásnál többre értékeltem a lelki alkat, az elkövetői szándék szerinti megkülönböztetést. Újságírói praxisomban leggyakrabban a primitív elkövetők egyszeri tetteivel találkoztam – ezek nem voltak számomra érdekesek –, és borzongva tudósítottam az olyan „mániás tettesekről”, mint a cinkotai bádogos, aki egymás után hét szeretőjét fojtotta meg és forrasztotta be egy-egy bádoghordóba – ezt az ügyet igyekeztem mielőbb elfelejteni.

Nem így a „trükkös gaunerek” csínyeit, akik nem hétköznapi lélekjelenlétről tanuskodó arcátlansággal ügyeskedtek. Ezek közül is kedvencem lett az a szép szőke leány és úriasszony mamája, akik még a magyar igazságügy-minisztert, Szilágyi Dezsőt is rászédtek. Módszerük abban állt, hogy a bécsi pályaudvaron a pesti gyorsot várták, s ha az első osztályról tekintélyes földbirtokosféle szállt lefelé, a leány kitépve magát anyja karjából, a férfi nyakába ugrott:

Isten hozott, drága édesapám! Szegény papa, de megváltoztál, mióta nem láttalak. Bizony hét év nagy idő. Ugye, hogy megnőttem, de te is megváltoztál, alig ismertem rád! Drága papa, ölelgette és csókolta a férfit.

Mire az utas kimagyarázta a tévedést, és a kaland érdekességén tűnődve kocsiba ült, addigra az elegáns hölgyek már rég eltűntek az ezresekkel bélelt férfibukszával.

Mennyi szokott lenni a matértartóban?, adtam a jól értesültet a lánynak.

Miben, kérem?, kérdezte rosszkedvűen.

Hát a pénztárcában.

Nem emlékszem rá, kérem, válaszolta.

A jegyzőkönyvekből tudtam meg, hogy kétezer korona mindig akadt, de olykor még hatezer is. A nő szép és hideg volt, riportot nem sikerült készítenem vele, de ügyessége, lélekjelenléte lenyűgözött.

És főleg azokat csodáltam, akik úgy szereztek meg jelentős összegeket, hogy tettük nem is volt üldözendő. Ha pedig mégis, akkor a sértett hallgatott, mert kínos lett volna neki, ha nyilvánosságra kerül az ügy. Ilyen esetek hírét szállította nekem olykor Zwikauer Zénó, és ezeket szerette leginkább Havasi főszerkesztő úr is, mert olykor többet keresett azzal, amit nem írt meg, mint azzal, amiről beszámolt. A kapzsiságra épültek az efféle csínyek. Magam is sokat tornáztattam az agyamat egy ilyen föladvány kieszelésén, és aki keres, az talál, mert egyik vidéki utamon végre megszállt az ihlet.

Dorog környékén jártam valami pimf ügyecskében, ahol csillogó műszerekkel, bűvös ingákkal dolgozó geológusokat láttam, akik ide-oda mutogattak, hogy itt tessék kutatóárkot ásni, meg ott kellene a föld mélyébe lefúrni. És mi van, ha tévednek?, tűnődtem. Nyilván semmi sincsen. Majd betemettetik az aknát, és fúratnak másutt. Na-

gyon tetszett, ahogy ugráltatták a munkásokat, akik a fényes műszerek hatalmában hihettek, mert áhítattal várták a mérnökök utasításait, hogy most hol fúrjanak éppen. De észrevettem olykor a geológusok arcán a határozatlanság apró felhőit. Most blöffölsz, kiáltottam volna. Ismertem én ezt a tekintetet a kártyaasztal mellől. De úgy tűnt, ez a bizonytalan kimenetelű színjáték egyáltalán nem nyomasztja a mérnököket. A vak tyúk is talál szemet, egyszer biztosan kikutatnak valami hasznosat.

Hazafelé a vonaton nem hagyott nyugodni ez a geológiai hókuszpókusz, s akkor pattant ki a fejemből az ötlet. Egész éjjel le se hunytam a szemem, mint mikor a kopó szagot kap, s csak a vad illatára képes koncentrálni. Havasi főszerkesztőtől egy hét szabadságot kértem, melynek első napján az akadémia könyvtárában följegyzéseket készítettem, s nem is annyira a geológiai, mint inkább a jogi témájú könyveket lapozgattam. Este az Aranykacsa utcai házam tornácán már kész tervvé alakult elképzelésem, helységneveket, nyilatkat és opciós vázlatokat jegyezgettem. Szabályosan betege lettem ötletemnek, mint egy feltaláló, aki étlen-szomjan dolgozik, ha fölsejlik benne a nagy idea.

Másnap a Királyi Geológiai Intézetben műszereket béreltem.

Hogy ez nem szabályos, az igazgató úr tudta nélkül ő ezt nem adhatná ki, hadonászott a szertáros a kiválasztott eszközök fölött. De amikor megértette, hogy letétbe helyezem nála a műszerek árát, amit majd visszakérek az ügylet végén, és bérleti díjként a zsebébe került kettőszáz korona, akkor ráállt.

Vadászöltönyömbé bújtam, annak mégiscsak volt némi hivatalos jellege, béreltem egy homokfutót, fölpakoltam a titokzatos műszereket, és Budaörsön át Biatorbágy felé hajtottam, miközben a földeket figyeltem. Az aratásra készülődtek, itt-ott már dolgoztak is a kaszások. A túl nagy tagban lévő birtokok nem érdekelték, de a keskeny parcellák sem. Valami száz-kétszáz hold körüli gazdag parasztbirtokot kerestem. Végül Bicske határában több olyan táblát is találtam, amelyek megfelelték tervemnek. Itt aztán leugrottam olykor a kocsiról, fölállítottam valamelyik műszert, bólogattam, vagy a fejemet ingattam, majd visszaültem a bakra. Hamar elterjedt a gazdák körében, hogy földmérő járja a határt, lesték működésemet, de a közelemben egyikük sem merészkedett. Délután négy körül egy hatalmas búzatábla szélén cséplőgépet vettem észre, a gépész kényelmesen pepecselt a masinán, látszott, hogy a birtokosé a gép, és nem bérelt. A tábla mellett a domboldal alján lápos, csalitos rész, melyet egy ér szelt át. Tudtam, hogy megérkeztem, ezt a birtokot képzeltem el magamnak az előző nap a tornácán üldögélve. Műszereimet lepakoltam az ér partján, kukucsáltam a kukucsálóba, ingattam az ingákat, levertem a cövekeket, miközben a gazda – csizmás, mentés atyafi – kilépett a búzatáblából, és egyre közelebb somfordált.

Az áldóját, rikkantottam, mikor már hallótávolságba került a férfi. Akár a tankönyvekben! A teodolit kileng, az inga a célkereszt felé mutat... Ekkora fogást, ha ezt én a vezérigazgató úrnak elmesélem, üvöltöztem csak úgy magamnak, de ezt már a gazda sem bírta.

Mit csinál a tekintetes úr az én földemen?, kiáltotta.

Miért, a maga földje ez?

Az enyém hát. Egy tagban van a búzával, csak egy kicsit mélyebben fekszik. Azért jó kis legelő ez, mutat a zombékos hitvány földre, ahol marhának, birkának nyoma sem látszott.

Akkor jó, bólintottam, és hátat fordítottam a gazdának, jelezvén, hogy végeztem vele.

Estig méricskéltem, aztán a szerény fogadóban kivettem egy szobát, de az étterme már nem tetszett, ezért az új állomás restaurációjába vettem be magam.

Itt jegyzem meg, hogy akkoriban tapasztaltam magamon némi változást. Észrevettem, hogy egyre nagyobb gyönyörűséget találok a delikát ételek fogyasztásában. Huszonötödik évemet töltöttem, már egy ideje kutattam a jobb borok után, s talán ezek kóstolása élesztette föl szunnyadó ízlelésemet. Egyre fontosabbak lettek az aromák, illatok, zamatok, s az italok mellett az ételekre is áterjedt e vizslató szokásom. Egy-egy jobb étterem különleges fogásai olykor a testi szerelem gyönyöréhez hasonlítható érzések erejével hatottak rám.

És ahogy beléptem abba a bicskei restibe, egyből láttam, hogy nem akárhova érkeztem, gondos vendéglőst dicsér a hely, a tisztára nyalt kövezet, a ropogós asztalkendők, a sok vendég. Üres asztal nem akadt, ezért egy zsinóros, mentés atyafi mellé kéredeztem, aki végigmért, s látva vadászöltözetemet, amelyről kiabált, hogy nem igazi vadász vagyok, csak valami városi ficsúr, bólintott, majd újságjába merült. Kis idő múlva hozták a vacsoráját – és ez a hallgatag ember örök példát mutatott nekem a férfias evésből.

Birkapörköltet tesznek elé ovális mélytányérban jól megpúpozva két hatalmas, sós vízben főtt, négybe vágott burgonyával, mellé uborkasalátát kap. A pincér tejfölt is öntene a salátára, de az úr fölmordul:

Adja csak azt kend a macskának!, és pirospaprikát szór az uborkaszeletekre. Egy krumplidarabot villájával megtör, de nem pépesre, hiszen ha erre vágyna, akkor mindjárt pürét kért volna, inkábbb apróbb darabokra zúzza, közepébe kis krátert képez, zafatot csurgat belé, és késével vékony darabkát szel a haragoszöld erős paprikából, ezzel koronázza a burgonyahalmot. Az egészet ügyes mozdulattal a szájához emeli. Aztán a kockára vágott ürücombdarab következik, olykor egy villányi uborkasaláta. Élvezettel őrlí fogai közt a porhanyós és mégsem széteső húst, a krumpli apró morzsaléka sem vész kárba, azzal a zafatot sűríti. Minden mozdulata tervezett, pontosan illik az előző és a következő sorába. Ütemesen, egyenletesen, a komoly emberek megfontoltságával fal.

Zafittal preparált, paprikaszeletes burgonyahalom, ráküldve egy húsdarab, rág, nyel, kis saláta, egy korty fröccs, aztán kezdődik előlről.

Úgy intézi, hogy az utolsó húsdarabnál elfogy a krumpli meg a saláta, csak két csontos bordadarab marad, megfeneklett hajókként várakoznak fölfelé mutató csontvitorláikkal a vörös tó közepén. Emberünk most suszterláblit rendel – ez az a ropogós, köményes zsemlécske –, megtöri, a zafatba mártja, majd a csontos húst kézbe fogva rágni kezdi. Most már nincs szüksége késre, villára – át is teszi az üres salátástányérra –, csak hárman maradnak: a csontos hús, a zafatos kenyér és az atyafi.

Látszik, hogy ez a vacsora tetőpontja. Szuszogó matatás, morgó harapások, porcok csikordulása. A suszterláblí végső falatjával kitörli az utolsó veres pacát is a tányérból, amely immár fehéren csillog. Rám pillant, és csak ennyit mond:

Ezzel is megvolnék, még sincs éjjel.

Maga aztán megadta a módját, mondom.

Asztaltársam nem méltat válaszra, kéri a számlát, és távozik.

Még a fogadó nyikorgó ágyában is ezen tűnődtem. Csodáltam evése pontosságát, művészi kiszámítottságát és azt, hogy a falás minden pillanata a legnagyobb örömforrást jelentette a számára. Talán a ritmus a titka! Semmi kapkodás, és mégsem tűnt lassúnak. Ritmus és öröm, valahogy így kellene működni mindenben, morfondíroztam.

Reggel én is nagy kedvvel indultam a dolgomra, és a kellő ütemre is megvolt a tervem. Már kilenckor ide-oda tologattam a műszereket a tegnapi földön, megint kukucs-káltam, ingattam és cövekeltem, a gazda pedig illő távolságból figyelt. Úgy tíz óra lehetett, amikor végre megszólitottam:

Hát tényleg magáé ez a föld? Mert akkor gazdag ember kegyelmed, hadd gratuláljak! Még bűvészkedtem egy keveset a műszerekkel, mutattam a gazdának a csillogó masinákat, hogy ezt meg azt figyelje, mert ez a legbiztosabb jele, hogy itt hatalmas ércvagyon fekszik a föld alatt.

Miféle érc?, kérdezte.

De én csak ingattam a fejemet, nincs felhatalmazásom, hogy üzleti titkokat fecseggjek ki, de nem akármilyen fémet olvasztanak abból az ércből, kacsingattam a mentés férfira.

A bicskei jegyzőt délután már csak a lakásán találtuk, de dupla díjat ígértem a sürgősséggel készült kontraktusért. Bányaopciót vásároltam a saját nevemre, egy évre ezer koronáért Bárdos János nagygazdától. Ez idő alatt én bankot, befektetőt keresek, de könnyen fog menni, ígértem, mert akkora kincset rejt a leendő bánya. Ez csak szerény előleg ahhoz képest, amit maga keres azon a zombékos területen, mert az opció a tényleges haszon tíz százaléka szokott lenni.

Tehát tízezer korona is bejöhet a láposból?, olvadozott a gazda.

A Pannónia kávéházban a következő napokban több ízben tárgyaltam Zsalud Ede egykori kártyafenoménnel, aki úgy két hét múlva vonattal Bicskére érkezett, és mielőtt a bányaopciót áruba bocsátó gazda házához vitette volna magát, elfogyasztott egy birkapörköltet az állomás restijében suszterláblival.

Ilyen gyorsan dolgozott a mérnök úr?, kérdezte a vállán háromlábú teodolittal ácsorgó Zsaludtól Bárdos gazda. Indul is a munka?

De vendége kiábrándította, hogy ő egy másik céget képvisel, hallott a bányavagyonról, és ha megmutatná az úr, merre fekszik a birtok, kontrollméréseket végezne.

És másnap az újabb vizsgálatok még csodálatosabb eredményekre vezettek!

Ez az idősebb mérnök már tízezer koronát ígért az egyéves opcióért.

Bárdos gazda először a kalapját verdeste a földhöz, aztán hangosan ríni kezdett, melyből a finom kezű mérnök látszólag semmit sem értett.

Talán kevesli uraságod a tízezer korona opciót?, kérdezte bársonyos hangján. Ez csak opció, a végleges ár ennek a tízszerese is lehet, tette hozzá vigasztalásul.

Most a gazda a tornác falára akasztott cseréptányérokat kezdte összetörni, míg felesége el nem rángatta onnan, és a fonott fotelbe nem lökte. Bárdos János onnan sutogta, hogy eladta már az opciót.

Hát akkor elkéstem, verte össze a bokáját Zsalud, hogy akkor ő távozik, de Bárdos a keze után kapott, hogy segítsen már, méltóságos uram...

Csak nagyságos, helyesbített Zsalud, és leült, hogy kieszeljen valami megoldást.

Három nap múlva kaptam meg a levelet, hogy Bárdos gazda meggondolta magát, azonnal küldi az ezer koronát, ha visszakapja a szerződést.

Indult a licit. Végül a harmadik levélváltás után hétezerben egyeztünk meg. Kicseréltük a kontraktust a koronákra, és őszinte sajnálkozások közepette végleg elbúcsúztam Bárdos János nagygazdától. Elégedett voltam magammal. Flottan, a veszély leg-halványabb árnyéka nélkül hajtottam végre ezt az ügyesen eltervelt csapolást. Nem éreztem lelkiismeret-furdalást, mikor a hétezer koronát a kezembe tette a gazda. Hájás tarkóját, apró sunyi szemét néztem. A kapzsi, kaparcsi parasztja, biztos a béresei bőrét is lenyúzza, dohogtam magamban, és máris ördögi tulajdonságokkal ruháztam föl a szerencsétlent. Maradt annak elég, ahogy elnézem a házat meg a földjeit, nyugtatgattam magam. Hadd tanuljon, legyen szerényebb egy kicsit! Még hogy tízezer meg száz-ezer azért a bugyberekért! Hát mit képzelsz ez?, és úgy gondoltam, hogy a világ kibillent rendjét tettem helyre. És azon az éjszakán édesen, mélyen aludtam az igazak álmát.

Ám a finom kezű mérnök, aki még a nevét is elfelejtette megmondani, úgy látszik, értékesebb területet talált másutt, mert Bicskén többé nem jelentkezett. S mikor a jegyzőnek Bárdos elővezethette gondját, hogy az új opciós eltűnt, az nyilván csak annyit mondhatott, hogy szabályos szerződés, majd szabályos elállás történt az első mérnök-nél, a legkényesebb koronaügyész sem találhat benne kifogást. A második érdeklődő pedig nem adott írást a szándékáról, hát csak legyen máskor óvatosabb kegyelmed, tessékeltette ki az irodájából az atyafit, mert mégiscsak ő szerkesztette azt az opciós szerződést.

Havasi főszerkesztő üvöltve hívott raporra, és hangosan olvasta föl nekem a Magyarország aznapi tudósítását: „Az amúgy is zilált pénzügyi viszonyok közt lévő fővárost súlyos anyagi veszteség érte tegnap. Kecskeméthy Győző városházi gyakornoknak mintegy hatszázezer koronát kellett volna átszállítani a főpénztárba, ki azt elsikkasztva megszökött.” Trüffel, még jó, hogy jár ide néhány lap, legalább értesülök a fontosabb bűnesetekről, pillantott föl az újságból. „Száztizzenhat detektív és közrendőr nyomoz az ügyben, kik száznegyvenöt távirati jelentést és hatszáz példány arcképet küldtek szét mindenféle országokba és szervezetnek.” Trüffel úrnak nyilván elfelejtettek küldeni, mert lapunkban egy szó sem jelent meg a grandiózus sikkasztásról. Trüffel!, fogta üvöltőre, takarodsz, és hozod nekem a szenzációt, vagy azt rúgom szét, ami a legkedvesebb tenéked, te kurvapecér!

Én válasz nélkül rohantam, mert el kellett volna ismernem, hogy tényleg lemaradtam az ügyről, egy kóristalány volt az oka, kivel előző nap... de hát ez aligha érdekelte volna Havasit.

A konkurens újságokat néztem át először, megtudtam, hogy a huszonhárom éves tisztviselő munka mellett jogot hallgat, tehát afféle mezei jogász, mellesleg az akkori alakult Egyetemi Nemzeti Párt elnöke, és a németországi Bruderschaftok tanulmányozásából hazatérve megalapította a hasonmítára épülő Kuruc Brigádok mozgalmat. Decens családi háttér, három bátyja köztisztviselő. Meglepett az ügy. Itt van egy tisztos pályára hivatott velemkorú fiú, egy nemzeti pártocská elnöke, ahol nyilván a haza és tisztesség a jelszó, most meg lelép egy akkora vagyonnal, amiből száz tabáni házat lehetne vásárolni. Tetszett nekem ez az ügy. Semmire sem vágytam jobban, mint elbeszélgetni ezzel a kriminálgéníusszal.

A Zrínyi utcai kapitányságon hiába szaglásztam, mindenki föl-alá futkározott, hogy ha majd lesz érdemleges közlendőjük, feltétlenül szólnak, rántották ki az ismerős detektívek karjukat a kezemből, és továbbszaladtak. Szereztem egy fotót Kecskeméthyről, aztán az épület előtt ácsorogtam, mert úgy sejtettem, hogy behozhattak néhány hivatalnokot, akiket előbb-utóbb bizonyíték hiányában elengednek. Talán elcsípek egy ilyet, s megtudom, merre szaglászna Arányiék, ugyanis hallottam, hogy Arányi Tamásra bízta az ügyet, akitől egy korábbi afférunk miatt sok jóra nem számíthattam. Úgy hét óra felé jön is egy ember altiszti ruhában, remegő lábbal hagyja el az épületet, látszik rajta, mi járatban lehetett.

Hát kiengedték, altiszt úr?, szólítom meg.

Má' mé' ne engedtek vóna ki, kérem? Mert egy kocsin utaztam a Kecskeméthy gyakornok úrral? Hát hányszor mondjam még, hogy nem követtem el semmit?

Az látszik is magán. De tudja, mi kellene erre az ijedtségre?

Egy deci kisüsti, az kéne, fúj egyet az atyafi.

Meg valami jóféle bor, az megnyugtatja, nem csak fejbe vágja, karolok az altisztbe. Gondolom, meg is éhezett abban a nagy fogságban.

Az meg csak nyelvedes, már hogy ne éhezett volna meg az egész napi vattatásban, mert őt csak kérdésekkel kínálták, mással sem.

Na, öreg, megoldom én a nyelved, olyan finom helyen tömheted meg a gyomrodat, mint még soha, mondom magamnak, és indulok vele az Akácfa utca sarkára az Orientbe. A legszebb nevű pesti vendéglős, a morva származású Foltin Nepomuk János Keresztély mély meghajlással meg egy „tiszteletem, szerkesztő úr”-ral fogad bennünket, és már hozza is az étlapot.

Ne az árakat nézze, bátorítom az altisztet, hanem a gyomrára hallgasson.

Végül bablevest rendel malackörmivel meg rucát vörös káposztával, és tömi magát. Nem is zaklatom, csak a bornál intek, hogy akkor hogyan is zajlott le az a rablás. Az altiszt szaglássza az italt, a jófajta egri Medocot, idegen neki az íz, de azért nyeli rendesen.

Megkérdezheti bárkitől, hogy miféle ember az a Győry Gyula altiszt, kérem, mert engem elismernek a hivatalban, huszonöt év szolgálat után egyetlen napot sem hiányoztam.

Azt mesélje el nekem, Győry uram, hogyan is volt ezzel a Kecskeméthy Győzővel?

A főnök úr szólta, hogy az esedékes adónegyedet vigyük be a fogalmazó úrral a kerületi előjáróság pénztárába. Szimély pénztáros úr leszámolta a hétszázhetvenezer koronát Leopold ellenőr úr előtt – mi is ott álltunk Kecskeméthy úrral –, aztán beletették a bőrtáskába, hogy vihetem. A Kecskeméthy fogalmazó úr meg zsebre vágta a kulcsot. De nemcsak bankók voltak abban a táskában, kérem, hanem annyi ezüstkorona, hogy mondtam is a Szimély úrnak, fogadhatna nekünk egy kocsit, mert ezzel én megszakadok.

Jött is a kocsi, és elindultak a gyakornokkal, de Kecskeméthy hamarosan megálljt parancsolt, és fölszalasztotta őt egy levéllel a Kürthy doktorhoz – azzal, hogy csak a kezéhez adhatja, és a választ is várja meg.

Ott hagytam a nehéz táskát a gyakornok úr mellett, kesereg a derék férfiú, fölmentem a másodikra, de a doktor úr nem volt otthon. Lehívtam a cselédlányt, hogy kérdezze meg a gyakornok urat, hogy akkor mi legyen mármost. De Kecskeméthy úr intett, hogy mehetünk. A városháza kapuja előtt aztán leugrott a kocsiról, hogy fölad egy levelet, mindjárt jön vissza, én meg álltam ott a táskával talán tíz percig is, de nem jött. Fölcipekedtem, Hoffmann főpénztáros úr meg nem értette, hová tűnt a gyakornok úr. Tanúkat hívott, másodkulcsával felnyitotta a táskát, de csak a kis címeteket meg az ezüstöket találta. Ötszáznyolcvannyolcezer korona hiányzott. Kérem, én ott mindjárt rosszul lettem.

Hangja olykor megremegett, rám nézett, hátha nem hiszek neki. Pedig hittem. A történet kerek, savósürke szeme nyíltságot sugallt. Sopánkodott még egy darabig, de semmi újat nem tudott mondani. Kértem neki még egy üveg bort, és otthagytam. A Szervita téri kocsistandra indultam, hogy mutogassam Kecskeméthy képét a gögös fiákereseknek és a szerényebb konflisosoknak. Ültek a bakon, fogatukon puccerek szorgoskodtak, többségük vacsorált, egyik kezükben bicska, a másikban ügyesen ujjuk közé szorítva kenyér és szalonna, nyisszantottak ebből is, abból is, szájukba hajították a falatot, majd a mellényzsebükből előkapott hagymából haraptak jóízűt hozzá. Körbejártam a fotográfiával, ők meg tele szájjal intettek, hogy nem ismerik. Végül az egyikük, mikor a képet az orra alá dugtam, szitkozódni kezdett, hogy éppen ez a majomfejű gigerli verte át ma délután. A Keleti pályaudvar előtt azzal ugrott ki, hogy nagy pénze van, a restiben felváltja. Mikor nem jött vissza, ő még a berlini gyors kocsijait is végigjárta, mert az az anyaszomorító szemétláda azt mondta, hogy Berlinbe utazik. Járt ő már a kapitányságon is, de senki sem törődött az ő kárával, akkora ott a szaladgálás.

Szenzáció!, jelent meg másnap Havasi lapjának címdoldalán a cikkem, fizetés nélkül távozott a sikkasztó! A berlini gyors felé vette útját a Keletinél!

A cifra beszédű közlekedési munkást aztán a detektívek is fölkeresték, mert a rendőrség ezen a nyomon indult tovább. Én viszont ellátmányt kértem főszerkesztőtől – aki mosolyogva szorongatta immár a kezemet –, hogy Triestbe utazhassak. Ugyanis a Keletiből pont akkor indult oda is vonat, és biztos voltam benne, hogy ez a géniusz direkt nem fizetett a fuvarért, hogy a kocsis jelentse: Németország felé indul.

Először adatott meg, hogy lássam a tengert. Elegáns úrnak öltözve élveztem a felsőbb osztályok kiváltságait – hálókocsi, ezüsteccájgos buffet-vagon –, s egy pillanatra sem jutott eszembe, hogy mikor apámmal Vácra indultunk egy távoli rokon látogatására, mindig csak a harmadosztályon szorongtunk. Mintha nekem ez mindig is megadatott volna, úgy terpeszkedtem el külöszakaszomban. Mikor az idős kalauz kopogtatással kért engedélyt a bebocsátásra, belépve szalutált, s távozáskor is sapkája ellenzőjéhez emelte a kezét, öröm sugárzott az arcán. A lojális hivatalnok mosolya volt ez, aki a vonatot végigjárva a társadalom mindenféle elemével érintkezésbe kerülve most jólesően nyugtázta, hogy ilyen kifogástalanul előkelő utasra akadt, hogy személyemben a társadalom színe-virágát üdvözölheti.

Aztán hasonlóan udvarias ember kínálta a jegyeket az étkezőkocsiba, s mikor az ebédre hívó gong megszólalt, a falı tükröl elölł nyakkendölmet újrakölöttem, szeszt permeteztem az arcomra, hajamat nedves fésűvel megigazítottam, és e makulátlan külşölvel érkeztem a minden igényt kielégítöl étkezőkocsiba. A főpincér invitálöl kézmozdulattal helyemre kísért, álám toltá a széket, s udvarias meghajlással tette elém az étlapot. A legfinomabb ízlésre vallöl rendeléşşel honoráltam a vasúti személyzet finom modorát: Csígatéşztás orjalevessell kezdenék, hogy búcsúzzak a hazai ízektöl, pillantottam a brillantinos hajú főúrra, ki nem írta rendelésemet, csak pislantással jelezte, hogy agyába véste. Aztán valami tengeri finomsággal folytatnám, hisz oda igyekszünk... mondjuk franciasalátával töltött langusztát hozzon, de csak kevéskét, hogy maradjon hely a gesztenyepürés borjúgerincnek. A főúr ismét pislantott, én pedig folytattam: A rákhoz csopaki fehéret, a borjúhoz meg villányi vöröset hozzon, lehetőleg Merlot-t, fejeztem be, mire a pincér apró biccentéşşel jelezte elégedettséget.

A kávé és a Hennessy után a szivart pöfékelve eltöprengtem: Ez a te világod, Trüffel Milán, soha rosszabbat, néztem az álmos vidéki tájat a Flor de Cuba kék füstjén át.

Kivírradt már, mire a Karszt platóján kanyargó vonat ablakából megpillantottam a tengert. Tükrét nem szakították meg szigetek, a horizont a végtelenbe nyúlt, és a reggeli fényben világítóan kék volt. Egy szerpentinén ereszkedett alá a városba a szerelvény, már összecsomagoltam, látszott a trieszti kikötöl, csak néhány perc, és megérkezem, ujjongtam, mire a vonat váratlanul megállt.

Miramare állomás, kiáltotta a forgalomtevöl.

És akkor megláttam a tenger fölöl kinyúlöl sziklát, rajta mint egy vakmeröl nézelölöl állt a kastély, amelyröl annyit hallottam a szerencsétlen sorsú Miksa főherceg kapcsán, s egy hirtelen gondolattól vezérelve fogtam a csomagom, és leugrottam. Éş nem csak személyes indíttatásból szálltam le akkor a vonatról, hanem egyre inkább Kecskeméthy helyébe képzeltem magam, táskájában a hatalmas vagyonnal. Új élete kezdetén először mutatja magát a tenger, hökkenti meg a sziklán egyensúlyozöl kastély. Velem egykorú lévén ugyanazt hallhatta gyerekkorában Miksáról és feleségéröl, a belga királylányról, Saroltáról, ki arra a végzetes döntésre rávette a királyi herceget. Hogy hagyja el Európát. Kecskeméthy is erre készülhet, irány az óceán túlsó partja! De azért kutya-

futtában valószínűleg belekóstol az öreg kontinens delikát ízeibe, adózik egy röpké órát a pompakedvelő Miksa emlékének. S most én is ezt teszem hősöm nyomát követve.

Amikor megmutattam a bakternak a képet, bölintott, hogy emlékszik az úrra, mert ritka dolog, hogy a Pest felől jövő gyorsról valaki leszálljon itt, hiszen inkább a trieszti kirándulóvonattal érkeznek a látogatók.

Tehát igazam volt! Kecskeméthy körülnézett Miramarében, majd a déli vonattal folytatta útját. Nem tévedtem, ujjongtam. És ekkor elhatároztam, hogy eztán is az ösztöneimre hallgatok, a sikkasztó bőrébe bújok, a zseniális bűnöző huszonhétféle zsírral kikent rókaravaszágát öltöm magamra, és persze hallgatok a szívemre is, a kalandvágyó ifjú szív szertelennek tűnő döntéseire.

Ámulva néztem a kastélyt. Isztriai fehér márványból építtette Ferenc József öccse, a tragikus sorsú Miksa, s ezt hagyta itt, midőn III. Napóleon hívására és persze nagyra-vágyó hitvese rábeszélésére elfogadta a mexikói császári címet, hogy néhány év után a felkelők annak rendje és módja szerint kivégezzék. Leskelődtem a parkon keresztül, elképzeltem, hogy Kecskeméthy is ezt tette – azon töprengve, hogy akkor most miféle sors is várhat őrá az újvilágban.

A kastély melletti Bellevue étteremben megebédeltem, futotta a főszerkesztői apánászból, ugyanis Havasi telefonon biztosított, hogy szenzációs üzeneteim reményében minden költséget áll, persze csak „az ésszerűség határain belül”. És úgy ítéltém, hogy némi friss tengergyümölcse, kivált egy tucat osztriga elfogyasztása ilyennek minősül, hiszen Havasi úr is belátná, hogy e csemegéknek a legnagyobb ellensége a szállítás, csakis frissen élvezhetők. Erre még nem adódott lehetőségem, hát ez ne lenne az ésszerűség határain belül?, töprengtem, miközben haragoszöld héjú lemont facsartam a kagyló opálszín húsára.

Ebéd után föladtam a következő jelentésemet, mely szerint a sikkasztó Miramarében bukkant föl, elsétált a szomorú sorsú főherceg utolsó európai lakhelyéhez, hová az pompás műgyűjteményét hordta össze. Ecseteltem a kastély szépségét, a hely lélegzetállító fekvését s ezzel kriminálhősöm finom ízlését. Végül hogy Kecskeméthy ismeretlen helyre távozott, de meghagytam a reményt, ha minden találékonyságomat latba vetem, tán a nyomára bukkanak.

Úgy döntöttem, hogy Velence felé folytatom az utam – oda vágytam, a lagúnák közé. Egy kis Szent Márk téri sétát áhítottam, könnyű, illatos habzóborokat, és biztos voltam benne, hogy társam is így gondolta, mert akkorra már társamnak, titkos testvéremnek, sőt ikerfivéremnek éreztem Kecskeméthy Győzőt. Magamban már csak keresztnevéen emlegettem, győzni fogsz, Győző, mondogattam, erre születéll.

Be se mentem Triesztbe, Miramaréból indultam Olaszország felé, s mikor elhagytam a Monarchia határát, nagyot dobbant a szívem. Trüffel Milán külföldön! Ha apám vagy nagyapám látná, sóhajtottam, hogy egy puhán rugózó pullmankocsi siklik velem Velence felé!

A Szent Márk tér trattoriáinak teraszain pincéreket üldöztem a fotóval, s úgy a tizedik után megint csak nyomra bukkantam.

Néhány napja egy hölgygel láttam ezt az urat, galambokat etettek, magyarázza a Stíriából ide vetődött pincérfiú, aztán ehhez az asztalhoz ültek. Feltűnt, mert németül beszéltek, és nem tudhatták, hogy osztrák vagyok.

És mit hallott?, jövök izgalomba a hírtől.

Semmi különöst, udvarolgatott az úr, húzza el a száját a gyerek.

Tudtam! Ide jött Velencébe, a lagúnák, a szerelem városába, és elcsábított egy gyönyörű dámát. Szűk hidakon sétáltak át, mohos kapualjakban csókolták egymást, gondolába szálltak, kiáltok föl magyarul, a pincér meg csodálkozva áll odébb. Én is ezt tenném legszívesebben, de nincs időm, mert találkozni akarok példaképemmel. Főle szaladgálok a városban, a Canal Grande kikötőiben faggatom a hajósokat, állva tekingetek ki a gondolákból, a paloták menti szűk csatornába vitetem magamat, keresem Győzöt, és persze ámuldozom mindazon, amit látok. Itt született Desdemona, ebben a palotában halt meg húsz éve Wagner, bámulom a Rialto hidat, amely még valamelyik tankönyvemben is szerepelt, aztán a San Marcónál mindig kiszállok, hátha itt fog megint sétálni Győző a hölgygel. De nem találom.

Másnap komoly döntés előtt álltam: merre tovább? Mivel több nyomra nem bukkantam, végiglátogattam a hajóstársaságok irodáit, hogy honnan indulnak komolyabb járatok az óceánon túlra. És megtudtam, hogy a csizma túloldaláról, de inkább a francia kikötőkből, Nizzából, Marseille-ből. Megint csak ösztöneimre hagyatkozva kockáztattam: Csak nem fogja kihagyni az én Győzőm a francia Riviérát, a homokos strandokat, a kaszinókat, a világ legszebb hölgyeit? Aztán néhány napnyi mulatás után: irány Amerika! Mert én is ezt tenném. Bízom én ebben erősen, mégis alig akartam hinni a nizzai kaszinó portásának, amikor fölismerte a fényképről, hogy ez az az uraság, aki nem volt hajlandó sem a ruhatárban, sem az értékmegőrzőben elhelyezni ormótlan táskáját, azzal ügyetlenkedett az asztalok között, de vesztett is szépen, talán ötezer frankot is.

Hogy ötezret?, hát mi az a hatszázezer koronához képest? Bravó, Győző, szerencséd volt a szerelemben, most meg vesztettél a ruletten. Így kell ezt csinálni, testvér, ujjongtam a hír hallatán. Velencében hódítani, Nizzában veszíteni, habzsolni az életet, ha már ekkora vagyunk van. Kis híján én is fogadtam már az egyik asztalnál, aztán mégis úgy döntöttem, ezzel túlélnék a Havasi úr szabta „ésszerű határokon”, nem is beszélve játéklarangbéli életem intő tapasztalatairól. Inkább csak nézelődtem, s miközben kerestem Győzöt, azzal szórakoztam, hogy megpróbáltam megkülönböztetni a megszállottakat az amatőröktől, a profikat a csalóktól. Figyeltem a tökéletes modorú krupiéék szenttelen arcát, akik csak akkor engedtek meg maguknak némi halvány mosolyt, ha a távozó nyertes nekik is odatolt egy-egy zsetont. Hosszú órákon át bolyongtam, de hősiömet nem leltem.

Három napomba telt, mire az egyik hajóstársaságnál felismerték a fotót. Ma délután ment el ez az úr a Hollandia vitorlással, mondták, végső állomása Brazília.

Szóval itt kerülgettem, tán aznap is a kaszinóban játszott, mikor ott jártam, bosszankodtam. Mindenesetre megírtam tudósításomat – elhallgatva, hogy Brazíliába indult a menekülő tolvaj, csak a kaszinóbéli látogatását említettem. Még kísérőt is adtam mellé a cikkben, mert biztos voltam benne, hogy nem csak Velencében akadt Győzőnek gáláns kalandja. A strandon láttam egy zöld szemű, barna hajú madmazellt, őrála mintáztam meg a szerencsés hölgyet. Igazi nagyvilági hőst faragtam Kecskeméthyből, mert a cikkben persze nyert is a kaszinóban.

Este hét óra lehetett, amikor föladtam a tudósítást. A postahivatal falán feltűnt nekem egy plakát, rajta kétárbocos karcsú sóner, dagadó ormányvitorlával – és hogy ennek a társaságnak a hajói siklanak a leggyorsabban. Akár egy éjszaka Korzikába röptetik utasaikat. Úgy emlékeztem, Kecskeméthy hajója is kiköt Korzikán, rohantam tehát a kikötőbe, és valóban, a szigeten reggel még rakodni fog a Hollandia, kilenckor von-

ja csak föl horgonyát. Este fél tízkor indul a sóner, s ha sikerül tartania a menetrendet, lesz másfél óram.

Hajnalban már látszottak Korzika hegycsúcsai, a nyugati partok mentén hajóztunk, és a sziget közepe táján egy szűkülő torkolat mélyén elértük Ajaccio kikötőjét. Első voltam a kiszállásnál, a zsúfolt rakparton végig hajók horgonyoztak, mindenütt rakodtak, gőzdaruk fűjtattak, kürtök visítottak, s mintha még a város mögötti zöldellő hegyek gyűrűje is visszaverné a zajt, fülsiketítő volt a hangzavar. Mindenki szaladt, üvöltött, emelt és nyögött.

A rakpart felső végén aztán megtaláltam a Hollandiát, hatalmas gőzpropelleres, ötárbocos klipper volt acélborítású fatesttel. Csodálatos alkotmány. Szerencsére rakodtak még, a kapitány a fedélzetről kiabálva intézkedett, s amikor felüvöltöttem neki a mélyből, hogy egy utast keresek, közölte, a reggeli után mindenki kiszállt. Egy órát kaptak a városnézésre, de félóra múlva itt lesznek, mert vitorlát bontanak.

Futni kezdtem a központ felé. A kikötő mögött csinos teret találtam, ahol a városháza tornyos épülete mellett kávéházak sorakoztak, a teraszokon cakkos szélű vászoner nyők alatt turisták üldögéltek. Éreztem, itt kell lennie valamelyik ernyő alatt. Kezembe vettem a fotót, úgy vizslattam az arcokat, és a harmadik kafána vörös ernyője alatt felismertem Kecskeméthy Győzöt, a kriminálgéniust. A sovány, halovány képű ifjú álla hegyes, szürkés-kék szeme körül karikák, és nyírott veresszőke szakállt visel. Ráillett a leírás. Egy darabig élvezkedtem sikerem fölött, álltam, és néztem az ifjú csalót, ujjongtam magamban, hogy ösztöneimre, személyes vágyaimra hallgatva üztem a nemes vadat, s most itt ül előttem, kisujján a fonott aranygyűrű a láncfüggővel, melyről említést tett a körözvény, s amely most ütemesen billegve követte a kezét, mert írt. Amikor kigyönyörködtem magam, és ő is befejezte az írást, hozzáléptem, és leültem mellé.

Csodálom magát, Győző, mondtam elragadtatással.

Kecskeméthy elejti a ceruzát, rémulten rám mered, aztán körbefürkész, mint aki menekülési utat keres, s már ugrana, de megragadom a csuklóját.

Barát vagyok, bízson bennem! Kérem, Kecskeméthy úr. Nem vagyok detektív, látja, egyedül érkeztem, nincs nálam revolver vagy kötél, hogy rabul ejtsem, tárom szét zakom szárnyait, de ő remegő kézzel nyöszörög.

Ne bántson, kérem, ne bántson! Mit akar tőlem?

Néhány percig beszélgetni, aztán integetni magának, ahogy a Hollandia kifut a kikötőből.

Pénzt akar?, mert az nincs nálam. Honnan veszi, hogy hajóra szállok, ki maga? Mondja, ki maga?, hadarja eszelősen.

Én meg arra gondolok, oly váratlan udvariatlansággal leptem meg szegényt, hogy érthető riadt viselkedése. Magyarázkodni kezdek, hogy riporter vagyok, aki nagyra értékeli az ő kivételesen ügyes tettét, és anélkül, hogy leleplezné, tudósítani szeretné a lapját arról, hogy ő milyen furfangosan járt túl a kopók eszén. Csak annyit kérek, mondom, hogy meséljen magáról – hogyan tervezte el ezt a grandiózus sikkasztást, mire gondolt, amikor lelépett a fiákerről? És ugye hogy csapda volt a berlini útvonal? Mi jutott eszébe Miksa császár kastélyánál?, és ki volt az a hölgy Velencében?

Honnan tudja mindezt?, kérdi döbbenten Kecskeméthy.

Követtem, válaszolom büszkén. A nyomában voltam, mert én is ezt tettem volna az ön helyében.

Mit tett volna?

Ilyen páratlan leleménnyel terveltem volna ki ezt a lopást, és hasonló furfanggal jártam volna túl követőim eszén.

De hát maga is megtalált!, kiáltja Kecskeméthy.

Az más. Én a maga fejével gondolkodva követtem, én nem számítok e tekintetben. Ha föl akar adni, akkor téved, ha azt hiszi...

Győző, nem érti, hogy én magával vagyok? Tisztelem önt, nagyra becsülöm. A lapomban hőst csináltam magából, rázom meg a karját.

Már kezdem azt hinni, hogy végre megért engem a hős – vagy csak szorításom erejét érzi, és látja, hogy egy arasszal magasabb vagyok nála, ezért mond le a menekülésről? –, mindenesetre elernyeszti testét, s megadóan a szemembe néz. És ekkor oly lehangoló dolognak leszek tanúja, hogy először el sem akarom hinni, érzéki csalódásnak vélem. Kecskeméthy elsírja magát. Remeg a válla a kriminálhérosznak, úgy zokog. Mikor végre szólni képes, szipogva mondja:

Uram, én megbántam, én szégyellem a tettemet.

Alig kapok levegőt. Az én hőszám, akárcsak egy ostoba cselédlány, akit lepedőlopáson kaptak rajta, úgy rí nekem itt. Megszorítom a vállát, hogy ébredjen:

Győző, maga igazi nagymenő, egy gaunerfejedelem!

Én egy elveszett ember vagyok, kérem! Mit szólnak majd a barátaim, a harcostársaim?, azzal elébem löki a levelet, amelyet az imént fejezett be. Nézze, mivé lettem!

Olvasni kezdem: „Kedves Ádám! A helyzet megváltozott. Küzdöttem, reméltem, hogy sikerül diadalra vinnem a fennen lobogtatott büszke zászlót, de megkezdett művem be nem fejezhetem. Oly tettet követtem el, melyet jóvá nem lehet tenni. Nem tudom, mi vitt rá, de egy pillanat alatt oly démoni hatalom ragadott magával, mart szívembe vasmarokkal, melytől nem szabadulhattam. Megtörtént. Kezem reszket, szeretném visszaszívni, de nem lehet. Istenem, elvesztem! Mellékelve küldök 3 forintot tartozásaim kiegyenlítésére. Kijelentem – hisz tudod magad is –, hogy soha egy krajcárt sem fordítottam a közpénzből a magam hasznára. Feledj el, édes Ádámom, én elvesztem úgyis az életre nézve. Üdvözlő: Kecskeméthy”

Ki ez az Ádám?, kérдем lesújtva.

Az Egyetemi Nemzeti Párt alelnöke, mondja, és újból elsírja magát.

És mi az, hogy egy pillanat alatt ragadta el az a... vasmarok?

Hát a fiákeren, mikor fölment Győry altiszt az orvoshoz.

Maga nem így tervezte?, nem azért küldte fel, hogy...?

Nem, nem, sipítja, én nem vagyok bűnöző, csak egy erő, egy pillanat alatt...

És amikor félrevezette a kocsiszt, hogy Berlinbe utazik?

Nem vezettem én félre, kérem, senkit. Tényleg nem volt apróm, és féltem, hogy föl ismer valaki, ha visszamegyek. Amikor láttam, hogy a kocsis utánam jött a vonatra, hát leugrottam, és átszálltam a szomszéd szerelvényre.

És miért nézte meg Miksa kastélyát?

Nem néztem én meg, kérem, semmiféle kastélyt.

Hát Miramaréban...!

Ott én leugrottam a vonatról, mert gyanúsnak tetszett egy ember a folyosón.

És Velence?

Oda indult a legközelebbi vonat.

De a szépséget már csak maga csípte föl, akivel a galambokat etette a Szent Márk téren?

Csúf volt az, kérem, azért reméltem, hogy gyorsan a kegyeibe férközhetem. Levelet írtam a szüleimnek, és kértem, hogy adja föl azt nekem Németországban, úgy tudják, oda utaztam.

Na végre valami, amit ez a szerencsétlen maga tervelt ki, és nem csak véletlenségből esett meg vele, sóhajtok. Mert a folytatásból is az derül ki, hogy beteges rettegése és tévképzeti vezérelték útján, cél nélkül cikázott kitalált üldözői elől, menekült a kaszinóba, szállt Nizzában hajóra. Egy ostoba, beszari amatőr, aki a véletlenek láncának köszönhetően eddig szerencsésen megúsza.

Ide figyeljen, maga szerencsétlen, ragadom meg a vállát, ha most haza mer menni, és tönkreteszi a képet, amit magáról fölépítettem, kitekerem a nyakát. Ő csak hebeg, én meg folytatom. Eltakarodik Brazíliába, és meghúzza magát, egy darabig még egy lapot sem ad föl! Megértette?!

Igenis, kérem, feleli remegve.

Elengedem a szorításból, utoljára még szúrósan a szemébe nézek, és otthagynom.

A tér túlsó felén találomra befordulok az egyik sikátorba, mely egy rue Saint-Charles nevű utcába vezet. S ahogy bandukolok lesújtva, egy kopottas kétszintes épület kapuja fölött méretes kőtábla vonja magára a figyelmem, rajta véset formás római betűkkel: NAPOLEON EST NE DANS CETTE MAISON. Bámulom az épületet, mely nem nagyobb, mint keresztapám vendéglője, ahol magam is nevelkedtem, és mégis akkora ember született benne, mint Napóleon. És ekkor hálát adtam a sorsnak, hogy az előbbi törpe után, kiből szándékom ellenére óriást faragtam, most egy igazi géniuszhoz vezérelt. Beléptem a múzeumma átalakított házba, végigsimítottam kezem a kanapén, ahol Laetitia megszülte a nagy csalót, aki úgy fogadtatta el a világgal a saját képére formált szabadságot, hogy közben megteremtette önnön hatalmát és gazdagodását. Lerombolta Toulont, mészárlást rendezett Párizsban, hadseregét Egyiptomban felejtette, Moszkvában félmillió embert áldozott föl, Jaffában megölette a pestiskórház ápolóit, és még ma is milliók imádják. A legügyesebb szélhámos. Ráadásul nemcsak saját magából csinált végtelen hatalmú imperátort, de még a hülyécske rokonainak is pottyantott a koncból egy-egy zsíros kis királyságot.

Végigjártam Napóleon egykori dolgozószobáját, a pincét, ahová támadói elől menekült, megemlékeztem a zseniális szemfényvesztőről, a csalófejedelemről, és megnyugodtam. A szobák, a bútorok, a tájképek a falon, az udvar oleanderbokrai minden túlzás nélkül hasonlítottak a tabánbéli otthonokra, amelyekben felnőttem. Csak okos terv és kitarás, Trüffel Milán, és lábad előtt hever a világ!, mondtam magamnak hangosan, mire a teremőr udvariasan mosolygott felém. Leszámoltam magamban Kecskeméthy-mítoszommal, beláttam, hogy egy szerencsétlen senkiből kreáltam kriminálhéroszt, de most már be kellett fejezni művem. A hegyoldalra épült vendéglő teraszán megírtam utolsó tudósításomat, miszerint Korzika egyik kikötőjében beszéltem a tétére büszke, ügyes bűnözővel, aki nevetve intett nekem búcsút egy vendéglő teraszáról, hogy távoli, ismeretlen célja felé hajózzon, s ezzel örökre megoldatlanul hagyja ezt a kapitális bűnesetet.

Letettem a tollat, hívtam a pincért, aki mirtusz gyümölcséből erjesztett pálinkát kínált. Fölhajtottam a snapszot, majd rigópástétomot kenegettem apró pirítósszeletkékre, hogy aztán a vendéglős a környék borából hozzon nekem. Ezt kóstolja meg uraságod, kínálgatta, igazi korzikai Sciacarello, még a szőlővést is túlélte.

Addig kortyolgattam a bozótillatú, fűszeres nedűt, míg fejembe nem szaladt, hogy aztán átadjam magam nagyszabású terveimnek s a reménytelen képzelődésnek.

Babiczky Tibor

A BELSŐ ÉLET BALLADÁJA

Tél jön. Tegnap még könnyü eső
hullt. Ma vékony jég feszül az itatók
vizén. Egyetlen hártvás szárny se
rezzen. Lebontja hálóját a pók.

Egybetolul most múlt a jelennel.
Teli szájjal odujába szalad
az egér. S mint gyártósonon a
készenléti fény, vöröslik a Nap.

„Bor mellett este lett észrevétlen,
ruhám megtellett hulló virággal,
berúgtam, megyek, hold a patakban,
sehol egy ember, sehol madárdal.”

Dúdolok. Kilépek a házból.
És ott látom anyámat, apámat.
A pincelejárónál, az eresz
alatt, mozdulatlanul állnak.

Világít az arcuk. Ágyékuk sötét.
Előtűnnek a régen kivágott
galagonyaágak a rózsató helyén.
S a fűvel benőtt, régi gyalogösvény is.

Gerevich András

NAPHEGY TÉR

Visítoznak a gyerekek
a Naphegy téren,
nézem, és fáj,
hogy nincs gyerekem,
és nem is lesz soha,
nem leszek soha apa.
Rossz döntések.

Rossz biológia.
A saját testem
idegen város,
nincs benne helyem,
nincs hozzá térképem.
Üres vagyok.
Félek.
Fájnak az esték, a reggelek.
Nem tudok mit kezdeni
gondolatban sem
vigyorgó gyermekemmel.
Félek szeretni őt.
A testet mindig
meghódítani akartam,
és nem megteremteni.
Kóválygok
a visítózásban.

INSZOMNIA

Az alváshiányt nem lehet mérni,
nem lehet számolni a beteljesületlen órákat,
a sorozatos ébredést,
amikor azt sem tudod, alszol-e,
mert álmodban a zöld fény,
a folyosón a villanykapcsoló kis égője,
ami bevilágít az ajtó részén.
Nem hagysz aludni.
Mintha ébren lennék.
Nem hagylak aludni.
Álmokat mesélünk,
gyerekkori és visszatérő álmokat,
és eltévedünk a valóságban,
én felriadok, te elalszol,
és nyitott, hideg szemmel álmodsz,
míg én lehunyt szemmel élek.
Lassan tíz éve halott vagy.
Kimértük magunknak az éjjelt:
te marokkal nyelted a Xanaxot,
én egyesével, félve, el ne fogyjon.
Beveszem és visszaalszom.

Beck Tamás

JELEN

Még nem múlt és már nem jövő: valami megfoghatatlan és kiterjedés nélküli dolog a jelen, ahogy a szárazföld és a tenger között sem létezik senkiföldje,

csak partra vetett haltetemek, gazdátlan lábnyomok az iszapban – a hullámverés egy örökös háború ide-oda mozgó frontvonala –, ücsörgő szerelmespárok

apály idején, akik a naplementét csodálják – az ég lángra kapott zsírpapírként lassan pernyévé feketedik –, s a használaton

kívüli világítótorony, amely már sohasem jelzi – lüktető foggyökérben a fájdalom –, jövő a múlttal hol érintkezik.

KÖLTÖZÉS

Ahogy a kételyből kisarjad az új bizonyosság, olyan lassan szokjuk meg az új tereket, melyekhez más idő is tartozik. Előző lakók itt feledett

holmijai: a kilátás a Dunára, a szög, melyben a nyugati ablakon beszűrődő délutáni napfény súrolja a könyvespolcot, a szomszéd lakásból

áthallatszó permanens viháncolás. Nem tudjuk, melyik, mikor válik a miénkké. Az első itt töltött reggelen biztosan

kimondatlan szavainkat rágcsáljuk majd croissant helyett, mert szégyellnénk kiköpni őket, akár az ételt, ezen az új helyen.

ÜNNEPEK UTÁN

Piszkos hódera az utakon mindenütt: az ünnepek
leszűrt tanulságának kesernyés, fekete zacca.
Mint fogolymentben anyától gyermekét a durva tiszték,
hirtelen elszakítják az ujjongást önnön tárgyától.
Meglincselte fenyő-hullák szaporodnak az útszélen és
az üzletek újra kinyitnak: levert forradalmakat
követően tér vissza így a hétköznapiok ancien régime-je.

Georg Klein

HARMADIK LÁTOGATÁS PETER NOLLNÁL¹

Kúnos László fordítása

Mi az ember viszonya a saját halálához? A „*pillangó szárnyáról*” néz rá, mint Inger Christensen?² Vagy valamiféle bölcsességgel, ha szemtől szemben áll vele? És mit gondol abban a pillanatban, amikor úgy érzi, hogy nincs menekvés, hogy meg kell halnia, itt és most?

Mindig sokat töprengtem ezen a kérdésen. Azt képzeltem, nagyjából tudom, hogyan állok ezzel. Abban a hitben ringattam magam, hogy sejtem, az adott helyzetben hogyan fogok viselkedni. De ki tudja, megállnak-e a lábukon a karosszékben vagy íróasztal mellett kiagyalt spekulációk?

Elmesélem harmadik látogatásomat Peter Nollnál. Először a DEN UTMÄTTA TIDEN³ című könyvén keresztül kerültem kapcsolatba az akkor már halott zürichi jogászprofesszorral.

Felkértek, írjak bevezetőt könyve svéd kiadásához. Pályája csúcán, fizikai és szellemi ereje teljében egy kivizsgálás közben kiderült, hogy Nollnak rákja van. Miután végiggondolta, milyen eséllyel élne túl egy nagy műtétet, arra a következtetésre jutott, hogy nem vállalja az operáció halálos kockázatát, sem azt a fogyatékoságot, mellyel – sikeres műtét esetén – élnie kellene. Vagyis nemet mondott mindenféle kezelésre.

Élete hátralevő kilenc hónapjában megírta könyvét, melynek eredeti címe DIKTATE ÜBER STERBEN UND TOD volt. Számunkra, a még mindig élőknek megfogalmazott legfontosabb üzeneteinek filozófiai gyökerei többek között Senecáig és Montaigne-ig nyúlnak vissza. Csak a halál biztos tudata teszi teljes értékűvé az életet. Az élet utolsó szakasza különös módon boldog időszak, mivel arra kényszeríti az embert, hogy a fontos dolgokra koncentráljon.

A bevezetőm esszévé kerekedett.⁴ Csodálatomnak adtam hangot Noll magatartása iránt, valamint annak a reményemnek, hogy magam is hasonlóképpen sztoikus módon fogok szembenézni a halállal.

Másodszor 1993-ban „látogattam meg” Peter Nollt.⁵ Öt nap felkészülési idő után és egyetlen tünet alapján – napi úszásom közben egyre gyakrabban kellett pihenőket beiktatnom – komoly szív műtétnek (bypass) kellett alávetnem magam. A műtét megelőző öt nap folyamán megpróbáltam megfigyelni a viselkedésemet. Vajon őszintén azonosulok-e Noll sztoikus szembenézésével a halállal, vagy ez csak jámbor óhaj marad? Igen is, meg nem is.

Noll szemléletét az agy racionálisan működő része alakítja ki. Hiú ábránd azt gondolni, hogy ez a szemlélet irányítja a folyamatokat, ha a pillanat tényleg elérkezik. Valamennyire persze működik, de közben az agynak egymással csupán lazán kapcsolódó területei közül több is mobilizálódik. A szorongás rejtett tárnáiból kiszabadulnak a démonok. A racionalitás „karmesterének” öntelt fecsegése süket fülekre talál. Az önkontroll burka lehámlik, mint tűzben a festék.

Peter Noll szemléletét továbbra is követésre méltónak látom, de inkább valamiféle távoli célnak, valamiféle nagyobb valóság részének.

Némi szorongással, de azért nem minden kíváncsiság nélkül tekintettem következő látogatásom elébe Peter Nollnál. Tudtam, hogy hamarosan újra találkozunk, talán már a következő keresztútnál. De még annyit se kellett várni rá.

Lidingö, 1998. március 8. Napsütéses, téli vasárnap. Kedvetlenül ébredek. Három előadás, egy pályázat és egy nagy, ambiciózus, összefoglaló cikk anyaga vár félkész állapotban. Papírok, írások hevernek szanaszét az összes szobában. Úgy érzem, a legnagyobb káosz vesz körül. Feleségem, Éva haragudni fog rám, amikor felébred, és akkor rosszul kezdődik a nap. Hetvenkét évem súlyát már néha érzékelem a fejemben és szinte mindenütt a testemben.

Rosszul telt az éjszaka is. Éva este vendégségbe ment egy kedves kolléganőnkhez, aki sokévi bizonytalankodás és különféle személyes bonyodalmak után végre megtalálta új párját, és be akarta mutatni a munkatársainak. Örömteli esemény volt, mégsem mentem el. Előző nap jöttem vissza Amerikából, hajszoltnak éreztem magam és kialvatlannak. Éva elvállalta, hogy majd kiment.

Éjjel egykor felébredtem, és aggódva láttam, hogy Éva még nem érkezett haza. Aggodásom fokozódó mértékben egészen fél háromig tartott, amikor végre meghallottam a kulcs zörgését a zárban. Nem tettem szemrehányást, de nem jeleztem azt sem, hogy örülök, ami a jelek szerint felért egy szemrehányással. Istenem, ezek a hangulatok, melyeket szavak vagy akár csak gesztusok nélkül mint rádióhullámokat bocsátunk ki magunkból! Egy több mint ötvenéves házasságban a vevőkészülékek a legkisebb jeleket is fogni tudják.

Néhány órát azért mégis aludtam. De nyugtalanul, és nem eleget.

Glenn Gouldot hallgatok, Bach-darabokat játszik, közben kinézek az ablakon. Éjjel esett a hó! Ezen a szinte teljesen hómentes télen csak egyetlenegyszer hódolhattam régóta űzött, kedvenc sportomnak, a sífutásnak a Kottla-erdőben, és íme, ezen a télutói napon váratlanul alkalmam nyílik rá.

Miközben sietve keresgélem a megfelelő ruhadarabokat, a bakancsot, a sílécet, felébred Éva, és megint úgy érzi, rosszkedvem van, vélhetőleg még mindig neheztelek rá éjszakai nyugalmam megzavarása miatt. Pedig azt már el is felejtettem. Hangulatom

pillanatnyi frusztrációm tükrözi, de nem magyarázkodom. Végül mindent megtalálok, felcsatolom a sílécet, már sokkal derűsebb vagyok, közben Éva figyelmeztet, hogy a Kottla-tavon elvékonyodott a jég. Máskor is figyelmeztetett már, különösebb ok nélkül is sokszor megteszi, ezért most sem veszem komolyan, amit mond. Az utóbbi néhány napban hidegek voltak az éjszakák, és ilyenkor, télutó idején a jég még elég vastag. Nem adok hitelt annak a fél füllel hallott hírnek sem, hogy távollétem idején enyhébb volt az idő.

Nemsokára ott állok a Kottla-tó partján. Itt minden követ ismerek. A tavat harminchat éve, ősszel és tavasszal szinte minden vasárnap körbejárom, nyaranta rendszeresen úszom benne, télen pedig síelek befagyott jegén. Itt nőttek fel a gyerekeim, itt szoktam olvasni, ezeken a jól ismert sétautakon mondtam diktafonba írásaimat egy emberöltőn át. Itt is fogok meghalni, gondolom magamban. Bár nem most, nem ma. Sok munka vár. Össze kell szednem a szobám padlóján kitergetett jegyzeteimet. Holnap reggel le kell adnom egy kéziratot. Megígértem öt unokámnak, hogy este moziba viszem őket.

A jégen nem látok sílécnyomokat, legalább tízcéntis friss hóréteg borítja be az egész tavat. Ma bizonyára én vagyok az első síelő. Én hagyok nyomokat mások számára.

Koromnak megfelelő lassú tempóban haladok előre, bár voltaképpen fiatalkorom óta ezt a tempót tartom normálisnak. A tó közepe felé tartok.

Milyen csodás nap. Ez után a sítúra után meg fogok tudni birkózni régóta halogatott, legunalmasabb munkámmal, annak a nagyon fontos pályázati anyagnak az összeállításával. Utána nekilátok az összefoglaló cikk megírásának.

A jég itt-ott, foltokban mintha „nedves” volna, de ilyet már máskor is láttam. Ezeket a helyeket egyszerűen ki kell kerülni. A lécek olyan hosszúak, hogy a lágyabb foltok nem zavarják csúszásukat. Legrosszabb esetben kicsit letapadnak, ez velem már sokszor előfordult. Biztonságban érzem magam. De még végig se gondolom ezt a gondolatot, amikor megroppan alattam a jég. Először majdnem azt gondolom, „tréfál”, de aztán – inkább meglepetésemre, mint rémületemre – olyasféle hangot hallok, hogy „blubb”, és már csak azt veszem észre, hogy nyakig a mély vízben vagyok.

Ez így nincs rendjén. Egyáltalán nincs. Igaza volt Évának, a feleségemnek. Alaposan össze fog szidni, amikor beállítok csuromvizesen. Mert ugye beállítok? Nem jelenthet problémát, hogy innen kimásszak valahogy, ez itt csak a Kottla-tó, az én szeretett tavam, ahol otthon érzem magam. Körülöttem nyugodt és békés a táj. Sehol egy ember. Az egyik léc leoldódott a lábamról, ott fekszik a jégen. A másik még rajtam van, a jobb lábamon. Meg kell szabadulnom tőle. Lehúzó a kesztyűmet, és a víz alatt lassan sikerül kihúzni a lábamat a léc pántjai közül. Érzem, hogy elgémberednek az ujjaim. Milyen hamar!

Aztán megpróbálom felhúzni magam, még mindig nyugodtan és bízva a sikerben. A könyökömre támaszkodom. A jég szétomlik alattam, mint a puha sütemény. Mindennütt apró jégdarabok úsznak körülöttem, a lék egyre nagyobb. Megpróbálok felkapaszkodni a másik oldalon, de az eredmény ugyanaz. Előrerúgom magam a vízben, mint ha úsznék, könyökkel próbálok felcsúszni a jégre. Végre, most egy kicsit jobban megtart. Hosszan kinyújtott karomat testemmel is követni próbálok. Az egész alattam levő rész beszakad. Az apró jégdarabok száma megsokszorozódik körülöttem.

Belátom, hogy nincs semmi esélyem arra, hogy valahogy kihúzzam magam. Mégis folytatom a küzdelmet. Mindent meg kell próbálni. Legbelül tudom, hogy hiába.

És akkor mi van, gondolom valahol az agyam egyik szegletében. Benne járok a hetvenharmadik évemben. Jó életem volt. Közeli hozzátartozóim biztonságban vannak. Így is, úgy is vége lesz, bármikor eljöhet az a pillanat. Minek elnyújtani a folyamatot? Ez kellemes halál. Az ember a hidegtől elalszik, aztán már nem tud semmit. Eszembe jut a Hó című fejezet Thomas Mann VARÁZSHEGY-éből.

Van ennél sokkal kellemetlenebb halál. Ezt gondolja a fejem egyik része. De egy másik része azon a problémán gondolkodik, mi lesz az öt unokám esti mozijával, hiszen megígértem nekik. Holnap reggelre pedig a kéziratot össze kell állítani. Egész héten hívtak, amíg Amerikában voltam, a titkárnőm megígérte, hogy reggel átfaxoljuk az anyagot a nyomdába.

Már egész testemben érzem a hideget. Különös, milyen gyorsan terjed. Valahogy könnyebbnek érzem magam. Villámgyors asszociációk cikáznak a fejemben. A bennem lakó kódfejtő tudja, mire gondolok, nem kell végigpergetnie a szöveget. Két izraeli író, Shai Agnon és a jóval fiatalabb Amos Oz egymás mellett áll egy kollégájuk temetésén. A halott egész életében nagy hipochonder volt, örökös halálfélelem gyötörte. Agnon odafordul fiatalabb kollégájához, és a maga kimért stílusában azt mondja: „*Látja, fiatal barátom? Mégis megoldotta valahogy. Akkor nem lehet annyira nehéz.*”

Nem. Mi is megoldjuk valahogy. Már nem reménykedem, de küzdök tovább. Újabb jégdarabokat török le, a kezem már érzéketlen. Csak töröm, töröm a jeget, akár egy bányász. Egy jégbánya rabszolgája, aki valamilyen felsőbb hatalom parancsára dolgozik, minden meggyőződés nélkül hajtja valamiféle belső kényszerrel.

Még egy anekdotavillanás. Egy néhány évtizeddel ezelőtti etikátlan kísérlet. Patkányokat úsztattak két henger alakú edényben, melyekből nem lehetett kimászni. Az egyikbe fehér, kísérleti célra kitenyésztett patkányokat tettek, a másikba szabadon élő, közönséges csatornapatkányokat. A kérdés az volt, melyik csoport adja fel a küzdelmet hamarabb. Arra számítottak, hogy a szelíd, fehér patkányok süllyednek el elsőként. De nem ez történt. A fehér patkányok tovább bírták, mert „optimisták” voltak. Tudták, hogy előbb-utóbb jön egy fehér köpenyes ember, és megmenti őket. A csatornák patkányaiban nincs ilyen remény.

Milyen patkány vagyok én?

Még folytatom a küzdelmet. De eszembe jut egy magyar vers Antigonéről: „*Sötét az Acheron homokja: itt meg kell halni, Haimonom.*”

Erős motorzúgást hallok. Felnézek. Nagy, paradicsompiros helikopter jelenik meg a Kottla-erdő fölött. Gyakran repülnek erre felé helikopterek. Próbáljak valahogy jelt adni nekik? Még végig sem gondolom, amikor látom, hogy ereszkedni kezd, egyenesen felém tart. Lehetséges ez?

Egy pillanat az egész. A helikopter néhány centiméterrel lebeg a jég fölött, valóságos hóvihart kavar maga körül. (A pilóta később elmondta, milyen fontos az ilyen mentőakcióknál a rotor megfelelő dőlésszöge. El kell kerülni, hogy a mentés objektumát a légnyomás a jég alá nyomja.)

Az ajtó kinyílt. A légénység biztonsági övekkel rögzített tagja hátulról fogta egyik társát, aki lelépett a helikopter talpára, és lenyújtotta értem a kezét. Felhúzott, felültetett a talpra, miközben a gép feljebb emelkedett és a part felé repült. A part közelében megint egy helyben lebegett, miközben két erős kar felhúzott a gépbe. Később elmondták, első kérdésem az volt: „Honnan jönnek? Hogy értek ide?”

Régebben írtam már a szovjet terület fölül tévedt koreai utasszállító repülőgép lelévéséről. Az erre a célra létrehozott, pártatlan francia vizsgálóbizottság nyolc évig tar-

tó alapos munkával kiderítette, hogy nem felderítő tevékenység vagy más politikai vagy katonai jellegű aktivitás okozta a katasztrófát, hanem véletlen események, melyek bekövetkezése külön-külön is valószínűtlen volt, de egymásutániságuk olyan láncreakciót hozott létre, mely elkerülhetetlenül vezetett a végső katasztrófához. Esetemben ugyancsak a véletlenek sorozata vezetett a szerencsés megmeneküléshez.

Kiderült, hogy egy Inger Damberg nevű hölgy, aki a Kottla-tó déli partján emelkedő dombon lakik egy családi házban, az utcai oldalon levő konyhából, ahol vasárnap délelőttönként tartózkodni szokott, véletlenül bement a nappali szobába, ahonnan a tóra nyílik kilátás. Láta, hogy haladok előre a tavon, és úgy gondolta, túl közel vagyok ahhoz a részhez, ahol tudomása szerint nem túl erős a jég. Elővette a látcsövét, hogy jobban lásson. Abban a pillanatban, amikor látcsövével megtalált, látta, hogy beszakad alattam a jég. Azonnal a telefonhoz szaladt, és riasztotta az ügyeletet.

A tűzoltósághoz futott be a riasztás, és azonnal útnak indítottak egy egységet. A hívást azonban fogta egy mentőhelikopter is, mely előzőleg beteget szállított a danderydi kórházba, s most visszafelé tartott Gustavsbergbe, a bázisra. A betegszállítással késnek negyvenöt percet, mert a mentőautó nem érkezett meg időben. Ha nem késtek volna, a helikopter már régen benn állna a hangárban, Värmdö szigetén. A pilóta meghallotta a rádión leadott riasztást. Tudta, merre jár, de nem tudta pontosan, hol van a Kottla-tó. A navigátor megnézte a térképet, és megállapította, hogy a tó ott van éppen alattuk. Lenéztek, és megpillantották a fejemet. Attól a pillanattól kezdve, hogy vették a riasztást, addig, amíg odaértek hozzám, kevesebb, mint hatvan másodperc telt el.

Az út a helikopterrel csak pár percig tartott. A Karolinska Kórház baleseti osztályán jó kezekbe kerültem. Két óra múlva elengedtek, visszatérhettem megszokott életembe. Legalábbis azt hittem. Volt otthon egy csokor tulipán, felkaptam, és nyomban átmentem Inger Damberghez, hogy köszönetet mondjak neki. Alighogy leültünk, hogy megigyunk egy kávét, megszörrent a telefon.

Zuhogni kezdett ránk a média érdeklődése. Nem úgy, mint máskor, amit már ismerem más összefüggésben. Hiszen ez szívderítő történet! Meg akarják írni, le akarnak fényképezni a helikopter legénységével együtt. Inger Damberggel össze kell ölelkezniem kint a jégen, ahol még elég vastag. Mindenki örül, a helikopter legénysége ragyog a boldogságtól. Fantasztikus tett volt, az év mentése! Hat perccel azután, hogy meghallották a riasztást, már a kórházban voltam. Aztán napokon át ömlenek a levelek, telefonhívások, virágok, kommentárok. Ez utóbbiak több csoportba oszthatók. A fontosabbak:

1. Angyalok vigyáznak rád. Valami magasabb rendű lény rajtad tartja a szemét.
2. Milyen jó, hogy Isten hisz benned, még ha te nem is hiszel őbenne.
3. Nem akarsz megtérni? Hinni? Hálát adni az Istennek? Válaszom: Nem, nem, soha, soha.

4. Hogy lehet valaki ilyen ostoba? Nem tudtad, hogy a jég beszakadhat? Hogy az ember nem megy ki egy tó jegére egyedül? Úgy viselkedsz, mintha öt éves volnál. Pórázon kellene vezetni. Barátom, Per Ahlmark így ír a *Dagens Nyheter*-ben: Hogy tud egy ilyen bölcs ember ilyen buta lenni? Válaszom: Igazad van. Van rá lélektani magyarázatom, de nincs mentségem. Ha valaki azt állítja rólam, hogy „bölcs” vagyok, kijelentéséért neki magának kell felelnie. Veszélyes tévedés azt gondolni, ha valaki a hatalmas emberi tudásmennyiség valamely részterületén többet tud embertársai többségénél, akkor az más tekintetben is „bölcs”! Ez teljesen hibás következtetés, melyből nagy csalódások származhatnak, s mely megnyithatja az utat az „álarcos sarlatánok” előtt.

5. Hogy lehettél ennyire önfejű? Hiszen a feleséged figyelmeztetett a veszélyre? Válaszom: Igazad van. Önfejűségem talán az apátlansággal van összefüggésben, amiről egyszer már írtam.⁶ Megírtam legalábbis néhány hasonlóan vakmerő, bár jóval veszélytelenebb tettemet.

Båstadból írja egy ismeretlen hölgy: „*Hogy lehet továbbra is ilyen makacs és hálátlan, miután előbb nyakon ragadják és megrázzák, mint egy harapós macskát, aztán vízbe pottyantják, hogy átélhessen egy emberfeletti tökéletességgel végrehajtott mentőakciót? Nagyon csalódott vagyok, amikor egy olyan ember, akit csodálok, ezt az egész drámát úgy minősíti, hogy »a körülmények és a véletlenek szerencsés összjátéka«, vagyis hálátlansággal fizet a világnak.*”

Egy kolléga, akit hasonló baleset ért, leírja, mi történt vele, majd hozzáteszi: „*A barátaim és kollégáim közül sokan felháborodtak, amikor megtudták, mi történt velem, és néhányan azt kérdezik, nem lettem-e tőle hívő. Nem, felelem erre én. Az, hogy a körülmények szerencsésen úgy alakultak, hogy engem kihúztak a vízből, nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy évente százak, sőt ezrek fulladnak vízbe. Ez egyébként felidézi számomra Artur Lundkvistot, aki megírta, hogy amikor feleségével, Maria Winével Agadirban tartózkodott, a földrengés romba döntötte a várost. Egy újságíró megkérdezte tőle, hogy megmenekülésüket nem tekinti-e bizonyítéknak Isten létezésére. Lundkvist indignálódva, sőt, szinte dühösen azt felelte: – Ellenkezőleg, most még kevésbé hiszek Isten létében, mint bármikor ezelőtt. Mi értelmet volna annak, hogy engem megment, miközben hagy meghalni tizenötezer másik embert? – Valahol mindennek kell, hogy legyen határa, még a hívő ember egocentrikusságának is. Ezek az esetek arról tanúskodnak, hogy időnként teljesen elvetik a sulykot.*”

Quod erat demonstrandum.

Vizsontlátásra, Peter Noll. Találkozunk a következő keresztútnál. Vajon utoljára? Majd meglátjuk.

Jegyzetek

1. Megjelent 2001-ben Klein, G.: SÅ JAG KAN SVARA DÖDEN, NÅR DEN KOMMER című esszékiötetében (Stockholm, Bonnier).
2. Utalás Inger Christensen dán költőre SOMMERFUGLEDALEN, ETT REQUIEM (Pillangók völgye, Rekvium) című szonettkoszorújára. (*A ford.*)
3. A KIMÉRT IDŐ Peter Noll könyve svéd kiadásának címe.
4. PETER NOLL'S DÖDSVISSHET OCH LEVNADSVISDOM. In: Klein, G.: ÅTEISTEN OCH DEN HELIGA STADEN (Az ateista és a szent város). Stockholm, Bonnier, 1987. Magyarul: PETER NOLL HALÁLTUDATA ÉS BÖLCSÉSSÉGE. In: Klein, Georg: A TUDOMÁNY KÖRÜL. Gondolat, 1994.
5. Klein, G.: ÅTERBESÖK HOS PETER NOLL. In: DEN SJUNDE DJÄVULEN (A hetedik ördög). Stockholm, Bonnier, 1995. Magyarul: ÚJABB LÁTOGATÁS PETER NOLLNÁL. In: Klein, Georg: VAK AKARAT ÉS ÖNZÓ DNS. Magvető, 2001.
6. Klein, G.: FADERLÖSA SÖNER. In: PIETÁ. Stockholm, Bonnier, 1989. Magyarul: APÁTLAN FIÚK. In: A TUDOMÁNY KÖRÜL. Gondolat, 1994.

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

I

A SZERZŐ ÉLETE

*Józsa Márta: Amíg a nagymami megkerül
Noran, 2007. 276 oldal, 2499 Ft*

Ez a könyv semmihez sem hasonlítható. Egyetlen általam ismert könyvhöz sem. Prózának próza, nagy műgonddal megformált, összetett szövegkonstrukció, ám ami a szűkebb műfaji besorolást illeti, nálam csak a *nemek* szaporodnak: nem szépirodalmi fikció, nem regény és nem is novellafüzér, nem önéletírás, nem valomásirodalom, nem dokumentumpróza, nem memoár, nem *oral history*, nem esszé, nem publicisztika... A „női irodalom” bizonytalan fogalma sem segít. Józsa Márta prózája engedetlen és rakoncátlan, kibújik a kategóriákból, dacos is, nem akar fikció lenni, nem akar nőirodalom lenni, memoár lenni sem kíván, nem ízlik neki a vallomás, az emlékezés, az esszéizálás sem, a lírizálás meg kiváltképp nem; nem akar tanúskodni senkinek semmiről, hanem az akar lenni, ami: Józsa Márta prózája.

No de nem intim szálon, tehát nem úgy, ahogy az én naplóm az én naplóm és az én életem az én életem, hanem formaalkotón, precíz és jó mondatokat, meggyőző és testre szabott formá(ka)t alkotva, a saját prózalétét nyelvíleg, stilisztikailag, gondolatilag és érzelmiileg is – ontológiailag – megalapozva, kiépítve. Önmagát mindenestül, maximálisan reflektáltan vállalva és „prózába szedve”, ami nem könnyű feladat sem nyelvíleg, sem pszichológiailag, irodalmilag pedig kockázatos vállalkozás. Az elbeszélés akadozik, spontaneitása gátolt, és túlságosan sok kérdés tolszik elő. „Hányszor lehet büntetlenül kilépni egy szövegből?” – kérdezi a szerző, a saját kérdésességére kérdéssel reflektálva.

Elég fárasztó munka, és ez a könyv is fárasztó kissé – nem fogsz mellette elandalodni, olvasó, nem fogsz látni-hallani egyetlen szépen végigmesélt történetet, egyetlen melodikus érzelmi futamot sem, disszonanciát viszont sokat, és akadémikuskodásokat, reflexióvillongást keresztbe-kasul. Mert ennek a prózának ilyen az egyénisége, és semmire sem akar hasonlítani: magát írja, teremti olyan nagyfokú nyelvi tudatossággal, hogy a „teremtés” mítikus vagy a „vajúdas” drámai zongéi helyett a szemiozisz zöreijeit hallani.

Nem öncélúan zajlik viszont a prózaalkotás folyamata. Ez a kissé nehezen olvasható, önmegtartóztató természetű, túlflektált próza azért van, hogy fölségitse, megmozgassa és életben tartsa a szerző integritását. Szellemi, mentális épségét. A szerző természetesen különbözik a magánszemélytől, hiszen amikor írunk, másolyenek, sőt mások vagyunk – én nem tudom, mely énrészeink vagy mely éniünk, netán ideálénünk funkcionál ilyenkor, de a szerző még bonyolultabb, komplexebb, meredekebb és eredendőbb, mint a magánszemély, és még inkább, gyökeresebben a világban, sőt – *arbor adversa* – a világűrben, illetve az intelligibilis szférában él. A szerző, a kreatív lény ebben a műben a múltból indukálja önmagát, rajzolja körül töredezett vonalakkal saját határait (ami itt annál bonyolultabb, mivel határon élő, erdélyi magyar személyről van szó, szocioborderline-ről, mondhatni), pontosabban *gondolja körül*, lévén hogy a szemlélet Józsa Mártánál egyúttal gondolati aktus.

Nincs naiv, primer szemlélet, a reflexió mindenbe beleszól – beleront, belejavít, értelmez és magyaráz. A szocioborderline világban, magyarán a peremlétben, a kisebbségi létben – hát még ha az a Ceaușescu-rezsim jármát is nyögte! – nincsenek olyan naiv és szép egyértelműségek, amelyekről ennek a létnek a bárdjai daldalnak, s amelyeket árulnak. („*A skanzen-magyarok végső soron attól lesznek azzá, hogy a rájuk való csodálkozás a megélhetésük.*”) A tapasztalatban magában tokozódik be a *rejtőző más*, az elfojtott *Unheimlichkeit* vagy micsoda; a viszály. Ezért

Józsa Márta elbeszélés közben tapasztalatot *fejt*, saját szavával: „élménykritikát” művel. Borzongató talányosságokat (más szóval: traumákat) fogalmaz, külső és belső (társadalmi és individuális) ellentmondásokra lesz figyelmes, a „sérült” leírandóba behúzza még egy vonást, ambivalencia-hangsúlyt, odaszélez még egy kacskaringót – ezért ez felettebb kacifántos próza, mely nem ad módot a belefeledkezésre és az önfeladásra. Egyszóval a feledésre. Noha még ebben sem egyértelmű, és azt is tudja, hogy feledni bizony kell. Föltétele ez a szeretetnek.

Az olvasónak végig az az érzése, hogy a szerzőnek (s neki is) valami nagyon nehéz feladattal kell megbirkóznia, miközben önmagáról ír (s miközben az olvasó önkéntelenül önmagára is szemet vet). Mintha semmi sem lenne ábrázolható, egyszerűen, magyarázat nélkül leírható, az észnek folyton résen kell lennie, és interveniálni. Nem azért, mintha ez „gondolati próza” akarna lenni, elmélkedés; nem, a szerző tényleg a saját életével foglalkozik csupán, és nem filozófiát ír, nem kíván magasröptű lenni. (Csupán fel akarja fogni, hogy mi történt vele (amiként ezt az olvasó is szeretné), és ehhez a narratív, az esztétikai, a szenzuális szemlélet egyáltalán nem elegendő. A látszat Józsa Mártánál megállás nélkül csal, és az ész folyton edz, edződik, hogy kifogjon rajta. Elég jó formában van itt ez az ész, már-már sportot űz a reflexióból, és virgonckodik. Rosszalkodik. Bonyodalmakat okoz. Az elbeszélés ugyanis szerinte megismerés, amit nem lehet leegyszerűsíteni. Az ily módon, mormogva narráló ész az elhúzódozó leírásokat és a lírizálást, a meghatódást, az álmodozást, a nosztalgizálást például egyáltalán nem tűri; közbelép, elejét veszi, nyelvét olti. Ilyenkor agyafűrt mondatok és paradoxonok, abszurdumok, nyelvjátékok születnek. És olyan remek kis gondolatfutamok, mint például: „*Mire készülünk mi. Miről szól, amit élünk. Hogy bölcsen élhessük meg, amit nem is akarunk, hát ez a tényállás.*”

Aszó szoros értelmében nyelvöltögető, nyelvtörő eszecske ez – mint jeleztem, nagybetűs, tiszta Elme nem jelenik meg itt a horizonton –, mely (vagy aki?) addig-addig tekergeti, csavarintgatja, hajlítgatja a dolgokat, mígnem szerencsésen megakadályozza a tragédia születését a sorstörténet/történelem szelleméből – amire pedig minden esély megvolt, megvan. Az élet, mely itt *szóban forog*, tragikus események, mozzanatok,

körülmények, fájdalmak bőségével teljes, az észjárás viszont, mely az elmúlt életet a szóban forgatja, ellenáll ennek a tragikus tendenciának, és menti a menthetőt, életre törő momentumokat keres, az élhetőt ugrasztja ki a bokorból, az abszurditások vidám tudományát műveli inkább, semmint sírna. (Íme még egy frapánus, kiugró – felvidító – mondat: „*Ilyen kis dolgokat, ilyen el nem múltó fájdalomcskákat mesélünk, és ezekből kerekedik az idő, mint az erdő.*”)

Ehhez (az erdőhöz, életünk delén) érzelmi is meg kellett találni a megfelelő attitűdöt. Nem száraz, nem férfiasan zordon ez az ész, hanem egy kislányé, egy nagylányé, egy nőé; valakik lányáé s valakik anyjáé. Anyyira „női-es” (mi is lenne ez?), amennyire. A borderline-szindróma (nem pszichopatológiai, hanem szociológiai és szociálpszichológiai értelemben használom ezt a fogalmat), vagyis a kikezdett-megbontott s ezzel a *repedéssel együtt* integer identitás, a sosem teljes önazonosság, a bensővé tett *Unheimlichkeit* ezen a nemi síkon is megjelenik: „*Valamennyire nő vagyok, valamennyire nem. Lakik bennem egy nő, aki nem az. Lakik bennem egy nő, és én nem vagyok az.*” A redukción Józsa Márta nőkérdésben sem fogadja el, és nem egyszerűsíti le a nővé magát.

Épp az a tétje ennek a prózának, hogy sikerüljön kiebrudalni a redukciónkat, sztereotípiákat, előítéleteket, általánosításokat. (A gyűlölséget, a hamis szeretetet.) Sikerüljön ezáltal eldobni azokat a „sorskönyveket”, „scripteket” (Eric Berne), amelyeket a gyerekre, a személyre rá akarnak tukmálni a szülei, rá akar erőszakolni a társadalom, a kisebbségi és a többségi lét, kommunizmus és kapitalizmus. Megszabadulni a fatális beidegződésektől, a kártékony nyá vált családi, állami és ideológiai, irodalmi és művészeti örökségtől. „*Egyszer, ha ezt mind, mind megírtam, olyan könyvet fogok írni, amelyből megtudjátok, hogyan kell szabadnak lenni. Annyit máris elárulok: úgy, hogy először megírom ezt.*” Ez a könyv ily módon *szenvedélyes írás*: „*megírom muszáj, másként nem tehetek*”. A traumatizáltság ellenében beszél, a zártságába torzult (kisebbségi) világ s a benne kikelt rettegések, ijedségek, rémületek és (irodalmi) hamisítások ellenében.

Józsa Márta nem vette át a magyar irodalomban kifinomított érzelmi attitűdöket, az erőteljes tragizáló, pesszimista, nosztalgikus, melanholikus hajlamot. Amit a provincializmus még el is ront. Sem a szentimentális, otthonias, sem

a romantikusan érzelmes és dramatikusan tónusból-stílusból nem kér, és az esztétizálást sem túri; a „nagy metaforákat”, nagy szavakat nem használja, vagy a bolondját járattja velük. (Például: „Egyik hazám a másikba pofozott.”) A modernitásnak (a „kételyek korának”, ahogy Danilo Kiš mondta volt) az ironikus szemléletét és eszköztárát viszont maradéktalanul a magáévá tette, és kitenyészette a legsajátabb íróniáját, mely nyelvében is él¹ (Esterházy Péter hatása érezhető), és az az egyik (nőies) jellegzetessége, hogy *nem bánt*. Embert nem bánt. Mit mondanak: még egy Ceaușescu sem rúg bele! Sem a butákba, sem a szerencsétlenekbe, sem a besúgókba, sem az árulókbba... Azért nem, mert nem. Csak. Végre valami, amit nem szükséges magyarázni.

És azt a kislányt? Ez a mű egy kislány körül forog ugyanis, aki a szerző volt. Illetve: „*az ilyen gyerekség megmarad*” – a „korai tapasztalás” (a kiűsi „*korai bánat*”) szervesül, s ebből az anyagból kell aztán felépíteni, ironizál az írónő, erős várunkat. Traumatikus alapon! Ráadásul a betegség adekvát állapotként állt fönn: „*Olyan volt a betegség, mint ott élni, abban az országban, azok között a románok között...*” Emlékszünk, az „önsorsrontás” volt a megfelelő, a jó. A deviancia látszott hiteles életnek. A bukás lehetőségnek. Miközben a rendszer az örökmozgó benyomását keltve, erőteljesen és erőszakosan működött, örölt, nekünk, a funkciótlanoknak, kifordult a belünk.

„*Nézem azt a kislányt...*” – így kezdődik az első rész mindegyik fejezete, és ebben az aktusban mágia is van, *fejbenzés*, szerelem támasztása és föltámasztás, mai nyelven szólva önsajnálattal helyett az immunitás felerősítése és a nevelődéssel összeakasztható tanulási folyamat koncentrációja. Az írónő úgy kerül a pszichologizálást, mint ördög a tömjénfűstöt – egzisztenciáanalízis végez inkább helyzetábrázolások és -elemzések (szituációgyakorlatok) során át, ami itt *túlélésvizsgálatot* jelent, de a szónak nem – ezúttal sem – a szokványos értelmében,

¹ „...aprólékosan komponált mondatok teremtik a haza képét, s mindig felmerül a nyelvileg vagy legalábbis nyelvtanilag helytelenséggel fenyegető haza veszélye. Mondatokban él a haza, úgy, ahogy, szegényes igeidőkkel, tétova módokkal, bizonytalan határozókkal. Ilyen a mi nyelvünk, jövő ideje sincs rendesen neki. [...] Itt várunk, haza, ebben a magyar nyelvben.” (172.)

itt is van egy csavar: „*néha az élet több, mint amennyit az agyunk elbírt. Ez a körülmény szokott bonyodalmat okozni életünkben*”. Az „*életültengés*”, „*életültülés*”² metaforikus fogalma a szegénység, szegénység, fenyegetettség, megfosztottság körülményei közepette értendő, és hasonlóképp ambivalens és abszurd, vegyes minőségű, mint a könyvben járó-kelő többi fogalom. Például a „*kultúra*”, a „*románok*”, a „*börtön*”, az „*oroszosok*”, a „*mi, magyarok*” stb. stb. Ez a mű telis-teli van ilyen megváltoztatott értékű, megpörgetett fogalmakkal, szóval nyelvzavarral, hogy ne mondjam, elmezavarral, és a szerző ezt a bizonyos komplex zavarodottságot ábrázolja értőn és elemzőn. Nevelődési regénynek azért kusza és kósa a Józsa Mártáé, mert a túltengő és leteperő, többretegű és többvonalatkozású zavarba³ tekint bele, tekintené át és fésülné ki türelmesen. Annak a kislánynak a haját.

A rendszer, persze. Amikor, mint a második rész egyik fejezetcíme mondja, CEAUȘESCU JÖN, és felsorakoznak a pionírok. (L. „*A pionír alulról*.”) Amikor a rendőrök... (L. „*A rendőr okos, a nő kíváncsi*.”) A rendszerben való életről, élni akarásról és élni nem bírásról, a rendszer erőszakáról és az emberi szervi ellenállásról ebből a könyvből ideológiamentes és a túltengő analízis ellenére is szenzuálisan szemléletes képet nyerünk – ezért is jó próza ez. Azért fontos a kedves olvasónak ilyen képet nyernie, főként, ha huszadik századi⁴ ő is, mert mindez *hozzánk tartozik*. Van egy kedvenc futamom a könyvben, amit most nem találok (a kritikám gyakran mást húz alá, mert ami valóban lenyűgözi, az

² „*Én például úgy szoktam észrevenni az életültengést, szóval azt az állapotot, amikor már nyilvánvalóan kevés vagyok a saját életem elviseléséhez, hogy elkezdem összevissza ütni a betűket a klaviatúrán, és a legnagyobb erőfeszítembe kerül helyes sorrendbe állítani a fonémákat. A morféimról eleve lemondtam, hogy a szintagmákról szó se essék.*” (52.)

³ „*A jelentés egyébként is mindig valami hátsó ajtón érkezett és mindig kísérte valami másodlagos – különösen az új jelentések gyakran voltak ijesztők, mint a nyelv.*” (11.)

⁴ „...huszadik századiul éltünk. Élünk. [...] Milyen alságos múlt századnak nevezni azt, amelyben élünk és amelyben élve maradtunk (én is, aki írom, s te is, aki olvasod): a huszadikat. Mintha nem tudnánk, hogy ez még az, csak éppen a családok kezére játszódtott ez a miccsoda, ez a század és ezredváltás. Akik nem akarják tudni, hogy. Hogy milyen is volt, milyen. Még a huszadik században vagyunk, mert ott vannak el nem végzett dolgaink.” (211.)

gyakran aláhúzhatatlan), mely arról szól, hogy ami hozzánk tartozik – például az óvodáskori kakis bugyink –, azt, úgy olvastam én, azt tessék magunkra venni, hordozni, vállalni (a felelősséget is). A múltunk formált bennünket ilyené, amilyenek vagyunk (no meg az irodalom), és nem tudjuk sem megérteni, sem megértetni magunkat (következésképp megszeretni és megszerettetni sem), ha erre nincs elegetendő figyelmünk, és nincs bennünk elég tapintat hozzá. Mihozzánk.

Meg a családi rendszer, persze. Alkoholista, agyonvert apa, hányt-vetett és el-eltűnedező anya, önmagát polgárinak tekinteni kívánó, elpárolgott nagymama. Háborúk és rokonok. Kísérteties családrégény, amit mintha az a csintalan kislány fecnikre vagdosott volna. A felnőtt nő, akárha saját kislány mivoltának az anyja volna, rendet rak utána, miközben a nagyanyára emlékezik, aki elmeséli és megidézi a „*ránk váró múltat*”, az asszonsorsot. A szerző úgy építi ki a maga integritását, hogy ezt sem fogadja el, miként semmilyen segédegyenest sem. Legalábbis nem szó nélkül. Még a Nagy Segítség sem: „*Én csak akkor vagyok író, amikor te már alszol*”, suttogja az Úrnak. Egyvalami azonban lenyűgözi és fogya tartja: nem más, mint a valóság. „*Kilépek néha egy-egy pillanatra a valóságból, nem megy: húz, visszafelé, mintha mondaná, hogy ő mégis élhető.*” Szép mondatok! „*Elemem a szép szöveg*”, vallja a szerző, mely egyúttal jó szöveg is nála, okos szöveg is, pontosságra törekvő,⁵ és szerintem azt a bizonyos „élhető” kutatja. Teszi ezt ésszel és tapintattal, tehetséggel, autonóman.

A „*szerző halála*”-elmélkedések, ah, megbotlanak e kis könyvben, mely az *élet élhető módját*⁶ keresi, és a szerzőt formálja – múltját, jelenét, jövőjét –, a szerzőét, ki a valóságból vétetett. Gyakran a sarokban állt. Mi, huszadik századiak, valamennyien meg vagyunk büntetve. „*Mit kell tenni, ha az ember szenved és áll. Jó, hogy meg-*

tanultam. Így formálódik az ember, meg az ember jellemféséje.” És a szöveg karaktere, fűzhetném hozzá. Ezt próbáltam ebben a kritikában felvázolni.

Adós vagyok még a cím értelmezésével. Én A GYUFAÁRUS KISLÁNY meséjére asszociálok. Kislányoknak való mese, melynek végén a szegény gyufaárus kisleány látomásában megjelenik a rég meghalt nagyanyó, „*az egyetlen, aki jó volt hozzá*”, s átvezeti őt „*egy boldogabb újesztendőbe*”, írja ironikusan Andersen.⁷ A szerző nagyanyjának különös, tényleg elmondhatatlan halála, melyet a szerző mégis főmotívumnak tett meg – hullócsillagnak,⁸ mondaná Andersen, mely „*ragyogó csikot hasított az égen*” –, s valahogy, töredezetten bár, mégis elmesélt, teret nyit a képzeletnek. Morbid képzeletnek, mesésnek. Jobb, hogy ez a halál nyitva maradt, vagy ellenkezőleg? Hátborzongató? Nem paradoxon ez: nyitott halál? Az ilyenekben élt s él a szerző, Józsa Márta, aki megformálta az életét, és várjuk, megedződött olvasók, hogy, ugyanilyen kreatívan, átvezessen minket a következő stációba, mely, megígérte, a szabadságról fog szólni.

Radics Viktória

II

DE AZ AKCIDENCIÁK MI HELYETT?

Nehéz hozzáférni Józsa Márta első könyvéhez. Nehéz túllépni azon, ami látható, és belépni abba, ami olvasható. (De, fűzőm hozzá azonnal, érdemes.) Hiszen tegyük fel, hogy akad olyan olvasó, aki kissé idegenkedve fogadja a feltehetően marketing megfontolások alapján jócskán negédesre kiokoskodott sorozatcímet: „*beszélj el...*” És hozzá még elolvassa a belső fülon található kedélyeskedő önleírást is: „*Szemüveget viselek, mely mögül egy csintalan gyermek kacsingat derűsen [vö. a csatolt fotóval] a véres romokra [ti. gyermekkorának romániai valóságá-*

⁵ „*Ezért írom az eltűnt időt. Többnyire nagyon rövid, némelykor azonban nagyon hosszú, grammatikailag nívós, eszméiségükben pedig árnyalt mondatokban gondolkodom. Van mindez azért, mert mondatok embere vagyok: elemem a szép szöveg.*” (170.)

⁶ „*A szöveg sokszor nem az értelmét, hanem a módját keresi a dolgoknak. Vannak tehát szövegek, amelyek nem vesznek el, hanem az ismert értelem fölött ülnek tort. Az a dolguk.*” (247.)

⁷ „*A nagyanyó sohasem volt ilyen szép, ilyen erős. Karjára emelte a kislányt, s felemelkedett vele; magasra, igen magasra, ahol nincs hideg, éhség, félelem, ahol csak fényesség van és öröm. Ott álltak az Isten színe előtt.*” (Rab Zsuzsa fordítása.)

⁸ „*A történet néha elemelődik a részletektől, néhol meg valahogy visszahull magától.*” (196.)

ra]. *Ebből adódóan a világra többnyire jókedvűen nézek, és az – többnyire – viszonozza.*” Noha ama „világból” érkező olvasó nem elsősorban, illetve nem csakis és azonnal jókedvet várna egy könyvtől; ami persze nem jelenti azt, hogy ne volna kíváncsi a jókedv eredetére, alkati és stílári beágyazottságára. Mégis mindez, így, rögtön, ilyen töménységgel: soknak tűnik. Legáltalább nekem – a címmel és a borítón látható gyerekfestménnyel együtt – tűnik soknak. Erőt kell vennem magamon; amihez a kolozsvári születésű, jó ideje Budapesten élő Józsa Márta egykori földijét, Szilágyi Domokost hívom segítségül: „*Én játszom ugyan, / de ti vegetek komolyan.*” Fordítok hát egy nagyot, és így a hátsó fülon már a könyvből magából olvashatok részletet: „*Nézem azt a kislányt, nem ilyen kislánynak készült pedig, vállalható gyerekkort és felnőttkort ugyancsak vállalhatót szántak neki. Nem azért lett gonosz, mert csúnyának született...*” Na, ez már ígéretesebb, így már lehet kedvvel nekiindulni az olvasásnak.

A Ceașescu-diktatúra Romániájában, azon belül elsősorban Kolozsvárott játszódó könyv két nagyobb fejezetről áll. Az első részben rövidecske szövegeket olvashatunk, amelyeket mindig egy kurzivált gondolat vezet be, ugyanazal a kezdőfordulattal: „*Nézem azt a kislányt...*” A felnőtt nő nézi (és nem elbeszéli a sorozatcím szentimentálishan humanisztikus imperatívuszával) az egykori kislány életét, aki ráadásul többszörösen is kiszolgáltatott helyzetben van (és bizony tényleg kár volna ezt még egyfajta „*beszélj el...*” típusú narratív felügyelettel tetézni): gyermek, lány, kisebbségi, aki ráadásul diktatúrában él. A hatvanas és hetvenes évek Romániáját, Erdélyét plasztikusan megjelenítő szövegbetétek egységes textúrájú sorozata után a második részben hosszabb, elegyes műfajú s így kissé széttartó, véletlenszerűbben összefogódzó írások következnek, tárca-, esszé- és novellaféleségek, amelyek egyikére-másikára az első rész alkalmi lábjegyzetei utalnak; így például az első részben alkalmanként fel-felbukkanó pártvezérre vonatkozó lábjegyzet a második rész egyik fejezetében önálló teret kap: CEAUȘESCU JÖN (mármint helikopterrel, novemberi hidegben, a vékony pioníringben a szabad ég alatt alakzatban rá várakozó iskolásokhoz).

Józsa Márta kötete tehát részleteiben és egészében is anyagszerű, élményszerű, minden porcikájában a közelmúlt történelmi valóságá-

ra vonatkozó tárgyi tudásról, annak távlatos, értelmezett és rendszerezett elsajátításáról árulkodik. Ugyanakkor – a lefegyverző valóságábrázolás és -értelmezés ellenére vagy mellett – ócskán bonyolított, rafinált és elidegenítő effektusokkal terhelt munkát kapunk kézhez. És így, második blikkre félrevezetőnek bizonyulhat a zavarba ejtő kötetküllemhez csak látszólag igazodó kötetcím: AMÍG A NAGYMAMI MEGKERÜL. (A nagymama egyébként az átalakított Kolozsvár betonrengetegében téved el, és tűnik el – a fikció szerint örökre.) Józsa Márta első könyve valójában sokkal közelebb áll az Ottlik-féle „*elbeszélés nehézségei*”-hez, vagy még inkább az Esterházy(-Handke)-féle „*pontosság*” beteljesíthetetlen vágyához és ígéretéhez, mint a sorozatcím felületes pragmatizmusához. És ha a közelmúlt rokon témájú könyveit böngészjük, könnyen kezünkbe kerülhet a marosvásárhelyi születésű Dragomán György legutóbbi műve. De míg ő A FEHÉR KIRÁLY-ban magával ragadó epikus formára lelt, addig Józsa Márta szándékoltan lazítja fel, illetve tördeli össze a prózaformát, és nem csupán a két főfejezetre és számos alfejezetre osztott nagyszerkezetre, de még a mondatok szintjén is. Ami kényes ügy. Szerzői és olvasói arányérzéklet egyaránt próbára tevő döntés.

Talán a témaválasztás, a vállalkozás alaptermészetéből fakad könyvünk kevert beszédmódja. Hogy benne gyermeki álnaivitás és túlzásokra hajló felnőttkori okosság vegyül időnként zavaró szövegkeverccsé, még ha csupán egy stílusréteget tekintve tudálékos terminus jóvoltából is: „*Kicsiknek a kisebb testvéreimet neveztek a felnőttek konszenzuálisan.*” (Kiemelés: B. S.) (9.) Olykor meg a nyelvi játékoság, viccelődés tűnik fölősnak, még akkor is, ha zárójelben: „*...a mentők visznek a János-kórházba, összevarják a fejem meg a térdem (de nem egymással)...*” Pláne, ha zárójel nélkül: „*...pillanatra gasztóval akartam megragasztani [egy szemüveget], és rajta maradt a pillanat. Ja, nem, a ragasztó.*” (49.) Fűlsértő lehet továbbá a 143. oldal túlságosan direkt esterházyzmusa, az „*édesapám*” elhunytára vonatkozó enumeratív szinonimasor. Persze sokszor meg tényleg helye van a szeretlen szöveggerjedésnek, annak, hogy a mondat grammatikai és retorikai nyálánkságokkal hizlalja önmagát. Mondjuk ott, ahol a mondat a zárójelen belül a diktatúra működésmódját, illetve az alávetettek létmódját járja körül, ra-

gozza, nyomatékositja: „Úgy tudom, az a hamutartó Ervin bácsitól származott, aki azt követően került (nem került, igazából helyezték, vagyis rakták, tették, pakolták, száműzték, ha úgy tetszik) egy öntőműhelybe...” (88.) Az akartan modoros vagy tudálékos hangfekvés végső soron érthető és elfogadható (már ha megoldott a stiláris helyi értéke). A beszélőnek ugyanis nincs közvetlen hozzáférhetősége saját gyerekkorához, hiszen az ábrázolt történet valóságában már jó előre és végleg elvették tőle az önfeledtség nyelvét, megfosztották a nyelvi-érzületi önfeledtség zsigeri otthonosságától. A valamikori gyermek jócskán művi diktatúrakörülmények között volt kénytelen nevelkedni, létezni, élni. Az emlékező prózahelyzet tehát éppúgy nem lehet magától értetődő, mint ahogyan a gyerekkor sem volt a természetes otthonosság tere és ideje. És akit kislánként szinte mindig a hatalmat képviselő „bácsik” vettek körül (a tanárok, igazgatók, hatósági közegek mellett ilyen „bácsi” a pionirokat helikopterrel meglátogató Ceaușescu is), az talán prózaíróként sem tud szépen gombolyított mondatokkal macskakölyök módjára önfeledten gurigázni. Legfeljebb ilyesféle ironikusan álnaiv hangfekvésben: „Összegezve: kiskoromban én egy nagy piros úszógumis, értetlen, elveszett, megkerült, felpofozott magyar kislány voltam nagy pucájú román bácsik között, az ő tengerük partján.” (106.)

A gyerek- és ifjúkor erősen veszélyeztetett, sőt zárójelbe tett, sőt eltörölt idilljének grammatikai megfelelője a személytelen többs számból következő passzív igealak: „Szocializált voltam, mertek és igyekeztek engem szocializálni, mármint.” (136.) Kislánynak lenni, elnyomottnak lenni, kisebbségi idegennek lenni – olyan zsigeri determinizmusok ezek, amelyek a személy identitásának minden rétegében működnek. Viszonylag egyszerűbb módon a közösségi vagy nemzeti hovatartozás szintjén: „Budapestről nézve székeltek vagyunk, Csíkszeredáról nézve kolozsváriak, se hús, se hal, ahogy az igazi székeltek mostanság mondják: sápadtarcú.” (164.) Ámde akkor válik igazán bonyolulttá a dolog, amikor a „se hús, se hal” identitás prózapárhuzamáról, szépirodalmi megfelelőjéről, Józsa Márta szépírói vállalkozásának távlatairól van szó. Mondjuk arról, vajon miként beszélhet érvénnyel a felnőtt prózaíró a kiskorú szereplő által képviselt valamikori önmagáról, valamikori önmagának

valamikori érzéseiről. Láthatjuk: csakis modorosan. Azaz körüljárva, körülbeszélve és végül – átmeneti érvénnyel – kimondva azt (a fájdalom), amit azért illik kimondani, mert valahogyan ki kell mondani: „...nem fájdalom ez, amit én érzek, vagyis logikusan nekem tehát nem fáj, hogy édesapámat brutálisan agyonverték. Ez egy igaz mondat. Biztosan más neve lehet ennek az érzésnek, amit agyonvert édesapám lánya érez.” (144.) A halott kislánya emlékezetéről verselő Arany János „Nagyon fáj! nem megy!” lapszéli sóhaja és József Attila „Nagyon fáj!” (és megy!) üvöltésverse felől számunkra sajátos íze és távlata lehet Wittgenstein nyelvkritikai kérdésének: „Hogyan is akarhatok a nyelvvel a fájdalom kinyilvánítása és a fájdalom közé becsúszni?” A privát érzelmeknek ugyanis nincs nyelve. A nyelv kollektív. Még akkor is, ha a kollektíva szinte mindig torz módon, esetünkben túlzóan torz módon, a romániai diktatúra közegében adott. Ha nincs már érvényes kollektív beágyazottsága a szépirodalmi nyelvnek, ha nincs már érvényes eszmefedezete a szavaknak (ha nincs már szabadság és szerelem, haza és haladás...). Ha a kollektív nyelv érvénytelensége éppen hogy a privát nyelv érvénytelenségét, az érvénytelenség érvényét, a nyelvnélküliséget és így végső soron a nyelvteremtés lehetőségét jelenti (ahogyan arról Kertész Imre beszél). Ugyanakkor Józsa Márta privát indítéka (írni mindarról, amiről nehéz írni) csakis az egyes olvasókból álló kollektívában, az egyes olvasói élményekből fakadó kollektív érzület, tetszés felől igazolódhat. És talán – úgy vélem – igazolódik is.

Még ha nem is feltétlenül ebben a könyvben. Viszont ennek a könyvnek az ígéretében mindenképp. A létező formában, az AMIG A NAGY-MAMI MEGKERÜL című könyvben rejlő ígéret egy ízben tételesen kimondatik: „De állj, ez már a szabadságról szól, még ott nem tartunk. Egyszer, ha ezt mind, mind megírtam, olyan könyvet fogok írni, amelyből megtudjátok, hogyan kell szabadnak lenni. Annyit máris elárulok: úgy, hogy először megírom ezt. Mert ne felejtsetek: ez, ami itt van, még csak egy könyv. Először egy könyv, a szabadság felé vezető úton.” (175.) A „szabadnak lenni” igénye és lehetősége a szépirodalomban talán elsősorban azt jelenti, hogy a szerző az írás során megszabadulhat a legprivátabb érzéseitől, érzületi nyűgözöttségétől, saját életétől, azaz hogy ké-

pes arra távlatosan rápillantani, azt átfogalmazni valamely közösségi formába, tehát esztétikai értelemben (látszólag) mégiscsak megoldani azt, amit egzisztenciálisan (valójában) lehetetlen megoldani. Józsa Márta első műve tehát „*még csak egy könyv*” az írói pálya, az írói „*szabadság felé vezető úton*”. Mondhatni az irodalom elemi foka, a szerzőnk alkotátó nem idegen, ráadásul általa idézett Esterházy Péter emlékeztet könyvcímével szólva: „*bevezetés a szépirodalomba*”. Kérdés, mi lesz majd nála az irodalom haladó foka, miféle műfaji következményeket hoz ama bizonyos „*szabadság felé vezető út*”. Regényt talán? Talán. Önletrajzi elemekből építkező, ámde ízig-vérig belső logikájú, egyszerre fiktív és korfestő regényt talán? Talán. Most még egyelőre meg kell elégednünk az átmeneti forma részletszépségeivel, amelyek viszont számosak.

Azt viszont semmiképpen sem hallgatnám el, hogy érzésem szerint ama bizonyos szabadságelvű irodalom megszületésének elengedhetetlen előfeltétele, hogy szerzőnk bizonyos mértékig megszabaduljon saját modorától, vagy legalábbis megzabolázza azt. Mondjuk úgy, hogy a bonyolított, elidegenített forma ne pusztán a joggal rendhagyó, mert megzökkent vallomásosság igényeit szolgálja – mint például az alábbi jelenetben, ahol a fogorvos felmutatja a kislánynak a nagy fájdalmat okozó picinyke fogat: „*A kis semmisség, épp olyan, mint a semmi, mint egy egyszerű ség. A semmi Ség-én ül szívem. Kis teste hangtalan. Vácog. Dobog. Dobog, míg vagy...*” (180.) „*Most ismét magyarázok*” (210.) – magyarázza egy helyütt Józsa Márta a romániai és magyarországi időeltolódás praktikus és mentális következményeit, mindazt, ami abból az egyszerű földrajzi tényből fakad, hogy „*Bukarestben akkor van dél, amikor Budapesten egy óra. Ez egy különbség*”. (218.) Könyvünk éppen ezeknek a különbségeknek a mélyszerkezetére kínál rálátást, esetenként csupán láttatva, esetenként viszont magyarázva. Mint ahogyan a 216. oldal egyik gigantomán jellegű mondatát is ekként kommentálja: „*Hülye mondat, de belesűrítettem valahogy*.” (Mármint mindazt a többlettudást, amit számára az időeltolódás jelent.) És talán éppen ez a bizonyos „*valahogság*” kellene, hogy eltűnjön vagy legalábbis ki-simuljon. Hogy aztán megszülessen az imént emlegetett lehetséges próza. Hogy a magyarázás kényszere helyett teret kapjon az elbeszél-

és öröme, még akkor is, ha nem lehet teljességgel megszabadulni az „*elbeszélés nehézségei*”-től, ha csakis ezekre a nehézségekre lehet érvényesen építkezni. Persze az irodalom első fokán még helye van az alábbihoz hasonló modoros definícióknak: „*Kelet-finnek lenni tehát – akár tetszik, akár nem, annyi lesz: történelmi áldozatból fakadó genetikai ártalmak szövevénye*.” (233.) És amikor szerzőnk az államhatalmi városrendező brutalitás következtében Kolozsvárt elözönlő patkányok kapcsán megállapítja, hogy az „*egér elveszítette referenciális tartományát*” (268.), akkor ezt a recenzens leginkább efféle sommás meglátással tudná honorálni: Józsa Márta nyelvkereső világismerete és élettapasztalata esetenként bizony a jócskán grammatizált, terminologikus szintaxis abroncsába szorul, már-már „*elveszíti referenciális tartományát*”. Noha a kényszeresen zaklatott nyelv állandóan arra a „*referenciális tartományra*” utal, amelynek nem kis részben zaklatottságát köszönheti. Az ábrázolt romániai valóságra. A művi nyelvhasználat tulajdonképpen a művi valóság hű szövegtükré.

De nézzünk a patkányvésről egy pontosabb „*referenciális*” magyarázatot: „*Nem okszerű összefüggés, hogy a Hóstatót [Felsővárost] azért bontották le, hogy ne magyar paradicsomot vegyünk a piacon, de tény, hogy akkor jelentek meg a patkányok, és ebben már volt okszerűség. / Úgy értem: akkor árasztották el a várost tömegesen a patkányok, és mentsen Isten bennünket attól, hogy ez jelkép legyen, legyen inkább már akkor akcidencia*.” (271.) A romániai diktatúrában fellevelkedett Józsa Márta „*szabadság felé vezető*” prózája ellenáll az eleve adott „*jelképeknek*”, generális összefüggéseknek és ideologikus ízü vezéreszmékeknek (ebből a zsigeri ellenérzésből fakad könyvünk gyakori hipertrofikus modorossága). Szerzőnk a figyelmét inkább az egyedi „*akcidenciákra*”, elsősorban önmagára, önmaga történetére és e történet megannyi apró részletére irányítja. És hogy a saját (igaz) „*akcidenciákból*” milyen új (nem hamis) „*jelképek*”, szépirodalmi művek születhetnek? Az ígéret könyve már olvasható. Most csak várunk kell annak beváltására. Tandori Dezső klasszikus koanját idedefrdítve:

*Akcidenciák a jelképek helyett.
De az akcidenciák mi helyett?*

Bazsányi Sándor

REFLEXÍV DELÍRIUM TESTKÖZELBŐL

*Spiegelmann Laura: édeskevés
Magvető, 2008. 160 oldal, 2290 Ft*

Nagyon jól megcsinált könyv a Spiegelmann Lauráé. Mély pszichológiai érzékekkel váltogatja a brutalitást a merengéssel, az erőszakot a langy, érzelmi futamokkal, a remegő hús obszcenitását a sebzett lélek stigmáival. Ezzel a ritmikával a könyv szépen kiszűrozza a dolgot: be is vinni az olvasót a málnásba, mégse túlon túl felsérteni az olvasó erkölcsi-esztétikai érzékét. A szövegek úgy következnek egymás után, hogy pontosan az utolsó pillanatban mindig kibillentik az olvasót abbéli meggyőződéséből, hogy amit olvas, az egy szenvedő lány siráma a „Sötét Nagyúrral” (54.) való kalandjairól, melyek mélységes tragikumát az én elvesztésére tett reménytelen kísérletek (szex, vodka, penge) csak még tovább árnyalják. Mondom, ebből a meggyőződéséből billenti ki állandóan az olvasót a kötet strukturális működése. Ha nem így lenne, az olvasónak mintegy előírná a részvét etikai parancsát – szégyellnem kéne magamat, ha nem éreznék megrendülést egy ilyen életvitel láttán, egyszerűen az emberi jóézés azt diktálja, hogy empatikusan szoruljon össze a szívem ekkora önsorsrontás láttán.

Csak hogy a kötet szerkezete egészen kifinomult esztétikai tudatossággal jelzi, tudja, hogy mit csinál, tekintettel van rám, semmiképp nem szeretné, ha példásan belém nevelt humanizmusomat erőmön felül tenné próbára akár az istentől és embertől elhagyott hús rángásainak minuciózus leírásával, akár az érzelmi elsivatagosodás nihilista emberképének megalkotásával. Mikor már azt hinném, emberi jelenlétnék nyoma sem maradt ezen a (szöveg)tájon, például az első fejezet után, azonnal kapok egy frissítő érzelmi koktélt, amivel kihúrom a következő véres-szaros jelenetet. Majd egy szaftos pinaboncolás után újra egy kis lélek bomba és így tovább. De ki is rajzolódnak egy fejlődési ív, mondjuk az, hogy Hajnóczyól Petrin, a Portisheaden és Nick Cave-en át hogyan jutunk el Pilinszkyig, jelentsenek ezek a nevek most, mondjuk, poétikai létértelmezést, amelynek kezdő mondata a regény utolsó mellékmondata: „*talán van még bennem élet*” (157.).

Mondom, a kötet ügyesen játszik a lélek hu-

manizmusba pácolt húrjain, és ez a prózatechnikai know-how meg is gátol abban, hogy referenciálisan olvassam, azaz egy érzelmi idióta önvallomásának fogjam fel a szöveget. Ez utóbbi esetben ugyanis egy minden arányérzék-től mentes, súlyosan bomlott személyiséggel lenne dolgom, aki képtelen felmérni az érzelmek súlyát, nem tud elszámolni hiányukkal, és a nyelvbe mint az én legvégső artikulációs lehetőségébe kapaszkodik, inkább kevesebb, mint több sikerrel. De mivel az ÉDESKEVÉS-ben egy kompakt, kiszűrozott művel találkozom, egyrészt megszabadulok a részvét etikai terhétől, másrészt nem kell belemennem az önéletrajzi paktum olyan zsákutcáiba, amiből a szerzői név tükröszerkezetétől lenyűgözött olvasóközönség (Garaczi vs. Spiegelmann) nem tud kivergődni.

Nem kell tehát naplóként olvasnom, és az írás mint öngyógyító terápia elve is legfeljebb olyan szempontból számít, hogy mit kezd ezzel a beszélő én. És lehet, hogy ilyen megközelítésben a könyv központi utasítása abban a metatextuális kiszólásban van, miszerint „*mi-re a végére jutok, kiderül, hogy az egész mindössze egyetlen szál, az érdekes legfeljebb annyi, ahogyan föl vagy tekerve*” (55.). A föltekereedésre figyelő olvasás kikapcsolja a föltekerező kéz referenciális mozzanatát,¹ de nem is akarom ezt tovább ragozni. A továbbiakban sokkal inkább az érdekel, milyen testfelfogás körvonalazódik a kötetben, hogyan válik a saját test az én ellenségévé, és miért, hogy alkoholizmusával az ének állandóan meg kell szüntetnie a kapcsolatot teste és tudata (erkölcsi reflexiója) között? A legnagyobb és azt hiszem, megválaszolhatatlan kérdés pedig az, hogy jóllehet az énelbeszélő a felvilágosodás bajnokához illő, pompás reflexiós készséggel van megáldva, sőt, mondhatnám, maga reflexió deliráló kéjnője,² miért panaszkodik állandóan a testnek való kiszolgál-

¹ Ezt a szempontot oltja ki az is, hogy a szövegek eredetileg blogbejegyzésként „jelentek meg”, ahol a nick, az álnév eleve elmosza a szerzői identitás irodalmunkban amúgy felértékelt elvét. Egy pillanatra mégis ennél a kérdéssel maradva legfeljebb azon lehet gondolkodni, hogy miért maradt el pl. a könyvtől a mangalány képe? Miért ez a művészi kedő borító? Hogyan és miért változtatja meg Spiegelmann Laura virtuális (internetes) identitását a könyv kiadása?

² Hogy is nevezhetném másképp azt, aki még álmában is olyan kimerítő reflektivitással képes megélni egy cunnilingvációt, mint az a 110. oldalon olvasható?

tatottságáról, illetve miért tűnik mesterségesen gerjesztettnak a tudat megalázott helyzete?

Ott van mindjárt a regény felütése: „*Amikor magamhoz térek, egy fasz van a számban...*” A sodró erejű mondat hatása alatt az olvasónak esélye sincs azt gondolni, hogy esetleg a szerelmi elragadtatottság eksztázisából visszatérő beszélővel van dolga, ugyanis ami ezek után következik, minden kétséget kizáróan jelzi, hogy ez a nő bizony részegségében ráaludt a szájában levő faszra. Vagy részeg delíriumba esett. Vagy elájult. Mindenesetre a megszólalás pillanatát megelőzően nem volt öntudatánál, vagyis képtelen volt kapcsolatot létrehozni teste és tudata között. Miután azonban öntudatra ébredt, az elbeszélő – egészen sajátos elbeszélői pozícióból – azonnal felméri helyzetét, pontos helyzetleírást ad, portrét rajzol az illető férfiről („*szép férfi*”, „*gyönyörű fasz*”), beszámol erős hányingerérzéséről, majd ennek konkrét kibontakozásáról. Ezt követően a férfi szidalmazni kezdi, és itt fordulópontot vélek a szövegben felfedezni. Eddig ugyanis a nő amolyan nagyvonalú ignoranciával tekintett saját helyzetére, és egy nyenc hedonizmusával mérte fel az ízeket és a szagokat. A férfi szavai és rúgásai hatására azonban maga is leértékeli önmagát: „*te hülye picsa, mondom magam elé [...] te ostoba kurva, mondom magam elé*” (9.). Nem magának mondja, hanem maga elé.

A jelenetből arra lehetne gondolni, hogy a testének mondja, hiszen láthatóan a test az, ami belerondít ebbe a sajátos forgatókönyv szerint alakuló szexuális aktusba, vagyis nem ő undorodik a férfitesttől, hanem a teste az, ami átveszi az irányítást, mikor lehányja a gyönyörűnek, ízesnek, „*megkapónak*” és „*nagyszerűnek*” (9.) minősített férfit. Fellázadt testét becsmerli tehát vulgárisan, mikor a férfi üvöltve ütni kezdi. Így alakul ki közöttük mégis valamilyen egyetértés, és szinte ugyanazzal a szenvedéllyel esik neki a férfi „*szép arcának*” (10.), amivel önmagát szidalmazza. A másik teste ebben a brutális verekedésben így válik a vérző női test tükörképévé: saját testét marja szét, mikor a „*szép férfi*” testét tépi. Ezek után befordul újabb delíriumába, melynek mazochista beütései mintegy kiegészíti az a szadistikus gyűlölet, ami a megadóan tűrő feleség figuráját megalkottatja vele.

Ezekből is látszik, azt hiszem, hogy olyan enlbeszélővel van dolgunk, aki kitűnően ért ér-

zelmi-indulati energiáinak kanalizálásához (a következő szövegrész úgy kezdődik, hogy „*én szeretem az embereket...*”), viszont mielőtt bárki azt hinné róla, hogy a különböző szexuális leírások, pőzok, nedvek és szerepjátékok leírásában örömét leelő testimádóval van dolga, ki kell ábrándítanom. Szerintem ugyanis az ÉDESKEVÉS a test példátlan intenzitásával megvetésének, a testtől való rettegésnek a könyve. Az elbeszélő egyik jól táplált traumája, hogy minden tekintetben ki van szolgáltatva testének, ezért ha csak lehet, igyekszik leválasztani tudatát róla, alkoholizmusával épp a test és a reflexió közötti viszony lebontásában érdekelt.

A szüzesség elvesztése fejezetben, amelyből megtudhatjuk, hogyan viszi el ez a tizennyolc éves lány a testét Szegedre, hogy előre kitervelt módon egykori tornatanárával elveszítse a szüzességét, a *téli időszámítás* fejezetből tehát megtudhatjuk, hogy „*ha nem volna puncim, talán boldogabb volnék, ha nem gondolkodnék most ezen, akkor nem ingadoznék állandóan a halvány érzelem-emlék és az akkori ostobaságom miatti könnyek keskeny határán*” (68.). (Kiem. tőlem: D. E.) A női nemi szerv megtagadása mint a boldogságfeltétel, elég hangsúlyosan jelzi a fent említett problémát. (A szentimentalizmusról és reflexív fonákjáról, a cinizmusról majd később.) Ugyanerre utal az, amikor a NYUGALOM című fejezetben azt olvashatjuk, hogy „*mintha csak egy hiátus lenne a lábam köze, csak egy folytonossági hiány a pinám, az a rés nem tartozik hozzám, hát csak járulékos elem*” (101.). (Kiem. tőlem: D. E.) Vagy ott van a Candida-fejezet, melyből megtudhatjuk, mekkora szenvedést okozott a kényszerű testtudatos élet, amikor egy nemi úton szerzett betegség miatt le kellett mondania arról, hogy az alkoholizmusnak nevezett bevált módszerrel leválaszthassa testéről a tudatát. Mikor azonban lejárt az absztinencia, „*újra elszabadult a combjaim között rejtegetett örvény, egy kítőrní készülő vulkán volt, amely a maga fizikai valójában elfelejtette már a terrort, amit csak az én emlékezetem őrzött meg*” (116.). (Kiem. tőlem: D. E.) Mintha az képezné itt az enlbeszélő neheztelésének tárgyát, hogy a test, ez a természeti katasztrófa, amelyet itt egy titkos metonímia, a női nemi szerv reprezentál, „a maga fizikai valójában” bír a felejtés képességével, eleve bele van kódolva anyagiségába, amiért bezeg a tudatnak, az ennek alkoholizmusával keményen meg kell dolgoznia.

Az idézett szöveghelyek és kiemelések mind azt sugallják, hogy a test valami énen kívüli erő, ami a saját törvényeinek megfelelően működik, uralhatatlan, nincs emlékezete, valami olyan átkozott elemi erő, hiátus, fekete lyuk, ami követeleisével veszélyezteti az ént, különösen pedig annak érzelmi és értelmi működését. Aki aztán „jobb híján a húsba menekül, a hús fasiszta gyönyörébe” (114.). (Kiem. tőlem: D. E.) És nem hinném, hogy ez a szókapcsolat egy élvhajhász, gyönyörimádó nőt jelölhetne, hiszen akárhogy is igyekszem, képtelen vagyok a *fasiszta* szó pozitív konnotációit elősorolni, arról nem is beszélve, hogy benne nem is a lélekkel mégiscsak valamilyen viszonyban álló test, hanem a hús retteggett anyagsága kerül előtérbe.

Épp azért tartom amolyan álkérdésnek azt, hogy „*ki vagyok és mi vagyok, nimfomán, hülye picsa, vagy egy szenvedélyes, szertehulló lány*” (58.). Nyilván, hogy az utóbbi, aki rettegve szemléli amúgy minden ízében lírai szertehullását, és egyedüli ellenségeként – vérbeli karteziánusként – saját testét nevezi meg. A két lételemességében az olvasatban elválaszthatatlanul összetartozik (az egyik nincs a másik nélkül), miközben épp ennek a két alakmáznak a külön tartását (azaz az egyensúlyt) hivatott végrehajtani az a beláthatatlan mennyiségű vodka, amit a szövegbeli én magába önt. Merthogy a nimfomán, hülye picsa kizárólag a szenvedélyes, szertehulló lány felől lehet az, ami – a pinának kiszolgáltatót, egyedüli értékétől, a reflexivitástól megfosztott énmardvány. Az egyensúlyt szóit pedig abban az értelemben használtam, hogy csak e megvetett, csökött énrész felől lehet értékes a másik, a szenvedélyes, szertehulló lány, akinek reflexivitása éles fényben mutatja meg a hús alávalóságát.

Ha most nagyot akarnék mondani, kifejteném, hogy a regény szügyig benne áll a test alávalóságát és ördögi erejét rettegő keresztény-humanista ideológiában, főként, hogy a sátánt a szöveg be is emeli a „*Sötét Nagyúr*” (54.), a „*denem... Tudomki*” (54.), illetve a „*Tudjukki*” (107.) figurájába,³ aki állandó fenyegetést je-

³ Aki még akkor is ördögi, ha mondjuk Tolkien Szauronja felől közelítünk hozzá. Csakhogy ebben az esetben (még) azzal (is) kell számolnunk, hogy Spiegelmann női Frodójának saját, bübájos-izonyatos nemű szervét – „gyűrűjét” – kell elégetnie Mordor tüzeiben. Tovább most nem merészkednék ebben az intertextuális labirintusban.

lent az integritásáért küzdő én számára. Azt is mondhatnám, hogy az Isten leheletében élő apáca nem írhatott volna következetesebben testellenes könyvet az ÉDESKEVÉS-nél. Mert nyilván, hogy csak egy Isten nélküli világban (és hosszas eszme-futtatások bizonygatják a könyvben Isten nemlétét) uralkodhat el ennyire a test puszító ereje, és egészen érthető, hogy egy ilyen világból csak az öngyilkosság lehet az egyetlen kivezető út, ami megszabadít az érzékenység kárhozátától, és megmentheti a lelket az ennek elviselésére kitalált aszketikus gyakorlatól, az alkoholizmustól.

„Szép” összegzése ennek a gondolatnak az, ahogyan az öngyilkosságra készülő nő megszabadul a hetekkel azelőtt szerzett stigmájától. Az undor poétikáját egészen magas szinten valósítja meg a kép, amelyben az énelbeszélő egyrészt a krisztusi szenvedéstörténetre való utalás, másrészt a bűnös test megbélyegzettségének jeleként megszabadul a jobb kezén levő sebektől: „*a víz most lassan leoldotta a begyulladt, többször felszakadt és elfertőződött sebekről a varasodást, csak a sárga és zöldes göcök néznek rám a vöröslő hús mellől, bal kezembe veszem a szilettpengét, s azzal nyitom föl kissé ügyetlenül a gennyzsákokat, szinte áhítattal figyelem a visszataasztó folyadékot, ahogy végigcsordul a tenyeremen, majd csuklómon, ahol megáll a sárga folyam, ott vágok bele a vénámba először...*” (147.) (Kiem. tőlem: D. E.)

Összességében véve az egész bizony mélyen szentimentális.⁴ Bár egy fokkal azért elviselhetőbb, mint Hajnóczynál, ahol jobbára egyenesben kapjuk a narrátor mérhetetlen szenvedését és ars poeticává (se) oldott önsajnálátát. Az ÉDESKEVÉS-ben azonban legalább van egy nagyon erős (ön)reflexív igyekezet. De miről is beszéllek tulajdonképpen?

Adott egy 1976-os születésű nő, aki tizennyolc évesen (azaz 1994-ben) lefekszik egykori tornatanárával, majd „*kimostam magamból a szűzhártyámat, másfél mázsza volt*”. (76.) Ezek után sokáig nem enged magához férfit, aztán annál inkább. Később találkozik a Nagy Ó-vel, akiről kiderül, hogy egy szemenszedett életművész, és akitől a sertésvesepörkölt elkészítésé-

⁴ És ezt csak elfedni kívánja az a lista, amelyet a 151-től a 153. oldalig tartó felsorolásban a narrátor elővezet, bár maga is hozzáteszi, hogy „*még hosszan sorolhatnám, mi minden képes érzélgőssé tenni valamennyire*”.

nek módján, valamint magvas bölcsességeken kívül még a Candida Albicans nevű gombát is felszedte. A férfi szakít, a nő szenved, mindenkivel kefél, hogy felejtse, háromhetes ivászati „szupermaratonba” kezd, ami öngyilkossági kísérlettel végződik. Egészen véletlenül azonban nagyjából tizenhárom óra múlva megtalálja a főbérője, aki nem győzött tovább telefonálgatni az elmaradt bérért, és úgy dönt, hogy felkeresi bérőjét a lakásán. Ezek után pedig, tessék, máris ott fekszik a toxikológián, „*termékellen, kiszáradt, huszonkilenc éves test*” (138.). Az orvosi és pszichiátriai kezelés után, az utolsó fejezetben pedig nemcsak belátja, hogy „*soha többé nem akarok ilyen lenni*” (155.), hanem a különböző énváltozatok tükröbeli összehasonlító elemzése során eljut odáig, hogy „*nem tudom, néha úgy érzem, talán van még bennem élet*” (157.). Visszatérve az elemzésem elején említett gombolyagmetaforához, „*kiderül, hogy az egész mindössze egyetlen szál, az érdekes legfeljebb annyi, ahogyan föl vagy tekerve*” (55.). Hát igen, idáig ügyes kis tanmese lehetne drogfüggőknek, elvonókúrán levő alkoholistáknak és betegesen nimfomán nőknek. Ez a történetyszál tényleg nem egy nagy vaszisztdasz.

De hogy kapcsolódik ide a szentimentalizmus és a reflexió/cinizmus kérdésköre? Nagyjából úgy, hogy az énelbeszlő számára az írás bevallottan küszködés az „*olyan túlságosan mély sebek(ke), amelyek hatalmukba kerítenek*” (92.), ám ezt a szentimentalista ars poeticát olyan reflexió fűszerezi, miszerint „*munkám csak lopott ékszer, rejtvegett titkom a rettegétt középszer*”⁵ (33.). Innen kezdve viszont önértékelése mindvégig a „*női csacsogás*” (56.), a „*pózólo cinizmus*” (uo.), a „*halál balfasz angyalának*” (155.) szentimentalista szenvelgése között ingadozik.

Ízlését nem vitatom – mondanám Petrivel, miként ő teszi a HARCOSOK KLUBJA fejezetben (19.), ahol egészen sejtethetően beszáll az alkoholista írók klubjába, mikor felszed és egy eget rengető szexuális együttlét után („*mindent tudunk egymásról*” [23.]) lapátra is tesz egy H. P. nevű, „*egyre fásultabb, örökké pénztelen, nem túl népszerű, fiatal, alkoholista írót*” (17.), akiben az ember hajlamos Hajnóczy Pétert látni, és aki ily módon egy prózapoeitika beemeléseként és elvetéseként értelmeződik. Azért is hajlok arra,

hogy ez a fejezet poétikai döntés jele, mivel egyrészt H. P. az egyetlen férfi, akivel kapcsolatban elhangzik ez a „*mindent tudunk egymásról*” mint a jó szex egyik alapkritériuma, másrészt pedig valóban úgy látom, az ÉDESKEVÉS reflexivitásával jócskán maga mögött hagyja azokat az alkoholizálást megéneklő irodalmi műveket, melyek jobbára kimerülnek a „*kicsit csúszok, csúszkálók*” (31.) káoszpoetikájának megalkotásában.

Csakhogy. Még amennyiben tudom is úgy olvasni a könyvet, mint az alkoholista káoszpoetika rehabilitációját, e gesztus megbicsaklása-ként értékelem a túlzott reflexivitást. És mindez mégiscsak émelvítővé válik, csakúgy, mint az énelbeszlő túlhajtott cinizmusa, ami nem egyéb reflektált szentimentalizmusnál. Ráadásul attól, hogy unok-untalan kilóg az elbeszlő szájából a reflexió kapanyele, az egész nem egyéb, mint a szellem/a tudat narcisztikus magakelletése, ahol az alkoholizmus a tudat tűzpróbájaként erősíti, amit el nem pusztított.

Darabos Enikő

KRITIKUS A KÖZÉPPÁLYÁN

Keresztesi József: *Hamisopera*
Kalligram, Pozsony, 2007. 264 oldal, 2400 Ft,
260 Sk.

A 2007-es kiskritika-vita betetőző és egyben záróeseménye volt AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA címet viselő konferencia, melyet a JAK szervezett. A kérészetletű vita és a konferencia is a(z irodalom)kritikus itélőerejéről, kompetenciájáról és megszólalási lehetőségeiről szólt. A vita részletes ismertetése helyett álljon itt csupán a *kritikus helyzet* vázolója. A *Könyvesblog* nevű kritikai portál felbukkanásakor 2007 nyarán a meglévő kritikai beszédmódokkal szemben határozta meg magát. Az addigi kritikai diskurzus, az *ancien régime* kárhözottatott karikatúrafigurája a lila bölcsész lett, aki Valuska László szerint „*piros sálban dekonstrukcióról és hermeneutikáról beszél oda nem illő helyeken, [...] és Derrida vagy Gadamer felől olvas egy regényt*”. ([⁵ Ami egyébként egészen kísértetiesen Kiss Judit Ágnes-es.](http://www.</p>
</div>
<div data-bbox=)

litera.hu/hirek/probalgatjuk-a-jatekrendszer, letöltes ideje: 2008. november.) A torzított kép majd-hogynem teljesen hamis. A jelenlegi kritikai fórumok nagy részében, a kilencvenes évek közepén zajló kritikavita utáni átrendeződés következtében teljesen visszaszorult a másfél évtizeddel korábban dívó tudományos kritika műfaja és retorikája, amelyik valóban a kurrens irodalomelméleti iskolák szempontrendszerei felől és terminológiájával olvasott egy-egy szép-irodalmi művet. Jelenleg a magyar irodalomkritikára a pluralizmus a jellemző, az irodalmárok nem Harold Bloom vagy Kittler felől olvasnak, hanem igyekeznek az olvasó felől vagy az olvasó felé olvasni.

Valahol itt, az olvasó és a kritikus viszonya között, a kritika relevanciája kapcsán lenne értelme érdemben vitatkozni. Nem a piros sálas filosz fantomjával riogatni, aki a péntek esti frász horrorjában éppen a *close reading* módszerével akar kibelezni egy ártatlan verseskötetet, avagy egy újabb bőrt akar lehúzni az irodalmi hermeneutikáról, és közben lábjegyzeteket csonkol, hanem a létező problémával kezdeni valamit. A *Könyvesblog* alapító arcának, Valuska Lászlónak a vitaindító megjegyzéseire érkezett válaszok, például Dunajcsik Mátyás publicisztikája (AZ OLVASÓ LÁZADÁSA [AVAGY TŰLÉLI-E A KORTÁRS IRODALMI ÉLET ARCVESZTÉS NÉLKÜL AZ ONLINE NYILVÁNOSSÁG ROBBANÁSÁT?], *Magyar Narancs*, 2007. 33.) fokozatosan átváltották a diskurzust arra a vágányra, hogy milyen megszólalási lehetőségei vannak a kritikának az offline és az online nyilvánosságban. Továbbá, hogy miképpen lehet funkció vagy igény alapján tagolni a kritikai műfajokat, hogy van-e igazi olvasóközönsége a bírálóknak (ad absurdum a bírálókon és a bíráltakon kívül), és hogy hogyan lehetne dialogikusabbá tenni egy-egy könyv kritikai értelmezését.

A fentebb említett konferencia is ezzel a kritikus önmeghatározással foglalkozott: ennek kapcsán került szóba a *Könyvesblog* szerepe és teljesítménye, valamint az elmúlt egy-két év emlékezetesebb irodalomkritikai csörtéi is. (A Teslár-Bárány-vita Márton László MINERVA BŰVŐHELYE című regénye kapcsán, pontosabban éppen nem a regény, hanem a személyeskedés apropóján. Vagy Urfi Péter hírhedt Nadas Péter-bírálat, melynek első mondatában azt állítja, hogy a HÁTORSZÁGI NAPLÓ szerzője hülye.)

Keresztesi József ezen a konferencián SZERINTEM A KRITIKA címmel tartott felszólalásában a következőket mondta a kritikáról és a kritikusról: „A kritika mindenkor tárgya ugyanis nem pusztán a könyv, hanem az olvasás során létrejövő bonyolult és sokrétű képződmény. A kritikusnak a saját olvasmányélményével kell számot vetnie, amelyet az adott olvasmányon túl a szellemi neveltetése is meghatároz. [...] A kritika [...] gyakorlati képességet követel, az ízlés, az ítélőerő működtetését, nem pedig állandó, diszkrét módszerek alkalmazását.” (Keresztesi József: SZERINTEM A KRITIKA. Kalligram, 2008. március. 59–60.) Keresztesi megkülönbözteti a könyvet és azt az olvasatot, amely az értelmező befogadás során megszületik. Ez a képződmény egyszerre szubjektív és objektív. Szubjektív, hiszen a kritikus személye és neveltetése határozza meg, és objektív, mert tárgyiasult alakjában ez már a leendő kritika alapja. Olyan objektum, amelyen lehet építkezni. Továbbá Keresztesi hangsúlyozza, hogy a kritika gyakorlati és hatványozottan is időbeli műfaj, amely az adott pillanatban megszülető olvasói tapasztalat pillanatnyi rögzítése. Nem lehet, pontosabban nem is érdemes állandósult sémák és bevett rutinok segítségével elemezni, hiszen ebben az esetben a kritikusnak saját változó személyét, a műalkotással való találkozás egyszerűségének a lehetőségét kellene kikapcsolnia. Keresztesi elemzésében az elméletre is kitér, amikor vázolja az ideális kritikus személyleírását: „A kritikus legyen okos, ahol érvekre van szüksége, igenis, léteznek tanítható fogások, létezik retorika és érveléstechnika, és létezik a kultúrának vagy kultúráknak az a rendszere, amely értelmezési kereteket nyújt az adott olvasmányhoz (figyelem, a szerző a maga szemérmes módján itt ejtett szót az elmélet szerepéről!). Csak soha ne vesztse szem elől, hogy fontosabb dolgok forognak kockán, mint a nyomorult lapzártája vagy a húszszer leütése, tizenötezer forintja.”

Jelen sorok írója ezekben a pillanatokban a lapzártáját se tudja szem elől tévesztetni, ugyanis hónapok óta itt hever asztalán Keresztesi József első kötete, a HAMISOPERA, elolvasva és szeljegyezve, ám a kritikagyűjtemény kritikáját eleddig elkezdni sem tudta. Kis túlzással azért, mert nem tud rajta mit kritizálni. A legtöbbször egyetért a szerző következtetésével, ahol pedig nem, ott is elfogadja a gondolatmenet szellemes logikáját. Még szerencse, hogy az em-

lített konferencia előadásában Keresztesi saját könyvét is görcső alá veszi: „[a kötet anyagának olvasásakor] *nem szórakoztam valami jól. Főleg a korai műbírálótkban ijesztett meg a kétségbeesett lábjegyzetek rengetege, a körülményes szerpapi mozdulatok sora. Ismétlődő retorikai fogások, stíluselmelek, szögletes gesztusok. Egy vénemberarcú ifjú, aki állítólag én voltam egykor*”. Nem túl eredeti a poén, ám ez esetben szó szerint igaz, hogy a kritikus önmagával szemben is kritikus, sőt önmagával szemben a legkritikusabb. Valamint, hogy a kritikák írása során a kritikus önmagáról is személyes portrét ad, így lesz az összegyűjtött szövegek halmaza a szerző számára amolyan találkozás egy fiatalemberrel. „*Szembeszegetni az idővel mindig azt is jelenti egyben, hogy valami idegennel szegülünk szembe.*” (HAMISOPERA, 260.) Keresztesi olvasatai, amelyek látványos időbeli mintázattal is rendelkeznek, egyrészt a kötet nyolc termékeny év anyagából áll össze, másrészt Keresztesi komolyan is veszi, amit mond, és úton-útfélen-lapszélén reflektál írásaiban arra, hogy korábban máshogy gondolta ezt, vagy másképpen látta azt. Az idegennel való szembeszegetülés révén jutunk el az ismerőssel való találkozásig, és így az önmagunkkal való találkozásig is. Csakis azután találkozhatunk magunkkal, és lehetünk magunkkal azonosak és így következtetéseket, hogyha előtte tisztáztuk zűléstünk különbözőségeit (elkülönböződéseit, hogyha ide illő hely ez a hasáb egy derridai műszó villantására), időbeli alakváltozatait. A kritikusnak le kell futnia a hermeneutikai köröket: ez egyszerre a bemelegítés köre és a tiszteletkör is. Ezzel pedig a kritikus attitűdjénél vagyunk, ami Keresztesi *ars criticájának* egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb eleme. Tanulságos ebből a szempontból Keresztesi definíciója az irodalomkritikusról: „*Az irodalomkritikus olyan ember, aki szeret, vagy legalábbis valaha szeretett olvasni.*” (223.) Ebben a mondatban is kettészakad az idő: van a jelen és van a múlt. A kritikus régen, ha tetszik, az ártatlanság elvesztése előtt, szűz befogadóként, mint *igazi olvasó*, egészen máshogy viszonyult a könyvhöz, mint jelenleg, amikor professzionális, hivatásos, de mindenképpen *ipari olvasó*. Keresztesi, kerülve a semmitmondó banalitásokat, az olvasás és a – csak azért is Roland Barthes metaforájával – a szöveg örömeire hívja fel a figyelmet. Hogy lehet frissen és eleve-

nen rápillantani egy recenzálandó könyvre. Az elméleti szemüvegek helyett elég az olvasószemüveg. Ebből a szempontból Keresztesi antiteoretikus alkat, de nem hőzöngve ellenzi a tudományos sémákat, elméleti kereteket, egyszerűen nincs rájuk szüksége ahhoz, hogy eljusson egy-egy irodalmi műalkotás lényegi megértéséig és interpretációjáig. Az irodalomtörténet, a filológia, a verstan vagy a regénypoétika módszereit, hogyha szükségét érzi vagy a helyzet úgy kívánja, nagy kedvvel és ügyesen alkalmazza. Itt mintha a szerző túl szigorú lenne önmagával: ezek egyáltalán nem tűnnek szerpapi mozdulatoknak, legrosszabb esetben is a túlzott igyekezet említhető, de semmiképp a pózolás.

Keresztesi kritikusi alkatához a rendetlen rend, a komolyan vett és végigvitt játék és az „*inkoherencia kalandja*” tartozik. Hogy mindig akar valamit kezdeni az adott művel, anélkül, hogy a művet kiszakítaná a maga nyelvi közegéből, és megpróbálná vagy ideologikusan, vagy filozofikusan befözni, és az így kisajtolt jelentést vagy üzenetet feltenni a spájz elérhetetlen polcára. Keresztesi számára a tét lehet személyes és poétikai is – ezt a tétszerűséget Bárány Tibor HAMISOPERA-elemzése frappánsan csípi nyakon. (Bárány Tibor: A KRITIKUS MEGTESZI TÉTJEIT. *Beszélő*, 2008. 6.)

A HAMISOPERA 1999 és 2007 között született kritikáit (két más műfajú szöveg szerepel a kötetben) Keresztesi három egységbe osztotta. A két kivétel közül az egyik a Petri György kései költészetéről szóló tanulmány (HIBÁT HIBÁRA), mely eredetileg előadásként hangzott el a JAK-tanulmányi napokon, és amelyben a kései Petri normaszegő hiba-poétikáját elemzi eredeti lendülettel. A másik eltérő műfajú szöveg Borbély Szilárd három verse (a döbbenetes szépségű HALOTTI POMPA című kötetből, még annak megjelenése előtt) mellé írott meditatív széljegyzet, mely a *Kalligram* folyóirat hasábjain látott napvilágot. Ennek a megrendítő költészetnek a rettenetes szépségét így írja körül Keresztesi: „*Valamiféle sötét, olajos csillogás, a halott vizek szépsége árad belőlük [a versekből – Sz. J.]. Nincs megváltás, semmi nem lebeg a vizek felett. Az olajos felszín vibrál csupán, fenyegető szivárványszínbén, s ha valaki inna e vizekből, vagy megmártózna bennük, az beláthatatlan következményekkel járna.*” (75.) Itt az elemzés nyelve az

elemzett mű nyelvéhez hasonlóan, anélkül, hogy ez zavaró lenne. Ami kicsit ront az összhatáson, hogy csupán a széljegyzeteket látjuk a lap közepén, és a konkrét verseket, verssorokat, melyek mellé Keresztesi írta reflexióit, azokat nem. Mivel ez a beleérező-beleélő elemzés szervesen kapcsolódik Borbély verseihez, mintegy abból a versvilágból, nyelvi térből, komor fenségből születik meg, szerencsésébbé lett volna, ha az ilyen külön szövegegyésként tagolt sor mellett: „*Abba még senki sem halt bele*” – ott állna, hogy mibe nem halt bele senki. A *beláthatatlan következmények* említése pedig 2004 tavaszán mintegy megelőlegezi Borbély pályájának későbbi szakaszát, amelyet alighanem 2008-ban az *EGY GYLKOSSÁG MELLÉKSZÁLAI* című esszé-kötet és az *ÁRNYKÉPRAJZOLÓ* prózagyűjteménye teljesített ki és mélyített el az egzisztenciális botrány kontextusában.

S akkor vissza a hármastáshoz, amelyet Keresztesi a könyv kritikaleptékű előszavában „*üdvös következetlenségnek*” jellemez. Az első egység a líráé, a második blokk az epika tárgyköre, a harmadik szakasz pedig úgynevezett értekező művek (esszé-, publicisztika-, de legkivált kritikakötetek) bírálatait tartalmazza. Ez a mozgásirány Keresztesi József kritikusai perspektívája is. A szerző a líra műneme felől olvas. Ezt az állítást az üdvös következetlenség elvének szerkesztési gyakorlata is alátámasztja, ugyanis Térey János PAULUS, Szálinger Balázs ZALAI PASSIÓ és Varró Dániel TŰL A MASZAT-HEGYEN című verses epikai műve az epikát taglaló fejezetbe (PÉNTEK BEKERÍTI HÁZÁT) került, miközben Tolnai Ottó KÖLTŐ DISZNÓZSÍRBÓL című beszélgetős könyvéről a lírafejezetbe helyezte el recenzióját. Ez is hozzátartozik a szerző kritikusai alkotához: felvet, vázol, eldob.

Az áttekinthető hármastáshoz mellett a HAMISOPERA lényegi struktúráját két tartógerendá teszi ki. Az egyik a tágan felfogott líra-értés, amelybe a lírai művek mellett a verses epikai művek vizsgálata is beletartozik, a másik pedig a kritikákról írott kritikák csoportja, amelyek a belső elmozdulások, véleményváltozások, a kritikusai észjárás fejlődésregényét vázolják és teszik izgalmassá a bírálatokat.

Hogyha a továbbiakban a nagy lírakoncepciót fogadjuk el, akkor azt kell látnunk, hogy ez a döntés mennyire mélyen átrajzolja a kötet belső arányait. A hármastáshoz alapján a

lírai rész (HIBÁT HIBÁRA) 68 oldal, az epikai fejezet pedig 121 oldal. De hogyha a lírai nagykoalícióra szavazunk, és az említett három verses epikai műalkotást a lírához vesszük a 44 oldalnyi középbázisával (erre mandátumot ad, hogy a ZALAI PASSIÓ és a MASZAT-HEGY esetében a költőszerepet és a poétikai-verstani dimenziókat vizsgálja, a PAULUS pedig most érdekünkben egyszerűen átszavaz), akkor már a lírának van alapos és kényelmes kormánytöbbsége 112 oldallal, szemben a kisebbségbe került epikával, amelynek így 77 oldalnyi képviselő jut. Ez a műfajelméleti tiltóli mindenestre megmutatja, hogy a verses epikának centrális, ha nem is királycsináló, hanem kritikuscináló pozíciója van Keresztesi koncepciójában. A kötet legalaposabb és legátgondoltabb elemző kritikái közé tartozik az említett három mű bírálat. Keresztesi a líra felől olvasva jut el a kettős identitású műfaj epikai oldalához. A PAULUS értelmezésekor (A NAGY SZABÁSMINTA) a műfaji konvenció, a verses regény honi és világirodalmi hagyományának problémájából indul ki. A verses regényben az elbeszélő maga is szereplővé válik, emellett a regény orosz, anyegini és német, titáni karakterjegyeit vizsgálva, a fenséges iróniáját járja körül a gyűrűk útjában. Összességében kritikája szerint „*az anyegini forma és beszédmód ellenáll az eposzi nagyszabásnak*” (86.). Egyúttal hosszúkritikája végén (kelt 2003. január havában) fordulatot prognosztizál Térey írásművészetében, amely igazán a színházi Térey megszületésével és újabb útkereső kísérleteivel, azaz mostanában áll röppályára. Nem azt akarom állítani, hogy Keresztesi a krakkói csodarabbi mintájára mindent előre lát, pusztán azt, hogy rendelkezik olyan beleérező képességgel, melynek segítségével a művek belső, lényegi problémáit ragadja meg. A Térey-kritika után következő ZALAI PASSIÓ elemzése szintén tanulságos, hogyha megfigyeljük a bírálat elkészültének időpontját, amely 2001 szeptembere. Szálinger Balázs berobbanó művét Zala megye területi revíziójáról 2000-ben írta, és 2008 nyarán jelentette meg harmadik nagyobb terjedelmű verses epikáját, A SZÁZEGYEDIK ÉV-et, mely ugyancsak klasszikus eszközökkel és dikcióval beszél el ezúttal az egyik pesti peremkerület pitüáni politikai perpatvarait. Szálinger és Térey alkati rokonsága mellett a belső hármastáshoz harmadik tag-

ját, Varró Dánielt is behozza a képbe. „*Varró Dániel költészetében inkább a versírás aktusa, Szálínger Balázséban inkább a költő szerepe esik nagyobb súllyal a latba.*” (113.) A MASZAT-HEGY elemzésekor a verstani trükkök, retorikai játékok végigolvasásával Varró művének interaktív pedagógiáját, nevelő hatását gondolja végig, és „*nem a virtuozitásban, hanem a magas fokú költői tudatosságban*” (124.) látja legfőbb erényét.

E három nagyobb terjedelmű verses epikai műről írott kritikák egybenyíló szövegteret alkotnak, Szálínger kapcsán utal Téreyre és Varróra egyaránt. Noha Keresztesi nem kánonkeverő, mégis látszik, hogy van véleménye egy-egy konkrét irodalmi művön túl a kortárs magyar irodalom folyamatairól és horizontjairól is. Hogyha ez a szekció némiképpen homogénnek tűnik a hasonlórú problémák és jelenségek miatt, akkor a szűken vett, tehát voltaképpen lírafejezetre a heterogenitás a jellemző. Míg KAF *szómetafizikája* és Parti Nagy Lajos *tükködaraja* (előbbi kritika a SALTUS HUNGARICUS, utóbbi a GRAFITNESZ versvilágáról) valamelyest egyivású (egyírású) is, addig Bertók László, Lakatos István, Csoóri Sándor, Müller Péter Szilárd és Várady Szabolcs kötetei nem ugyanazon a polcon vannak eredetileg. S tehetjük hozzá rögvést, hogy sajnós, mert Keresztesi rövidebb kritikáiban is olyan relevánsan mutatja fel egy-egy verseskötvet izgalmas teljesítményeit, rejtett oldalait, avagy Várady Szabolcs könyvcímével játszva: rejtett kijáratait, hogy ennek hatására egybenyílik a széttagolt magyar irodalom. Néhány oldal erejéig legalábbis. Keresztesi nyitott füllel olvas verset.

Az epika frakciója, akár kiegészül a közepes verses epika csoportjával, akár nem, meghatározó erővel bír, némi képzavarral, a HAMISOPERA kórusában. Ezeket a kritikákat olvasva az első dolog, ami szembeötlő, hogy Keresztesi mennyire kerül az üresjáratokat, a felesleges szóhegyezést. Krasznahorkai László ÉSZAKRÓL HEGY, DÉLRŐL TÓ, NYUGATRÓL UTAK, KELETRŐL FOLYÓ című regényének bírálatát fenntartásainak számbavételével kezdi, majd bevallja, hogy „*az ötvenedik oldal tájképén egyetlen mozdulattal le-söpörte válláról a kisördögöt*”. (125.) Ha már ördög, akkor itt kell szólni az egyik legjobb kritikacíméről is: LEVERKÜHN SLÉGERT FÜTYÜL. Kertész Imre FELSZÁMOLÁS-át minél közelebről és alaposabban olvassa, annál több hibát vesz ész-

re annak mélyszerkezetében. De itt sem törni-zúzni akar, a bírálat zárósoraiban pedig elhelyezi a regényt a korábbi művek kontextusában. A SORSTALANSÁG, A KUDARC és a KADDIS hármához képest az elemzett mű mint a három tragédiát követő szatírjáték kerül a képbe. Arra, hogy a címmel már értelmez is, remek példa a FOGSÁG kritikája, melynek az EGY ÚJABB APAREGÉNY címet adta. Itt az első mondat is telitalálat: „*Spiró György regénye istentelen könyv.*” (191., kiemelés az eredetiben – Sz. J.) Tömör, lényeglátó, és a regény antropológiai tétjeit ebből a szentenciából bontja ki. Hasonló esz-közzel él a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK regényfolyamának elemzésénél, ahol egyetlen jól fel-tett kérdéssel és egy központi metafora segít-ségével sikerül a nyolcoldalmi rövid terjedelem ellenére érzékeltetni a nagyregény lenyűgöző vállalásait. Az érzékiség és a kultúra konfliktu-sos viszonya kapcsán és az érzéki tapasztalatok közönségén töprengve, azt kérdezi, hogy „*Já-jon létezik-e két különböző fogfájás?*” (176.) Per-sze, a kérdést úgyis fel lehet tenni, hogy léte-zik-e két azonos fogfájás. Gyanítom, hogy nem-hogy minden fájdalom, de minden gyönyör és minden érzet is különböző, noha voltaképpen ugyanaz az ember szenved el. A metafora pe-dig az írás címe is: A JÉGHEGYRŐL. Ezt a hidegen fenséges, láthatatlan kiterjedésű képződményt hajózza körbe Keresztesi óvatosan. Kísérlete so-rán nem kap léket, és amennyire lehet, a jég-hegy közelébe megy. Azzal pedig, hogy meg-osztja az olvasókkal a regény számára legem-lékezetesebb pontjait, remek módszert talál ar-ra, hogy valamit felmutasson ebből a külön-leges képződményből. Megoszt az olvasókkal egy kis jégdarabot a hegy anyagából, anélkül, hogy az elolvadna.

Egy másik prózai műről írott kritikában is szerepel a hegy szó. A cím újfent Keresztesi nagy ötlete: TÚL A MASZAT-HEGYEN. Ez a kritika nem tévesztendő össze a Varró-opusszal (annak a műbírálatnak a címe: ÚJ IDŐKNEK ÚJ DALAIVAL). Závada Pál A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA című regé-nyéről Keresztesinek nagyobb terjedelme van írni, és meg is tölti izgalmas felvetésekkel a ha-sábokat. Závada regényének értelmezéstörté-netét két megközelítésmódra lehet lebontani. Az egyik ág a regény tétjét a történeti emléke-zet kórushangjának megszólaltatásában látta, és a társadalomtörténeti kontextust emelte ki,

a másik pedig a következetesen végigvitt Flaubert-allúzió, az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-nak az újraíró újraolvasásán (újraolvasó újraírásán) indult el, a kontextust eleve intertextuálisan tételezve. Előbbi interpretáció remek teljesítménye Radnóti Sándoré, mely már címében is utal arra, hogy hová helyezi a fő hangsúlyokat (EGY MAGYAR KÉRDÉS. *Jelenkor*, 2005. 7–8.), a másik megközelítést pedig Bazsányi Sándor aknázza ki a leginkább, amikor Flaubert fonalán Ballassa Péter regénypoétikáját és Fehér Ferenc regényelméletét is összevetette (ÉS A LÉGHAJÓ SZÁLL... *Beszélő*, 2005. 5.). Keresztesi egyszerre foglalkozik az emlékezetkonstrukciók kérdésével, és részletesen kitér a Flaubert-narratíva következményeire is; olvasatában „a történeti tudat alakváltozásai adják a regény fő témáját”. (152.) Keresztesi hasonló nyomon jár a legújabb Závada-regény, az IDEGEN TESTÜNK elemzésekor is: „ezek a szereplők nem fordítanak, nem fordíthatnak hátat a történelemnek. [...] Závadát nyilvánvalóan nem az emberi psziché totalitása érdekli, nem az emberi lélek térképén végbemenő finom határátrendeződések, hanem az egyedi történetekből összeálló — használjunk nagy szavakat? — közös sors”. (MAGYAR DANSE MACABRE. *Műút*, 2008. 9.) Tóth Krisztina VONALKÓD-járól, anélkül, hogy a nagy szavak hangtölcsérébe görcsösen kapaszkodna, a következőket írja: „történetei a korról beszélnek önmagukon keresztül. Nem példázatosan és nem dokumentumjelleggel, hanem önmaguk természetes közegeként megmutatva”. (165.) A műalkotás önmagajellege, a természetes közeg – Keresztesi azokat a vájzatokat, üregeket kutatja rendületlenül, ahol a barlangok formái visszahangoznak valamit. Így kerül Márton László TESTVÉRISÉG-TRILÓGIÁ-jának egésze az értelmezés homlokterébe a játék és az omnipotens elbeszélő fogalma. Márton esetében éppen a fordítottja megy végbe, mint Tóth Krisztina novellisztikájánál, Keresztesi fentebbi szavait átrendezve, a történet beszél önmagáról a koron vagy korokon keresztül. Innen a cím: BIANKÓ REGÉNY. Keresztesi alaposan felfeji az elbeszélés bravúros szöttesét, és a vizsgálódásba még a borítófülon található, tükörszilánkokba sokszorozódó szerzőt ábrázoló fényképet is bevonja.

A HAMISOPERA harmadik része a könyv talán legizgalmasabb egysége. Hogyha a líra- és az epikafejezeteknél már szóba került a parlament allegóriája, akkor a szépirodalmi bírálatok ne-

vezhetők a törvényhozás alsóházának, a kritikuskritikák halmaza pedig a szenátusi felsőháznak. Keresztesi nagy kedvvel, kíváncsisággal és megértéssel kopog be kritikustársai műhelyébe. Anélkül, hogy túl sok kritikus dioptriát kellene egymásra helyezni, és a nagyításban már nem látnánk magát a tárgyat, ebben a szenvedélyes és racionális érdeklődésben elődje az a Radnóti Sándor, akinek esszé- és kritikakötetét (MŰHELYMUNKA – benne három fontos kritikuspórtérrel) Keresztesi is bírálja. Mielőtt a kritikus kritikuskritikák, mint a Matrjuska-babák, menthetlenül egymásba térnének, érdemes megnézni közelebből, mi ennek a műfajnak a téje. Noha a vizsgálódások középpontjában ez esetben is konkrét könyvek állnak, a valódi szándék egy kritikus észjárás vagy gondolkodásmód értő rekonstruálása. Ezeknek a szövegeknek az egybekapcsolódó kontextusa Keresztesi kötetének arkhimédészi pontja. Az „üdvös következtelenség” szimpatikus figurája itt is viszsza-közön, legalábbis Keresztesi önértelmezésében. Egymás mellett olvashatjuk a Bán Zoltán Andrásról és Angyalosi Gergelyről szóló írást, melyek között érdekes kapcsolatot rajzol ki, hogy amiért Keresztesi megroja Bánt, ugyanazért dicséri Angyalosit. Mindezt kétségbe vonja már említett kritikájában Bárány Tibor, szerinte „Keresztesi nem azért dicséri meg másik pályatársát, Angyalosi Gergelyt, amiért Bánt elmarasztalja. Angyalosi és Bán írásai egyaránt abból a módszertani felsevésből indulnak ki, hogy a kritikus »értékeket képvisel«, és ennek alapján értékítéleteket fogalmaz meg – ám ennek Keresztesi diagnózisa szerint nem szükségszerű következménye a művek saját kérdései iránt érzéketlen »kulturkritikai hevület«, hiszen Angyalosi írásaiban semmi ilyennek nem találjuk nyomát”.

Keresztesi BZA „izgalmas, élvezetes és bosszantó kötetében” (AZ ELME SZABAD ÁLLAT) a normatív forma fogalmat tartja középpontnak, előbb összeszedi, hogy mennyire sok mindent jelent a forma (műfaj, elbeszéléstípus, esztétikum, nyelv, stílus), majd lehorgonyoz Bán következő, az ifjú Lukács esszéiben megalapozott tézisénel: „a valódi forma képes az anyagot szellemmel telíteni”. (214.) Bán, akárcsak Keresztesi, tétben utazik, úgy is mondhatjuk, hogy nem tud tétlenül, tét nélkül értelmezni. Ahol eltérnek álláspontjaik, az a dologi tartalom és az igazságtartalom Walter Benjamintól eredő fogalom-

kettségének az alkalmazása és értelmezése. Keresztési szerint: „Az igazságtartalom és a dologi tartalom megkülönböztetésének kritikai magyarázóelvként való használata azért történetetlen, mert dekontextualizál: ezáltal válik lehetségessé, hogy elválasztó és megítélő gesztusa egyes alkotásokat a »minden ponton megoldott, teljesen szerves, átfogó világlátással megformált«, klasszikus remekművek pozíciójába helyezzen, míg a többi pedig pusztán dokumentumként nyerve el megérdemelt helyét a felejtés időtlen archívumában.” (Kiemelés az eredetiben, 217.) Bán Zoltán Andrásnak ez a folyamatos szempontja amolyan kritikai útelágazás: az egyik út erre vezet, a másik pedig arra. Ehhez kapcsolódik a *remekmű* fogalmának kultúrkritikai definíciója. Bán kultúrákritikája más szempontból a magyar irodalmi kultúra pesszimista történetfilozófiája. A *remekmű* hiányfogalomként kerül a képbe, amely a magyar próza- és drámai irodalom szervesen fejlődését demonstrálja, ha megszületik egy *remekmű*, akkor az a környezettel szemben megy végbe. Ami Keresztési és Bán kritikusai alkatát rokonítja, a konok elemzőkedv és kivételes íráskészség, ám erről később.

Angyalosi Gergely *ROMTALANÍTÁS* című kötet kapcsán a szerző már a hasonlóságok megletére figyel, erre már az első mondatban szereplő „az írások személyes tétje” rögtön felhívja a figyelmet: „A bíráló Angyalosinál mindig diagnózis is egyben. [...] Kritikusai tevékenységének legfőbb erénye az a képesség, hogy műhelyproblémák, illetve egzisztenciális dilemmák bonyolult szimbiózisaként vegyen szemügyre egy-egy irodalmi művet.” (224–225.) Ezek Keresztési kritikáira is érvényesek. Ez a portréváz akár róla is szólhatna. Miképpen róla is szól talán. A kritikusai műhelyekbe látogató érdeklődő kritikuskollégái szövegükrében mindig megpillantja saját magát is, és ahogy ránéz a műhelyben található tárgyra, rögtön kedvet érez, hogy ő is fabrikáljon valamit.

A *HAMISOPERA* a kortárs magyar irodalomkritika önreflexiója. Az elmúlt egy évben ennek az önismereti terepmunkának izgalmas és polémiákra sarkalló eredményei születtek. A *HAMISOPERA* mellett Schein Gábor *TRADITIO – FOLYTATÁS ÉS ÁRULÁS* és Bezeczky Gábor *IRODALOMTÖRTÉNET A SENKIFÖLDJÉN* című kötet, valamint a Kalligram Kiadó gondozásában megjelenő *AZ OLVASÓ LÁZADÁSA?* tanulmánygyűjtemé-

nye tesz ki különleges kontextust. A *HAMISOPERA* az irodalomkritika lehetőségeit egyetlen kritikus pályaszakaszán mutatja. Schein Gábor új tanulmánykötetében a *Nyugat* örökségének kritikai elemzésére vállalkozik, és a tradíció fogalmát viszonyfogalomként értelmezve, a hagyomány történetiségére és mibenlétére kérdez rá. Szintén a tágan értett kritikai gondolkodás önismereti szövege tehát. Bezeczky Gábor vitairatnak is felfogható könyvnyi léptékű tanulmányában az irodalomtudomány jelenlegi helyzetét mutatja be, kritikusan és kíméletlenül, amint azt a címe is mutatja, deklaráltan *irodalomtörténetről* beszélve, amelyik légüres térbe került. Ez a könyv nem az irodalomkritika, ha képe-sítjük, kávéházi berkei, hanem az irodalomtudomány egyetemi falai között szólhat elsősorban nagyot. A negyedik ebbe a sorba tartozó kötet pedig a cím végén álló kaján kérdőjellel, a bevezetőben említett kiskritika-vitát lezáró konferencia újabb hozzászólásokkal bővített anyaga. E négy könyvet az a szándék sorolja egybe, hogy kezdeni próbál valamit alyezettel, amiben mozog. Pontosabban mozogni szeretne egy olyan térben, amelyik egyre inkább rögzített lesz, hogyha nem tisztázzuk folyamatosan a feladatokat és a lehetőségeket.

Keresztési József köteté elevenen szemlélteti például, hogy mekkora szükség lenne a más irodalmi kultúrákban klasszikus, egykoron magyar nyelven is őshonos, mára majdnem kihalt zsrnálkritikára. Ez ugyanis a *HAMISOPERA* egyik műfaja. A két-három oldalas írásokban szellemesen és lényeglátóan lehet vázolni egy-egy új műalkotás főbb vonásait, irányait. El lehet indítani a reménybeli olvasót. A könyvesboltba, és az olvasásban is. Ehhez a műfajhoz két dolog elengedhetetlen. A stílus, a frappáns íráskészség és a megjelenési felület, ahol igény van rá. Erre az internet ugyanúgy alkalmas lenne, mint bármelyik napilap. Jelenleg a *Magyar Narancs* és az *ÉS* közül ilyen típusú kritikákat, de ezen kívül még nagy potenciál lehet benne, és egyszerűen tudná dinamizálni az olvasói kultúrát. A *HAMISOPERA* másik jellemző műfaja a nagyrecenzió, a tanulmányléptékű esszékritika. Ennek a műfajnak az 1990 után kiteljesedő folyóirat-kultúrában kitüntetett helye lett, és a mostanában születő-újászűlető folyóiratok (*Árgus*, *Műút*) igyekeznek újabb fazonat adni ennek az írástípusnak.

Keresztesi József mind a két fentebb röviden jellemzett műfajban otthonosan mozog. Ő az irodalomkritika középpályása, aki a néhány oldalas zsrnálkritikákban felvet, a hosszabb írásokban pedig feltérképez. A pályán két funkciót is ellát. Támadó zsrnálkritikusként feladata a támadások előkészítése, az, hogy gólpaszt adjon, vagy ha már olyan közel került a kapuhoz a középkezdés után, akkor belője az első adandó gólt. Ilyen spíler a már szóba hozott Bán Zoltán András. Védekező esszékritika-szerzőként az alapos felderítés, a védelem átmozgatása, a szélek fedezése tartozik rá. Kol-

légái közül hogyha egy nevet kellene említeni ezen a poszton, akkor Bazsányi Sándorét mondanám.

Egy-egy keresztlabdával Keresztesi (*nomen est omen*, és nem is a vicc íratja) új játékhelyzetet teremt. Annyi labdát gyűjt, mint a spanyol Xavi, olyan ügyesen mozog a pálya középső harmadában előre-hátra, mint John Lampard, végezetül olyan rafináltan és néha láthatatlanul támad, mint az olasz Andrea Pirlo.

S még mindig az első félidőben jár, a pálya közepén.

Szegő János

BÚCSÚ CZÍMER JÓZSEFTŐL

1913–2008

Fájdalmas és megrendítő feladat, hogy elbúcsúztassam őt kollégáim nevében is, én, aki mint egykori tanítványa, öt évvel ezelőtt, 90. születésnapján mély szeretettel és elismeréssel köszönhettem, és nemrég, a 95.-en telefonon gratulálhattam neki. Akkor még jelen időben méltathattam, most már múlt időben kell arról beszélnem, milyen jelentős mesterét és alakítóját veszítette el a magyar színház. Elsősorban dramaturg volt, az a különös mesterség volt az övé, amelyet az ő példáján tanulhattunk meg mindnyájan, milyen mélységben alakíthatja egy ilyen kiváló szakember a színpadi értékek létrejöttét, sőt egy színház arculatát. Egenrangú szellemi társa volt rendezőknek, igazgatóknak, színészeknek, íróknak és fordítóknak. Vezető dramaturgként a Vígszínház neki is köszönheti, hogy az ötvenes évek végén, a hatvanas évtizedben először kapta kézhez a nyugati színházak új, jelentős alkotásait. Kimagasló nyelvtudásával, abszolút színpadismeretével, fordítóként vagy dramaturgként, sorban az ő segítségével készültek el a magyar szövegek. Klasszikus és modern dialógusok, helyzetek, figurák elemzésével rendezők és színészek sorát segítette, hogy megértsék legrejtettebb lényegét is a színpadi történeteknek.

A 70-es években, Pécsre szerződve, az ő nevéhez fűződött a színház egyik jelentős korszaka, egy bátor, szellemi műhely kialakulása, amelyet Nógrádi Róbert igazgatóval együtt teremtettek meg. Sorra kerültek színre Illyés Gyula, Hernádi Gyula, Páskándi Géza ősbemutatói, és Weöres Sándor ma már klasszikus színművét, *A KÉTFEJŰ FENEVAD*-at is az ő inspirációjára tűzték volna műsorra, de betiltotta a cenzúra, és még a folyóiratközlést is leállították.

A mindennapi színházi munkától visszavonulva, de már előtte is, elméleti írások sora született a keze alatt, és szakma- és kortörténeti visszaemlékezései fontos adalékaik lesznek a magyar színháztörténetnek.

Czímer József ahhoz a nagy generációhoz tartozott, amely még egységben látta a világot, neki még anyanyelve volt a görög-latin és európai kultúra, a polgári értékek ismerete és tisztelete, az összefüggések felismerése korokon, időkön és tereken át. Mi már örülhetünk, ha részleteiben, töredékeiben, de valahogy közvetíteni tudjuk ennek a nagy klasszikus hagyománynak halkuló üzeneteit. S talán még halvány emlékeink vannak arról az enciklopédikus tudásról, amely az ő és nemzedékének sajátja volt. Sorra veszítjük el őket, s hiányuk pótolhatatlan a lelkünkben, a munkánkban, az életünkben.

Radnóti Zsuzsa

* * *

Engedjék meg, hogy személyes emlékekkel kezdjem. Harminc-egynéhány éve lehetett, hogy egy hirtelen ötletnek engedve, szinte minden szempontból tudatlanul, utolsó pillanatos jegyvásárlóként beültem a Pesti Színház né-

zóterére, az EGY ŐRÜLT NAPLÓJA előadásához. Aznap este sok minden egy életre eldőlt bennem, s rövid időn belül azt is megtudtam, hogy mindezt – akkor még ismeretlenül – végső soron Czímer Józsefnek köszönhetem. Számomra így lett ő az első Mester. De mindebben természetesen nem az én esetem érdekes, hanem Czímer József nagysága.

Biztosra veszem, hogy e szókapcsolat ellen rögtön tiltakozna, s ezúttal sem a kötelezőnek számító álszerénységből. Pedig erről van szó, a nagyságról. Nem a nagyot akarók, a messiástudatúak, a zsenik nagyságáról, hanem az embernek az élettel szembeni nagyságáról. A valódi szerénységről, a megszerzett és halálig fejlesztett tudásról, az illúzióktól, ködös indulatoktól, tisztázatlan érdekektől mentes gondolkodásról, a cselekvés derűs és nemes egyszerűségéről. Amelyben minden hivalkodástól, cicomától, gőztől megtisztítva illeszkednek egymáshoz elvek, értékek, érzékek. Amikor az élet egyszerre higgadt és szenvedélyes, komoly játéka folyik, amelynek Czímer József az egyik nagy mestere.

Nem csupán arról van itt szó, hogy az EGY ŐRÜLT NAPLÓJA a modern magyar színház egyik legnagyobb sikerének bizonyult, persze, ez sem csekélység. De ennél sokkal fontosabb, hogy ebben a sikertörténetben (a művész-társak természetesen múlhatatlan érdemei mellett) tisztán látszik a szellem emberének – a szellem jó és elszántan jót akaró emberének gondolatmenete, cselekedeteinek sora, ehhez való tehetsége. A kor kötöttségeinek és a kötöttségek nagyvonalú, alkotó meghaladásának lenyomata. Az ötlettől a fordításon, az átdolgozáson, a dramaturgi tanácsokon, a történeteket rögzítő nagyszabású esszén, a sikeren át mindaddig, amit ez a nagy hatású mű és előadása még ma is jelent.

Gondolják meg, mennyi magán- és közjóra utal az a konstelláció, amikor azt mondjuk valakire, tudja a dolgát, és teszi a dolgát. Jóska bácsi sokszor elmondta, leírta, soha nem akart dramaturg lenni. De azt is mindig hallottuk tőle, amit pár éve így fogalmazott: „Én nem tudtam, minek jöttem a világra, de az az egy megérett bennem, hogy engem akárhová vet a sors, amit végeznem kell, azt a legjobb képességem és lelkiismeretem szerint fogom elvégezni.” Életműve így lett a világháború utáni magyar színháztörténet egyik legjelentősebb dramaturgi-színházelméleti-színháztörténeti alkotása.

Végtelennek tűnő műveltség, tájékozottság, bámulatos nyelvtudás, finom humor, könnyed elegancia, lefegyverző közvetlenség és meggyőző erő – ezek írásainak legfontosabb jellemzői, de beszélni is ugyanígy beszélt, és munkája minden ízét ez jellemezte. Akkor is, amikor megszerezte, lefordította és műsorra tűzette Anouilh vagy Tennessee Williams vagy Albert Camus vagy James Joyce drámáit, akkor is, amikor hően szeretett magyar szerzőivel dolgozott, akkor is, amikor egy szó drámai erejéről beszélt, vagy megfejthetetlen s egyúttal tévedhetetlennek bizonyuló érzékkel egy elfeledett magyar klasszikus dráma megrendezését ajánlotta egy pályakezdő rendezőnek. Vagy amikor elemzett, tanácsot adott, anekdotát mesélt.

Sokszor hallottam tőle egy szófordulatot, különösen olyankor, amikor valami különösen bonyolult, többrétű drámaisággal, tehát sorsszerű ironiával telt színpadi szituáció igazi, alkotó kibontásáról beszélt, s ilyenkor azt

mondta: így lesz pokolian mulatságos. Kicsit megnyomta a pokolian szó első szótagját, el is mosolyodott hozzá. És ebben soha nem volt semmi pokoli, a szó köznapi értelmében, semmi luciferi, semmi mutatványos. Csak a tiszta tudás, úgy tiszta, ahogyan Arany írta a TOLDI-ban, tehát a tiszta tudás, hogy hogyan, miképp lesz egy csomó kisebb-nagyobb alkotórész összhátásából igazi, fájdalmasan vagy kacagtatóan szép, életteli, drámai pillanat – a művészet pillanata, a színházi alkotás pillanata.

Kedves Jóska bácsi! Nem tudom, merre jársz, lebegsz-e, olvasol-e, figyelsz-e valahol. Akár így, akár úgy, az ég legyen veled. Valamennyi tanítványod nevében mondom: köszönöm.

Morcsányi Géza

(Elhangzottak Czímer József ravatalánál, a Farkasréti temetőben 2009. január 20-án.)

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg

nka

Nemzeti Kulturális Alap